

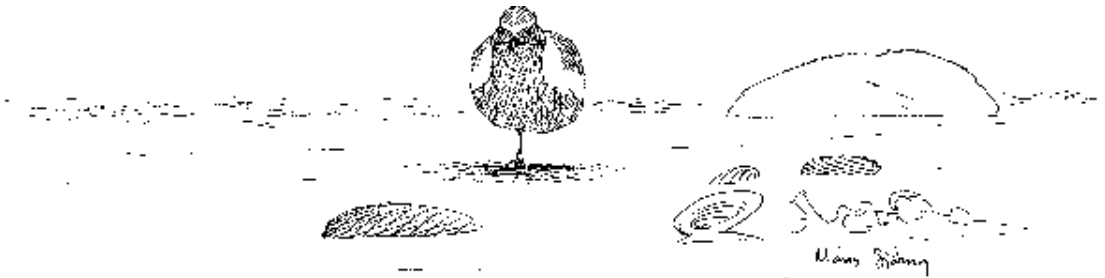
SOF:s handlingsprogram för
Fågelskydd

UTGIVEN AV
Sveriges Ornitologiska Förening

Vår Fågelvärld, supplement nr 38

Stockholm 2003

Detta häfte bör citeras: "SOF:s handlingsprogram för fågelskydd".

Omslag: Havsörn. Foto: P-G Bentz

Textbearbetning: Jessica Lindström Battle

Layout: Anders Wirdheim

Illustrationer: Måns Sjöberg

© Sveriges Ornitologiska Förening 2003

ISBN 91-88124-25-8

Bulls Halmstad, 2003

Förord

I arbetet med fågelskydd finns hos de flesta aktiva ornitologer en gemensam drivkraft. Det är viljan att bevara och att ge möjligheter för upplevelser. Det som satt spår är morgonstämningar, flyttfågelhändelser, rovfågelblickar eller kanske mångstämmigheten i en rik försommarkonsert. Oftast finns i fågelvännens engagemang en önskan om att dela med sig och att ge andra en möjlighet att uppleva. Det kan vara slättsjöns och våtmarkens alla ljud en aprilkväll. Det kan vara rödspovar över en strandäng, och det kan vara den tysta lavskrikan i en grantopp vid fåboden. Det är ingen slump att exkursioner och ornitologiska arrangemang runt om i landet drar mycket deltagare. Fåglar engagerar. Fåglar finns runt omkring oss, och de har en betydelse för förvånansvärt många människor.

Intresse och engagemang är grunden för omvårdnad. Så till vida har fågelfaunan det väl förspant. Det finns många som bryr sig. Det behövs. I 2000-talet finns allt för mycket som gör att den fågelfauna som uppskattas av så många inte alltid är en självklarhet. Den ekonomiska omdaning, den internationalisering som ekonomin genomgår, kommer exempelvis att leda till en betydande omdaning av också fåglarnas värld. Många arter har ingen plats i det som blir allt för rationellt. De stora hoten mot fåglarna finns framför allt i de areella näringarna. Det är jordbrukslandskapet och skogens fåglar som tar stryk. Det är naturligtvis ett konstaterande som har nyanser, men klart är att det finns ett mycket stort antal fåglar som inte har en självklar plats i Sveriges natur framöver.

Att på alla sätt främja en rik fågelfauna är det kanske mest övergripande målet för Sveriges Ornitologiska Förening. Att ge ut den här handboken, med en samlad kunskap kring bevarandet och utvecklandet av en rik fågelvärld, är ett sätt att verka för detta mål. Vi hoppas att aktiva ornitologer, regionala föreningar och klubbar såväl som myndigheter på skilda nivåer kan ha nytta och inspiration av denna faktasamling.

Nyanlända skratmåsar i mars, kungsörnar i Kebnekaise, alfågelsång, ladusvalans ungar på lagårdsdörren – det finns så mycket som är värt att värna.

Lars Lindell
Ordförande i Sveriges Ornitologiska Förening

Handlingsprogrammet är framtaget 2001–2003 under ledning av SOF:s fågelskyddskommitté men det är författarna nedan som skrivit de olika delarna. Ett stort tack till alla! Utan Er hade inget handlingsprogram funnits idag.

Handlingsprogrammet är antaget av SOF:s styrelse 9 februari 2003 vid Stenåsa på Öland.

Innehåll

Kapitel 1 – Inledning	6	Kapitel 6 – Odlingslandskap	32
Att skydda och bevara	6	Mål	32
Vad ska vi skydda?	6	Habitatbeskrivning	32
Varför skydda just fåglar?	6	Odlingslandskapet och fåglarna	33
Vilka fåglar ska skyddas?	7	Prioriterade arter	34
Om riktlinjerna och revideringen	7	Påverkan och hot	35
Hur arbetar SOF med fågelskydd?	7	Miljöstöd	35
		Åtgärder	36
Kapitel 2 – Artskydd	8	Kapitel 7 – Våtmarker, myrar och sjöar	38
Mål	8	Mål	38
Rödlistan ett viktigt verktyg	8	Habitatbeskrivning	38
Vi får inte glömma förbiflyttande arter	9	Våtmarkerna och fåglarna	39
Vi måste prioritera	9	Prioriterade arter	40
Faunamanipulering	11	Påverkan och hot	41
Dagens arbete med hotade arter	11	Åtgärder	41
Important Bird Areas (IBA)	11		
Special Protected Area (SPA)	12	Kapitel 8 – Fjäll	44
Framtiden	12	Mål	44
Åtgärder	13	Habitatbeskrivning	44
		Fjällen och fåglarna	44
Kapitel 3 – Styrmedel	14	Prioriterade arter	45
Lagar och paragrafer	14	Påverkan och hot	46
EU och fågeldirektiv	16	Åtgärder	47
Ekonomiska styrmedel	16		
Information och utbildning	17	Kapitel 9 – Kust och hav	48
		Mål	48
Kapitel 4 – Jakt	18	Habitatbeskrivning	48
Mål	18	Kusten, havet och fåglarna	49
Dagens fågeljakt	18	Prioriterade arter	50
Jaktens regelverk och förvaltning	19	Påverkan och hot	50
SOF:s inställning till fågeljakt	21	Åtgärder	52
Åtgärder	22		
		Kapitel 10 – Internationella frågor	54
Kapitel 5 – Skog	24	Mål	54
Mål	24	BirdLife International	54
Habitatbeskrivning	24	Internationella hotlistor	54
Prioriterade arter	26	Skyddade fågelområden	55
Påverkan – hot – möjligheter	27	Fågelskyddsarbete inom EU	55
Certifiering av skogsbruk	28	Östersjön	55
Planering på landskapsnivå	28	Skogsfrågor	56
Åtgärder	28		

Projekt Lettland	56
Övrig SOF-verksamhet	56
Åtgärder	57
Kapitel 11 – Handel med fåglar	58
Mål	58
Åtgärder	58
Kapitel 12 – Miljökonsekvensbeskrivningar	60
Brister i miljökonsekvensbeskrivningar	61
Kvaliteten på MKB måste höjas	61
Vem utför en miljökonsekvensbeskrivning?	61
Det behövs mer kunskap	61
Statlig dubbelroll	62
Mätbara gränsvärden för naturvård	62
Helhetssyn saknas	62
Åtgärder	62
Referenser	64

Författare

Tomas Birkö	Skog
Marie Björklund	Inledning, Styrmedel samt Odlingslandskapet
Henri Engström	Hav och kust
Mats Forslund	Handel med fåglar
Tomas Holmberg	Fjällen
Lis-Britt Ingelög	Odlingslandskapet
Lars Lindell	Internationella frågor
Magnus Martinsson	Odlingslandskapet
Åke Persson	Skog
Åke Pettersson	Våtmarker, myrar och sjöar samt Jakt
Jan Sundberg	Miljökonsekvensbeskrivning
Martin Tjernberg	Artskydd
Björn Welander	Hav och kust samt Artskydd
Per Ålind	Skog

Inledning

Att skydda och bevara

Alla som är ute och skådar fågel eller har något annat intresse i skog och mark är nog överens om att vi ska skydda arter som är hotade eller minskar kraftigt. Men är vi också överens om varför ett djur eller en växt ska finnas kvar? Och varför anser vi att vissa arter är viktigare än andra? Vi rycker upp svinmållan med rötterna från trädgårdslandet medan vi ömt vattnar och vårdar ringblomman. En äng med sällsynta gentianor bevaras med statens pengar när bonden får miljöstöd för att han slår och bärgar höet efter gammaldags tradition. Vi blir exalterade när vi träffar på en härfågel men inte då vi ser en pilfink. Sverige satsar stora summor på att bevara biotoper för vitryggig hackspett, men vem tycker att skatan som skrånar i trädgården är värd att skydda?

Vi har ett ansvar att se till att följderna av vårt utnyttjande av naturen minimeras i den mån vi kan. Kanhända är det därför vi ska skydda och vårda? Eller är det viktigaste ändå att kunna gå ut och uppleva naturen i sin prakt när djur och växter får leva i den samklang som vi människor njuter så av?

Människans användning av naturen har påverkat den mer och i högre hastighet än kanske något annat i jordens historia. De stora omdaningarna har lett till att arter dagligen utrotas för all framtid.

I Sverige hände mycket i naturen under 1900-talet. Skogsbruket utvecklades och blev till i början på 1990-talet allt mer storskaligt med större och fler hygen. Många arter, både fågel och annat, hann stryka med eller åtminstone minska ordentligt under den kraftiga expansionen. Åtskilliga hektar våtmark har också dikats ut i Sverige under det senaste århundradet och det har lett till att många fågelarter försvunnit eller minskat. Jordbruksmarkerna utnyttjas intensivt på sina håll, med kemikalier, konstgödsel och monokulturer och med ensartade landskap som följd. På andra håll ligger markerna i träda år efter år och hela byar överges och växer igen. Där försvinner äng-

ens alla blommor och de fågelarter som hör det öppna landskapet till.

Vad ska vi skydda?

Det finns många olika åsikter kring vad som ska skyddas. Någon tycker att antalet arter är viktigt. Andra menar att det inte är intressant att skydda enstaka arter eftersom varje art är beroende av sin livsmiljö – om livsmiljön inte bevaras försvinner arten. Ytterligare andra tycker att ett tidskikt ska bevaras, dvs. att man bevarar en miljö från, låt oss säga 1920-talet, innan jordbrukets mekanisering, och värnar de fåglar som fanns i den miljön då. Men kanske det fanns fåglar år 1920 som är utrotade i dag, och då går det inte att bevara tidskiktet 1920 och dess fåglar. Någon anser att den hävdade strandängen med häckande vadare är viktig, medan en annan tycker att den begynnande strandlövslogen är viktigare eftersom där finns mindre hackspett. Då kanske halva ängen ska slås medan lövslogen får ta över på andra halvan. Men då skapar vi en biotop som kanske aldrig har funnits naturligt. Ska vi skapa den natur som passar människan, s.k. ”engineering”?

Varför skydda just fåglar?

Fåglar är omtyckta av de flesta och intresserar många människor. Ofta förknippar vi platser och årstider med fåglar. Tänk dig en sommar utan sånglärkan högt upp i skyn över betesmarkerna, eller en försommar i norra Sverige utan storspovens ödsliga flöjtande under ljusa nätter. För många är det nästan otänkbart.

Fåglar är också ett bra mått på hur det står till med en naturtyp (så kallade indikatorarter). De är relativt lätta att inventera (jämför med svampar och skalbaggar) och är (oftast) lätta att artbestämma i fält. Deras beståndsutveckling visar tydligt vad som händer i markerna. Exempelvis dalar beståndsutvecklingen för ladusvala i dag och det talar om för oss naturvårdare att något måste göras för att rädda ladusvalans livsmiljö.

Vilka fåglar ska skyddas?

Alla fågelarter har rätt att leva i sin naturliga livsmiljö. Vi människor är skyldiga att anpassa våra verksamheter till fåglarnas behov och att arbeta för att arterna ska kunna leva och fortplanta sig. Fågelskyddsarbetet fokuseras av naturliga skäl på vissa arter. Det kan vara en art som är speciellt bra som indikatorart eller en art som minskar i antal. Arter som helt håller på att försvinna kräver särskilt uppmärksamhet och kanske aktiva åtgärder för att inte dö ut, exempelvis uppfödning och utplantering eller matning på plats. På så vis har vi kunnat vända beståndsutvecklingen för exempelvis berguv och havsörn.

Om riktlinjerna och revideringen

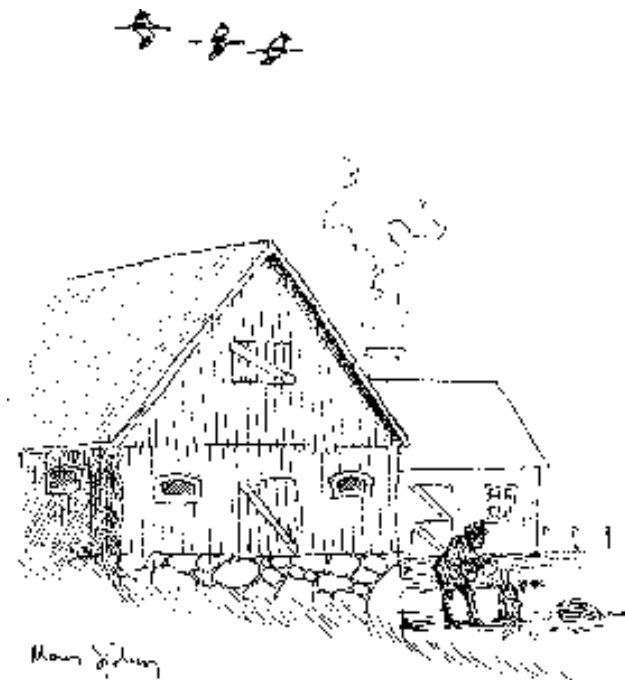
De här riktlinjerna är tänkta att fungera som stöd för alla som kommer i kontakt med fågelskyddsfrågor, framför allt de regionala fågelföreningarna, men även myndighetsutövare som kanske inte är så vana att arbeta med frågor kring fågelskydd. De ska också visa var SOF står i fågelskyddsfrågor, och vad vi anser bör prioriteras.

SOF arbetade fram de första riktlinjerna för fågelskydd mellan åren 1986 och 1989. Riktlinjerna var väl genomarbetade och har varit mycket använd-

bara, men eftersom det har hänt en hel del inom miljöområden under 1990-talet beslutade SOF att uppdatera dem. Medlemskapet i EU har exempelvis medfört att Natura 2000 och miljöstöden till jordbruket har införts i Sverige. Skogspolitiken gjordes om ordentligt i början av 1990-talet då miljö- och produktionsmålen jämfördes. Biotopskyddet infördes i naturvårdslagen 1994. Och sist, men inte minst, har den nya miljöbalken, som trädde i kraft 1999, också påverkat fågelskyddsarbetet.

Hur arbetar SOF med fågelskydd?

SOF har under en lång tid arbetat med fågelskyddsfrågor, men arbetssätt och aktuella frågor har varierat under åren. Jaktfrågorna har alltid stått på dagordningen. Under 1960- och 1970-talen koncentrerades arbetet på områdesskydd, sedan följde skogsfrågor och våtmarker. I dag handlar fågelskyddsarbetet mycket om att påverka beslut i ett tidigt skede. I Europafrågor arbetar vi genom *BirdLife International* (se kapitlet Internationella frågor). Inom Sverige påverkar vi genom remisser, skrivelser och uppvakningar. SOF:s verksamhet har alltid byggt på ideellt arbete. Idag har SOF en fågelskyddskommitté som sammanträder i telefonmöten en gång per månad och en fågelskyddsindentent anställd på halvtid.

Artskydd

Det svenska landskapet har förändrats ständigt sedan inlandsisens avsmältning för mellan 13 000 och 9 000 år sedan. Omvälvningarna av landskap, klimat och andra faktorer har påverkat fågelfaunan och lett till att nya arter har tillkommit, medan andra försvunnit. De naturliga förändringarna inträffade oftast långsamt och över lång tid. Under 1800- och 1900-talen har i stället människan och tekniken i allt större utsträckning påverkat landskap och miljö, med verkligt dramatiska och snabba omdaningar som resultat, bland annat för fågellivet.

En rad svenska häckfågelarter har minskat kraftigt i antal eller har så små bestånd eller utbredningsområden att de riskerar att försvinna inom en överskådlig framtid. För att förstå minskningarna forskar man både i Sverige och internationellt på ett stort antal arter eller artgrupper. Forskningen har ofta som mål att föreslå effektiva åtgärder för att stoppa orsakerna till minskningen.

Ju tidigare hot mot fåglar upptäcks och orsakssamband kan klarläggas, desto större möjligheter finns att motverka dem. För att kunna upptäcka ett hot tidigt krävs ett effektivt miljöövervakningssystem. SOF bidrar till miljöövervakningen bland annat genom att arbeta aktivt med frågor kring hotade och minskande fågelarter i Sverige. Varje land har en del av det globala ansvaret för att jordens samlade resurser av olika livsformer inte utarmas. För att bli trovärdiga i fågelskyddsfrågor utomlands måste vi också ha ett fungerande fågelskydd i Sverige.

Sverige har förbundit sig att skydda vilda växter och djur genom att anta EU-direktiv och underteckna flera internationella konventioner (till exempel Bern-, Bonn-, Ramsar- och CITES- och Biodiversitetskonventionen). För fåglarna är EU:s Fågeldirektiv särskilt viktigt. Där fastslås bland annat att Sverige ska vidta nödvändiga åtgärder för att bibehålla alla svenska fågelarter i livskraftiga bestånd. Det är också SOF:s övergripande mål med fågelskyddsarbetet.

Mål

- Alla arter som finns naturligt i svenska miljöer fortlever i livskraftiga bestånd.
- Senast år 2010 finns åtgärdsprogram för flertalet hotade fågelarter samt även för vissa arter i kategorin Missgynnad.
- Det är speciellt viktigt att säkra bestånd av arter där Sverige har eller har haft en stor andel av Europa- eller världsbeståndet och där arten förekommer i ursprungliga naturtyper.
- Introduktion av en inhemsk art till områden där arten i fråga inte tidigare förekommit spontant bör endast ske om det finns tunga bevarandeskäl. Introduktion av främmande arter får inte ske.

Rödlistan ett viktigt verktyg

De så kallade rödlistorna är ett mycket viktigt verktyg i naturvårdsarbetet. En rödlista är en förteckning över arter (taxa) som enligt specifika kriterier bedöms löpa risk att försvinna från det område som listan behandlar (län, land, kontinent eller globalt) inom

467 fågelarter varav 245 häckar

I Sverige hade 467 fågelarter påträffats t.o.m. 31 december 2000 (inklusive den globalt utdöda garfågeln). Av dessa är åtminstone 245 arter regelbundna häckfåglar. Åtta arter som tidigare varit årliga häckfåglar har försvunnit från Sverige, medan ytterligare minst 17 har häckat tillfälligt (flera av dessa är under invandring och några kan möjligen vara årliga häckfåglar, till exempel brandkronad kungsfågel, vassångare och busksångare). Övriga 197 arter besöker landet endast under flyttning eller som tillfälliga gäster. Minst elva häckfågelarter invandrade under 1800-talet och 23 under 1900-talet, varav två som resultat av inplantering.

ett kortare eller något längre tidsperspektiv. I rödlistan klassas arterna i olika kategorier, beroende på hur hotad arten är.

De svenska häckfågelarterna har nyligen bedömts enligt internationella naturvårdsunionens (IUCN) nya klassificeringssystem. Efter genomgången upprättades den nya officiella svenska rödlistan – Rödlistade arter i Sverige – som publiceras och uppdateras vart femte år av ArtDatabanken vid Sveriges Lantbruksuniversitet. I januari 2003 fanns 88 fågelarter på rödlistan. Av dem räknas 45 arter och två underarter (raser) som hotade (en art anses hotad om den tillhör någon av kategorierna *Akut hotad*, *Starkt hotad* eller *Sårbar*). Tjugoåtta arter och en underart är *Missgynnade* (taxa som är nära att uppfylla kriterierna för *Sårbar*) och för fyra arter råder *Kunskapsbrist*, men man kan misstänka att de tillhör de hotade (se Tabell 1 nästa sida).

Vi får inte glömma förbiflyttande arter

Omkring 68 fågelarter besöker Sverige årligen utan att fortplanta sig här. En del av gästerna uppträder endast i små antal medan andra, som blåsgås, prutgås och flera arter arktiska vadare, är allmänna under flyttningsperioderna. För många av de förbipasseran-

de arterna från tundran i öster är det mycket viktigt att det finns tillräckligt med lämpliga rastlokaler längs deras flyttningsväg till och från övervintringsområdena (framför allt för våtmarksberoende arter). Vid bedömningen för rödlistan år 2000 togs inte rastande arter med, men det kommer att göras vid nästa revidering.

Vi måste prioritera

Sverige har skrivit under en rad internationella konventioner och förbundit sig att se till att alla arter som förekommer naturligt i vårt land ska kunna fortleva här. Tyvärr måste fågelskyddsarbetet prioriteras eftersom det finns begränsade resurser, både på riksnivå och i det lokala arbetet. Det är viktigt att ha ett system med kriterier som ledning i arbetet. En rad vetenskapliga, ekonomiska, känslomässiga och etiska faktorer påverkar vilka arter och områden man bestämmer har företräde. Enligt ArtDatabanken bör följande ingå som grundpelare i ett sådant prioriteringssystem: svensk rödlistekategori, bedömd global rödlistekategori och svensk andel av det europeiska beståndet (eller andel av världsbeståndet). Om en art rödlistas behöver det inte innebära att den löper omedelbar risk att försvinna. Arten kanske minskar i

Tabell 1. Rödlistade fåglar i Sverige 2000, ordnade efter kategorier. Definitionen av rödlistekategorierna är här endast översiktlig, eftersom kategori-tillhörighet bestäms av specifika tröskelvärden (se Gärdenfors 2000a).

Försvunnen (RE). En art är *Försvunnen* när det är ställt utom rimligt tvivel att den sista individen som är potentiellt kapabel till fortplantning inom landet har dött eller försvunnit från landet. Årlig fortplantning ska ha upphört, dvs. tillfälligt besökande individer kan uppträda eller enstaka tillfälliga häckningar kan ske även efter det att arten klassificerats som *Försvunnen*.

Svart stork	Vit stork	Stortrapp	Lunnefågel	Fjälluggla
Blåkråka	Mellanspett	Tofslärka		

Akut hotad (CR). En art (ett taxa) tillhör kategorin *Akut hotad* när den löper en extremt stor risk att dö ut i vilt tillstånd inom en mycket nära framtid.

Fjällgås	Svartbent strandpipare	Härfågel	Tornuggla	Vitryggig hackspett
Kornspurv				

Starkt hotad (EN). En art (ett taxa) tillhör kategorin *Starkt hotad* om den inte uppfyller något av kriterierna för *Akut hotad*, men ändå löper mycket stor risk att dö ut i vilt tillstånd inom en nära framtid.

Svarthalsad dopping	Ängshök	Jaktfalk	Kornknarr	Silltrut (nominatras)
Skräntärna	Tretåig mås	Fältpiplärka		

Sårbar (VU). En art (ett taxa) tillhör kategorin *Sårbar* om den inte uppfyller något av kriterierna för *Akut hotad* eller *Starkt hotad*, men löper stor risk att dö ut i vilt tillstånd i ett medellångt tidsperspektiv.

Smådopping	Svarthakedopping	Rördrom	Småfläckig sumphöna	Årta
Brunand	Bergand	Bivråk	Havsörn	Blå kärnhök
Pilgrimsfalk	Vaktel	Sydlig kärnsnäppa	Rödspov	Myrspov
Kentsk tärna	Småtärna	Svarttärna	Tobisgrissla	Skogsduva
Nattskärna	Göktyta	Kungsfiskare	Mindre hackspett	Tretåig hackspett
Berglärka	Nordsångare	Mindre flugsnappare	Pungmes	Sommargylling
Gulhämpling	Vinterhämpling	Ortolansparv		

Missgynnad (NT). En art (ett taxa) tillhör kategorin *Missgynnad* om den inte uppfyller något av kriterierna för *Akut hotad*, *Starkt hotad* eller *Sårbar*, men är nära att uppfylla kriterierna för *Sårbar*.

Smålom	Sädgås	Snatterand	Stjärtand	Skedand
Svärta	Salskrake	Fjällvråk	Kungsörn	Rapphöna
Skärfläcka	Mindre strandpipare	Mosnäppa	Dvärgbeckasin	Dubbelbeckasin
Storspov	Roskarl	Berguv	Slaguggla	Lappuggla
Jorduggla	Sydlig gulärta	Flodsångare	Trastsångare	Höksångare
Lundsångare	Skäggmes	Nötkråka	Dvärgsparv	

Kunskapsbrist (DD). Till denna kategori förs arter (taxa) där man inte har tillräckliga kunskaper om utbredning och/eller bestånd för att göra en direkt eller indirekt bedömning av risken att de försvinner. Det bör dock finnas misstankar om att arten kan vara hotad eller till och med försvunnen.

Alfågel	Rödstrupig piplärka	Sidensvans	Tallbit
---------	---------------------	------------	---------

vissa delar av landet på grund av att lämpliga miljöer försämras eller förstörs. Men om förändringarna går för långt kan de medföra att beståndet splittras i mindre, icke stabila delbestånd och att par eller ensamma individer isoleras från varandra. Då kan man säga att arten blivit hotad och att faran ökat ordentligt för att den ska försvinna från landet.

Vilken rödlistekategori en art klassas i, dvs. hur stor risken är att den ska försvinna från landet, bör därför ingå som en grundpelare vid prioritering. Det är mer brådskande att skydda en art som är klassad som Akut hotad än en Sårbar om man enbart ser till försvinnanderisken. Bevarandet av arter i naturliga och ursprungliga ekosystem, som urskog, våtmarker och fjäll, måste också prioriteras. Uppmärksamhet bör även ägnas de arter som huvudsakligen finns i ålderdomliga och omoderna typer av kulturlandskap. Det är emellertid inte säkert att det i alla lägen är bäst att satsa alla resurser på en Akut hotad art, som kanske förekommer med något enstaka par i Sverige på randen av dess normala utbredningsområde, jämfört med en Sårbar art som finns över stora delar av landet och som har tyngdpunkt i utbredningen i Norden.

Vid prioritering mellan åtgärder för hotade arter bör hänsyn även tas till deras förhållande till miljön. Har arten drabbats genom människans påverkan av en viss miljö? Kan arten vara en indikator för denna miljö, och kan bevarandet av miljötypen i sin tur skydda en rad andra hotade arter som är beroende av samma miljö? Exempel på sådana samband är storkarna – våtmarker och vitryggig hackspett – naturskogar.

Det är också viktigt att samhället kan lyckas med projektet till rimliga kostnader och personalinsatser, som kanske måste tas från annat naturvårdsarbete. Även typen av hot, möjligheten att sätta stopp för orsakerna till hotet och arternas förutsättningar för återhämtning och återetablering, bör vara vägledande för vilka skyddsåtgärder som prioriteras.

Faunamanipulering

När man diskuterar olika skyddsåtgärder för att bevara hotade arter talar man ibland om ”faunamanipulering”. Kritiker anser att allt från Projekt fjällgås, där man försöker rädda en globalt hotad art genom att lära fåglar en ny flyttningsrutt, till att sätta upp holkar för slagugglor eller avla fram pilgrimsfalkar för utsättning i naturen, är ett slags manipulation av natu-

ren och ska därför inte användas som skyddsmetoder. Men då glömmar man bort att den största manipulationen i regel redan har gjorts, nämligen jakt, förföljelse och ingrepp i fåglarnas livsmiljöer. Det kan inte vara principiellt fel att genom fågelskyddsarbete försöka reparera vad vi tidigare har skadat.

När arter som inte hör hemma här förs in i landet är det däremot fråga om faunamanipulering. Det har tidigare skett i förhållandevis stor omfattning och har i vissa fall skapat stora problem för den naturliga faunan. Rymlingar av mink från pälsdjursuppfödning är ett exempel och om mårhundens eller tvättbjörnen skulle få ordenligt fäste i landet har vi ytterligare stora problem att vänta för fågellivet. Rymlingar av falkar och falkhybrider bör också räknas som faunamanipulering.

Dagens arbete med hotade arter

ArtDatabanken vid Sveriges lantbruksuniversitet samlar löpande uppgifter om Sveriges hotade och missgynnade djur- och växtarter som kan användas underlag för olika skyddsåtgärder. För fågelbestånden har dessutom Atlasprojektet, SOF:s riksinventeringar, Naturvårdsverkets övervakning av fåglarnas beståndsutveckling (häckfågeltaxeringen) och en rad andra inventeringar givit ökade kunskaper om hotbilden för olika arter. Ett flertal andra artbaserade forsknings- och skyddsprojekt finansieras också av Naturvårdsverket, Världsnaturfonden och andra fonder och stiftelser, i enstaka fall även av EU:s miljöfond LIFE-Nature.

När Sverige blev medlem i EU började två nya ”naturvårdsåtgärder” gälla: Habitatdirektivet och Fågeldirektivet. För närvarande arbetar landets länsstyrelser intensivt för att åstadkomma ett ekologiskt nätverk av skyddade, värdefulla naturområden – EU:s Natura 2000-områden. Genom detta arbete kommer många av våra hotade och missgynnade fågelarter att erhålla ett starkare skydd i framtiden.

Important Bird Areas (IBA)

Important Bird Areas (IBA) är ett världsomspännande program för fågelskydd som drivs av Birdlife International (se kapitlet Internationella frågor).

Skydd av specifika områden är ett av de viktigaste verktygen för att framgångsrikt fågelskyddsarbete. Många fågelarter är koncentrerade till vissa platser

under såväl häckning, flyttning, övervintring som ruggning. För att trygga fåglarnas fortlevnad måste vi urskilja dessa områden och skydda dem från exploatering, störning osv. De allra mest värdefulla fågelområdena i varje land utses sedan till IBA-områden.

År 2002 fanns över 4 000 IBA-områden i Europa och omkring 20 000 i hela världen. Det är viktigt att komma ihåg att IBA-statusen i sig inte ger något skydd. Däremot talar den om att området är internationellt värdefullt och underlättar därför för framför allt naturvårdsorganisationer att argumentera för ett skydd av området.

Så utses IBA-områden

För att ett område ska kunna utses till IBA krävs bra data om området och de fågelarter som finns där. Så här går det till:

- Sammanställning görs av arter, i första hand arter som uppträder i större antal, sådana som finns på den globala rödlistan (t.ex. fjällgås och kornknarr) eller är upptagna i EU:s Fågeldirektivs bilaga 1.
- Siffrorna jämförs med det antal som krävs för att uppfylla ett IBA-kriterium. Man får ej räkna in sträckande fåglar, förutom rovfåglar och storkar som har ett särskilt så kallat "flaskhals-kriterium" vilket kräver att över 10 000 rovfåglar och/eller storkar passerar lokalen. I Sverige är det endast Falsterbo som uppnått detta kriterium. Däremot räknas rastande, häckande, ruggande och övervintrande fåglar.
- Om ett område bedöms uppfylla kriterierna för att bli IBA kompletteras SOF med uppgifter om habitat, hot, markägare, kommun, koordinater osv.
- Dessa data läggs in i SOF:s IBA-databas och skickas efter bearbetning till BirdLife Internationals europakontor i Wageningen som kontrollerar materialet, begär in eventuella kompletteringar och jämför fågeldata med kriteriumgränserna. Området kallas kandidat-IBA innan processen är klar.
- Endast områden som uppfyller minst ett kriterium får IBA-status.

IBA-kriterierna

IBA-kriterierna är i stort sett lika över hela världen. I Europa finns:

A-kriterier som ges när ett område är av global betydelse för en art eller ett distinkt bestånd.

B-kriterier som är av europeisk eller regional betydelse.

C-kriterier som ges när ett område är av betydelse på EU-nivå för en art. För att ett C-kriterium ska kunna ges måste arter vara upptagna i EU:s Fågeldirektivs bilaga 1 eller 2.

Special Protected Area (SPA)

SPA är områden som pekats ut av den svenska regeringen som särskilt skyddsvärda enligt EU:s Fågeldirektiv (se kapitlet Styrmedel) och ingår i EU-ländernas Natura 2000-nätverk (tillsammans med så kallade SCI-områden, områden som skyddas med stöd av EU:s Habitatdirektiv). Det krävs att minst tre arter från Fågeldirektivets bilaga 1 förekommer inom ett område för att det ska kunna pekas ut som SPA av svenska myndigheter. SPA-områden har ett mycket starkt lagligt skydd eftersom de omfattas av både nationell lagstiftning och EU:s lagstiftning om skydd.

I Sverige har regeringen pekat ut totalt drygt 450 SPA-områden. Enligt en dom i EU-domstolen är samtliga EU-länder skyldiga att skydda de viktigaste fågellokalerna för arter som prioriteras högt i EU:s fågelskyddsarbete. SPA fungerar som ett samlat nationellt program för att bevara hotade miljöer och åtminstone en del av våra hotade arter.

Framtiden

Det finns redan både mycket kunskap om hotbild och många förslag till räddningsåtgärder för hotade fågelarter. För att kunna driva det praktiska skyddsarbetet framåt behöver vi en fortsatt stark satsning på forskning, bland annat om de hotade arternas biotoper och deras kvaliteter och om vad som styr överlevnaden i små bestånd.

För att lyckas i fågelskyddsarbetet krävs också en politisk vilja att driva fågelskyddsfrågor. Genomförandet av bevarandåtgärder förutsätter också ett dynamiskt samarbete mellan statliga organ och länsmyndigheter, markägare, ideella krafter och de som arbetar i areella näringar och/eller industrier som i stor utsträckning påverkar förutsättningarna för arternas fortlevnad. SOF arbetar sedan länge både på rikspanet och regionalt med dessa frågor och kommer framöver inte att spara någon möda för att bidra med kunskap, aktivt arbeta med och driva på ärenden som rör våra hotade fågelarter.

Skyddsarbetet bör ske enligt en skala av åtgärder, beroende på hur problemet ser ut. Det går inte att sätta en principiell gräns för hur långt vi ska gå i våra strävanden att rädda en art. Målet för skyddsarbetet är att arten på sikt ska kunna överleva utan fortlöpande stöd.

Åtgärder

SOF ska inrikta skyddsarbetet på att:

- Skapa opinion genom att informera politiker, myndigheter, markägare och allmänhet om hotade arter arten och deras situation.
- Driva aktiva åtgärder för att ta bort orsakerna till att arten och/eller dess miljö är hotade, om de är en direkt följd av mänsklig aktivitet. Exempel på sådana åtgärder är ändring av lagstiftning, hänsynsregler osv. inom bland annat skogsbruk och jordbruk, att förhindra exploatering av artens livsnödvändiga biotop, att arbeta för att få till stånd en hänsynsfull jakt, motarbeta illegal handel och förföljelse.
- Driva konkreta långsiktiga stödåtgärder som biotopvård och nyskapande av biotoper.
- Driva aktiva åtgärder för att minska luftföroreningar, övergödning av vatten, utsläpp av olja och andra negativa miljöeffekter.
- Försöka förutse och förhindra negativa effekter av exempelvis lagförslag, samhällsplanering och annan mänsklig inverkan.
- Ge tillfälliga stödåtgärder i form av utfodring, bobevakning, uppsättning av konstgjorda bon, holkar osv.
- Försöka påverka negativa faktorer för arten under flyttning och övervintring både i Sverige och internationellt. Om så behövs, arbeta genom internationella fågelskyddsorganisationer eller andra länders naturvårdsorganisationer. Överväg aktioner riktade direkt mot det aktuella landets regering, exempelvis brev och kampanjer.
- Starta avelsverksamhet för att skaffa kunskap om och erfarenhet av uppfödning av den hotade arten.
- Flytta om vildfångade fåglar eller plantera ut exemplar uppfödda i fångenskap för att öka beståndens livskraftighet. Ta med ras- och släktskapsförhållanden i beräkningen.
- Återintroducera en art som under de senaste åren

försvunnit från landet. Det förutsätter naturligtvis att det finns möjligheter för arten att etablera ett livskraftigt bestånd. Om det är troligt att arten kan återkomma på naturlig väg bör man undvika försök med återintroduktion.

Lokala föreningar kan arbeta med följande:

1. *Gör en kartläggning.* Kartlägg den aktuella situationen genom inventeringar. Utnyttja uppgifter bakåt i tiden för att få en uppfattning om minskningstakten och komplettera eventuellt med forskning kring arten.
2. *Finn orsakerna.* Analysera hotfaktorerna och bedöm deras relativa betydelse. Orsakerna, eller de förmodade orsakerna till artens tillbakagång, är grunden för det fortsatta arbetet.
3. *Bedöm resursåtgången.* Gör en bedömning av vilka typer av insatser som krävs för att rädda arten och vilka resurser i form av arbete och pengar som behövs.
4. *Prioritera.* Bedöm hur angelägen en räddningsaktion är:
 - inrikta arbetet i första hand på de hotade arterna enligt den svenska rödlistan eftersom de löper störst risk att försvinna.
 - prioritera arter för vilka Sverige och Norden är ett viktigt område.
 - bedöm om räddningsaktionen kan få andra positiva följder, exempelvis om arten är en karaktärsart för en försvinnande naturtyp eller om flera andra arter kan gynnas med samma åtgärder.
 - bedöm risken för att andra viktiga skyddsfrågor blir lidande om mycket arbete och medel satsas på just denna art.

Styrmedel

I Sverige används olika typer av styrmedel för att styra samhällsutvecklingen åt det håll vi demokratiskt har valt att gå. Detta kapitel försöker att ge en genomgång av de styrmedel som finns för naturvården och som kan användas i fågelskyddsarbetet. Styrmedlen kan vara lagar och paragrafer som bestämmer vad man får och inte får göra, exempelvis möjligheten att bilda naturreservat och förbud mot att exploatera strandnära mark (strandskydd). De kan också vara ekonomiska styrmedel, då samhället uppmuntrar människor att göra sådant som gynnar naturvården genom att betala ut ersättning, som miljöstödet som bonden får för att låta sina kor beta på strandängen. Dessutom finns informativa styrmedel, då staten betalar för att bygga upp en informations- eller utbildningsverksamhet som ska styra i en viss riktning.

Inom EU används s.k. EG-direktiv som styrmedel. Direktiven är bindande för varje EU-nation och måste implementeras i varje lands lagstiftning. Hit hör t ex fågeldirektivet som har stor betydelse för fågelskyddet.

Globalt sett så är det internationella konventioner som styr. För att en konvention ska gälla i ett land måste landet aktivt valt att ratificera den. Om inte en konvention implementeras i landets lagstiftning så har den ingen bindande effekt. Sverige har ratificerat och implementerat ett antal konventioner som berör fågelskydd.

Lagar och paragrafer

Miljöbalken

Den nya *miljöbalken* (MB) trädde i kraft år 1999. Miljöbalken samlar är ett stort antal miljölagar och förordningar som tidigare i stort stätt var och en för sig. En annan tanke med miljöbalken är att ge miljö- och naturvård en starkare ställning och klarare inriktning mot bevarande av biologisk mångfald och viktiga naturmiljöer. I inledningen står det:

”Bestämmelserna med denna balk syftar till att

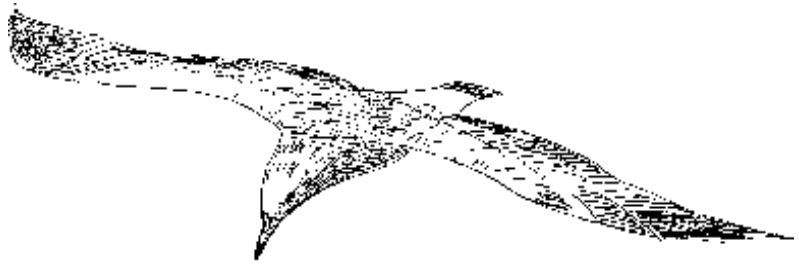
främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ansvar för att förvalta naturen väl. Miljöbalken ska tillämpas så att:

- människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
- värdefull natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
- den biologiska mångfalden bevaras,
- mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktig hushållning tryggas, och
- återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.”

Miljöbalkens inledande kapitel behandlar bland annat hänsynsparagraferna. De innebär att den som bedriver en verksamhet har ett långtgående ansvar för att verksamheten inte sker mot gällande miljölagstiftning. Det är alltså verksamhetsutövaren själv som ska se till att följa miljölagarna.

En annan större skillnad är att verksamheter som ska prövas enligt miljöbalken måste miljökonsekvensbeskrivas innan de kan påbörjas i större utsträckning än förut. (Se kapitlet Miljökonsekvensbeskrivningar.) Tillsynsfrågorna förtydligas också i och med miljöbalken och myndigheternas tillsyn och uppföljning av olika miljöverksamheter fokuseras och utvecklas.

En viktig nyhet för oss som arbetar ideellt med fågelskydd är att enligt miljöbalken kan en ideell organisation överklaga ett myndighetsbeslut. Det har

inte gått tidigare i Sverige. För att kunna överklaga måste organisationen ha funnits i minst tre år och ha över 2 000 medlemmar (miljöbalken kapitel 16 § 13).

De kapitel i miljöbalken som främst rör naturvård och fågelskyddsfrågor är:

- kapitel 3 och 4: ”Grundläggande bestämmelser för hushållning med mark- och vattenområden” respektive ”Särskilda bestämmelser för hushållning med mark och vatten för vissa områden i landet”
- kapitel 7 ”Skydd av naturen”
- kapitel 8 ”Bestämmelser för artskydd och artskyddsförordningen”
- kapitel 12 ”Täkter, jordbruk och annan verksamhet”

Kapitel 7, skydd av naturen

Här regleras den lagstiftning som gäller områdeskydd: naturreservat, nationalparker, biotopskydd och strandskydd. Naturreservat och nationalparker kan bildas av större värdefulla områden medan biotopskydd används för mindre områden. Skyddet innebär regleringar av vissa aktiviteter som bestäms i respektive beslut. Regleringarna kan gälla skogsbruk, täkter och jakt m.m. men också att markägaren ska tåla ett visst intrång, t ex skötsel av en äng. Området avgränsas av länsstyrelsen eller kommunen i regionen (naturreservat) eller av Naturvårdsverket (nationalpark). Förhandlingar måste ske med markägare som kan kräva ersättning för intrång eller att marken köps upp av staten. För att nationalpark ska kunna bildas måste staten äga marken. Det krävs dock inte för att bilda naturreservat. Ett naturreservat på mark som ägs privat kan vara lämpligt när det gäller jordbruksmark eftersom den kräver fortsatt skötsel för att naturvärdena ska bevaras.

Strandskyddet förhindrar strandnära exploateringar, men det går att söka dispens för t ex bygglov. Just nu pågår en översyn av strandskyddet eftersom man anser att det inte fungerar tillfredsställande.

Kapitel 7 reglerar också biotopskyddet. Det finns två typer av biotopskydd. Dels kan biotoper skyddas generellt, så att beslut inte behöver fattas i enskilda fall. För att exploatera eller ta bort dessa biotoper krävs dispens från länsstyrelsen. Hit hör:

- 1 alléer
- 2 källor med omgivande våtmark i jordbruksmark
- 3 odlingsrösen i jordbruksmark
- 4 pilevallar
- 5 småvatten och våtmarker i jordbruksmark
- 6 stenmurar i jordbruksmark och åkerholmar

Utöver det generella biotopskyddet finns skydd där avgränsning och beslut måste tas i varje enskilt fall (som för naturreservat). Ett sådant område får inte överstiga fem hektar. Hit hör:

- 1 rik- och kalkkärr i jordbruksmark
- 2 ängar
- 3 naturbetesmarker
- 4 brandfält
- 5 lövbrännor
- 6 äldre naturskogsartade bestånd av lövträd
- 7 äldre naturskogsartade bestånd av ädellövträd
- 8 örtrika allundar
- 9 ravinskogar
- 10 örtrika bäckdråg
- 11 urskogsartade bestånd av barrträd
- 12 ädellövsumpskogor
- 13 örtrika sumpskogor
- 14 äldre skogsbeten
- 15 åsgranskogar
- 16 kalkbarrskogor
- 17 rik- och kalkkärr i skogslandskapet
- 18 alkärr
- 19 källor med omgivande våtmarker som omfattas av skogsvårdslagen
- 20 ras- eller bergbranter som omfattas av skogsvårdslagen

Kapitel 7 reglerar också bestämmelserna för fågel-skyddsområden. Sådana kan inrättas för att exempelvis inskränka allemansrätten till skydd för fågellivet.

I kapitel 7 finns även bestämmelser som fungerar som Sveriges verkställande av EU:s Fågeldirektiv. Regeringen får förklara ett område som särskilt skyddsvärt om området är särskilt betydelsefullt enligt Fågeldirektivet.

Kapitel 8 – Bestämmelser för artskydd och artskyddsförordningen

Länsstyrelsen (för en region) eller Naturvårdsverket (för hela landet) kan besluta att fridlysa ett djur eller en växt. Sådana beslut kan tas för exempelvis fågelarter som riskerar att utrotas eller utsättas för plundring. I kapitel 8 finns också bestämmelser för handel med djur.

Kapitel 12 – Täkter, jordbruk och annan verksamhet
Paragraf 6 i kapitel 12 reglerar samråd. Alla verksamheter som kan komma att väsentligt ändra naturmiljön, och som inte kräver tillstånd enligt någon annan lagstiftning i miljöbalken, ska anmälas för samråd. Anmälan görs till regionens länsstyrelse. Länsstyrelsen kan föreskriva åtgärder som minimerar skadan eller besluta att förbjuda verksamheten. Samråd används ofta vid anläggande av viltvatten, placering av master och vissa skogsåtgärder.

Andra lagar

Andra lagar som är viktiga för fågelskydd men som fortfarande ligger utanför miljöbalken är skogsvårdslagen, jaktlagen samt plan- och bygglagen. Naturvård i skogen styrs av skogsvårdslagen medan all annan naturvård faller under miljöbalken. Till exempel kan dragandet av en vanlig väg förbjudas enligt miljöbalken, medan en skogsbilväg kan byggas enligt skogsvårdslagen. De allmänna hänsynsreglerna i miljöbalken gäller dock också skogen.

EU och fågeldirektivet

EU:s fågeldirektiv eller *Rådets direktiv 79/409/EEG av den 2 april 1979 om bevarande av vilda fåglar* som är den officiella benämningen inrättades av EU redan 1979. Direktivet består av totalt 19 artiklar. Till detta kommer 5 bilagor där bilaga 1 är en lista över

särskilt skyddsvärda fågelarter (se nedan), bilaga 2 arter som får jagas under vissa förutsättningar samt bilaga 3 en lista över arter som viss handel får bedrivas med. Bilaga 4 anger vapen/verktyg samt jaktformer som är förbjudna samt bilaga 5 anger hur monitoring och rapportering av populationer och trender skall utföras. Nedan går vi kort igenom några av artiklarna.

Artikel 1 säger att direktivet gäller bevarandet av samtliga fågelarter som naturligt förekommer inom EU. Det omfattar skydd, skötsel, förvaltning och kontroll och det gäller fåglarna, deras ägg, bon och livsmiljöer.

Artikel 2 säger i princip att länderna ska vidta de åtgärder som är nödvändiga för att bibehålla populationerna av de fåglar man nämner i artikel 1.

Artikel 3 och 4 handlar om skydd av livsmiljöer och avsättande av särskilda skyddsområden för fåglar, s.k. SPA-områden (läs mer om SPA i kapitlet om Artskydd). I grundtexten står bl a följande:

”För att bevara samtliga fågelarter är det helt nödvändigt att skydda, upprätthålla och återställa tillräckligt varierande och stora livsmiljöer för fåglar. Vissa fågelarter bör skyddas genom att särskilda åtgärder avseende deras livsmiljöer vidtas för att säkerställa deras överlevnad och fortplantning inom det område där de förekommer.”

I artikel 5 anges ett generellt skydd för samtliga fåglar vad gäller fångst, jakt, boplundring etc. Artikel 6 reglerar handel med fåglar och artikel 7–9 reglerar jakt och fångst. Forskning och monitoring regleras i artikel 10 och introduktion av främmande arter i artikel 11.

I tabellen på nästa sida listas Fågeldirektivets bilaga 1 – arter av särskilt stort bevarandeintresse.

Ekonomiska styrmedel

Ett annat sätt för samhället att styra utvecklingen är att använda morötter istället för piskan – ge exempelvis pengar istället för att styra med regler. I Sverige använder naturvården ekonomisk ersättning främst i jordbrukslandskapet, men även i skogsbruket. Eftersom naturen i jordbrukslandskapet måste skötas för att skydda värdena är ekonomiska styrmedel särskilt viktiga där. Om inte bonden slår ängen eller låter sina djur beta hagen växer landskapet snabbt igen och fåglar, växter och andra djur som hör det

Tabell 2. Fågeldirektivets bilaga 1 – arter av särskilt stort bevarandebestånd. Arter i kursivt häckar inte i landet men observeras årligen eller så gott som årligen.

Smålom	Fiskgjuse	Småtärna
Storlom	Stenfalk	Svarttärna
Vitnäbbad islom	Jaktfalk	Berguv
Svarthakedopping	Pilgrimsfalk	Fjälluggla
Rördrom	Järpe	Hökuggla
Svart stork	Orre	Dvärgmå
Vit stork	Tjäder	Sparvuggla
Mindre sångsvan	Småfläckig sumphöna	Slaguggla
Sångsvan	Kornknarr	Lappuggla
Fjällgås	Trana	Pärluggla
Vitkindad gås	Skärfläcka	Nattskärna
Salskrake	Fjällpipare	Kungsfiskare
Alförrädare	Ljungpipare	Gråspett
Bivråk	Svartbent strandpipare	Spillkråka
Glada	Brushane	Vitryggig hackspett
Havsörn	Sydlig kärrensäppa	Tretåig hackspett
Brun kärnhök	Dubbelbeckasin	Trädlärka
Blå kärnhök	Myrspov	Fältpiplärka
Ängshök	Grönbena	Blåhake
Stäpphök	Smalnäbbad simsnäppa	Höksångare
Duvhök	Skranttärna	Törnskata
Sparvhök	Kentsk tärna	Mindre flugsnappare
Större skrikörn	Fisktärna	Halsbandsflugsnappare
Kungsörn	Silvertärna	Ortolansparv

öppna landskapet till försvinner så småningom. Sverige började arbeta med sådana medel i slutet av 1980-talet. Från och med år 1995 (och inträdet i EU) får jordbrukare miljöstöd för naturvårdsinriktade åtgärder i odlingslandskapet. Du kan läsa mer om miljöstödet i kapitlet Odlingslandskapet.

I skogen används pengar som styrmedel på ett annat sätt. Staten betalar bland annat ersättning vid inlösen av mark för att avsätta naturreservat, men skogsorganisationer kan även upprätta naturvårdssavtal för att en skogsägare ska sätta av skogsmark för naturvård.

Information och utbildning

Ett annat sätt att styra utvecklingen är att arbeta med information och utbildning. Att satsa på att bygga upp kunskapen, och därmed motivationen, för att bevara och skydda är en långsiktig väg att arbeta med bevarande. Tanken är att om en markägare har god kunskap om sin marks naturvärden är han/hon mer

intresserad av att vårda och skydda dessa värden. Vi arbetar tyvärr ganska lite med det här i Sverige i dag.

I skogen har man främst arbetat med information och utbildning kring vård av kulturmiljöer, men under 1990-talet har man även arbetat med information om naturvård i skogen, exempelvis kampanjen Rikare skog. Jordbruksverket har efter EU-inträdet drivit en informationskampanj för lantbrukarna – Markernas mångfald – för att lära bonden känna sina markers natur- och kulturvärden och hur han/hon kan sköta dem för att de ska bevaras. Nu driver man en ny kampanj i samma syfte.

Jakt

Fågeljakt har en lång tradition i Sverige och var viktig för folkhushållningen långt in på 1900-talet, till exempel hönsfågeljakten i Norrland och sjöfågeljakten längs kusterna. I dag saknar fågeljakten betydelse ur försörjningssynpunkt. Därför måste andra värderingar än jägarnas ligga till grund för vår syn på fågellivet.

Det finns en intressegemenskap mellan ornitologer och flertalet jägare kring intresset för naturen och värdet av en rik fauna. Många av SOF:s medlemmar är jägare och det finns många ornitologer inom jaktorganisationerna. Det gemensamma fågelintresset har givit upphov till exempelvis berguvsprojekten och samarbete i Våtmarksfonden. Men trots att det finns en gemensam grundsyn, uppstår ibland motsättningar mellan jägare och ornitologer. Jägarna vill gynna de jaktbara arterna, men det sker ibland på andra arters bekostnad. Ett exempel är jakt på kråkfåglar för att minska predationen på andungar. Jägars syn på rovfåglar har förändrats till det bättre, men trots det förekommer tjuvjakt på rovfåglar som kungsörn, havsörn och berguv, men också laglig skydds jakt på duvhök.

Mål

- Jakt ska ha som enda syfte att ta till vara det jagade bytet för *egen* konsumtion.
- Jakt får endast ske på ett begränsat urval av arter eller bestånd som tål en minskning. Urvalet av jaktbara arter ska följa EU:s Fågeldirektiv och andra internationella konventioner.
- Alla fågelarter ska vara fredade under häckningstiden.
- Jakt får inte ske inom område som avsatts till skydd för fågellivet om jakten motverkar syftet med skyddet av området.
- Jakt ska bedrivas på ett sådant sätt att risken för skadeskjutning är minsta möjliga och att förväxling med icke jaktbara arter inte sker.

- Jaktider ska vara lokalt/ och nationellt anpassade till beståndsstorlek och ta hänsyn till häckningstid och fåglars möjlighet till födosök vintertid.
- Skydds jakt ska endast ske i undantagsfall sedan alternativa skydds metoder prövats.
- Rätten till jakt ska underordnas ekologiska förhållanden, så att icke jaktbara arter och naturliga predatorer inte missgynnas till fördel för jaktbara arter.

Dagens fågeljakt

Grundprincipen är att allt vilt är fredat i Sverige. Jakt på fågel bedrivs med både kul- och hagelvapen, medan snarning endast används vid fångst av ripor. Blyad ammunition är under avveckling, så att från januari 2002 gäller blyförbud vid hagel jakt i våtmark och från år 2006 gäller det all jakt. För kulammunition kommer ett blyförbud att gälla från 1 januari år 2008.

I gällande jaktförordning (2, 3a, 5 och 26 §) är jakt tillåten på ca 40 fågelarter (Tabell 3 nästa uppslag).

Skydds jakt

Skydds jakten är tänkt att minska bestånd eller döda enskilda individer av arter som anses orsaka ekonomiska förluster. Normalt krävs länsstyrelsens tillstånd för varje enskilt fall av skydds jakt, men under vissa förutsättningar gäller ett allmänt tillstånd för några arter. Förutom arterna i Tabell 3 får jakt ske för att förebygga skador på kråka, råka, kaja, skata, tamduva, björkrast, gråsparv och pilfink. I Jakttabellen står att dessa arter ”. . . som kommer in på gård eller i en trädgård och där kan orsaka skada eller annan olägenhet får jagas 1 juli – 30 juni”. Samma jakttid – året om – gäller för gråtrut, havstrut, fiskmås och korp i en anläggning för att förhindra skada på jordbruksgrödor, trädgårdsodling samt om jakten sker på uppdrag av kommunala nämnder som ansvarar för miljö- och hälsoskyddet.

Andra fall där skyddsjakt får förekomma är:

- Årsunge av råka får jagas i Skåne län om det behövs för att förhindra sanitär olägenhet. **10 maj – 10 juni.**
- Korp får jagas om det behövs för att skydda ungar av tamdjur. Detta gäller även kalvningsland i renskötselområden. **1 juli – 30 juni.**
- Sädgås som uppträder vid fält med oskördad gröda i Östergötlands och Örebro län samt i ett antal kommuner runt Östen och Hornborgasjön. **1 sep – 31 okt.**
- Sädgås som uppträder vid fält besådda med höstgrödor i Blekinge och Skåne län. **1 jan – 15 mars.**
- Kanadagås som uppträder vid fält med oskördad gröda eller orsakar sanitär olägenhet. **1 juli – 30 juni.**
- Koltrast och stare får jagas inom yrkesmässig trädgård eller bär- eller fruktodling samt inom ett avstånd av 200 meter från sådan anläggning, om det behövs för att förhindra skada. **1 juli – 30 sep.**
- Ringduva som uppträder i flock och orsakar skada i yrkesmässiga odlingar i Skåne, Blekinge och Hallands län. **Mars – 31 aug.** I övriga landet gäller **1 maj – 15 aug.** avslut den **31 juli** gäller för Norrland och länen S, T, U och W.
- Fågel som orsakar allvarlig skada eller olägenhet genom att ha byggt bo i hus eller gård, får boet samt ägg eller ungar avlägsnat trots bestämmelserna om fredning.

De grundläggande riktlinjerna för jakt är att:

Viltbestånden ska förvaltas (bevaras och nyttjas) långsiktigt.

Viltarter som förekommer naturligt i vårt land ska bevaras i livskraftiga stammar.

Viltet är en värdefull förnyelsebar naturresurs som ska vårdas och får nyttjas på liknande sätt som exempelvis skog, gröda och fisk.

Förvaltningen ska ske med hänsyn till allmänna och enskilda intressen.

Nyttjandet av viltet i alla former ska ske enligt höga etiska krav.

Fällt vilt ska tillvaratas och användas.

Jaktens regelverk och förvaltning

Jordbruksdepartementet har huvudansvaret för jaktfrågor och Naturvårdsverket är central förvaltningsmyndighet för förvaltning av vilda däggdjur och fåglar (viltförvaltning). Detta arbete finns beskrivet i Riktlinjer för förvaltning av vilda däggdjur och fåglar (PM 2000–10–09).

Tabell 3. Fågelarter med allmän jakttid. Regler gällande juli 2001. För aktuella jakttider, se Svenska Jägareförbundets hemsida: www.jagareforbundet.se

Art	Område	Jakttid
Sädgås	Skåne-Blekinge	okt – dec, jakt till kl 11
Bläsgås	Skåne	okt – dec, jakt till kl 11
Grågås	S Dalälven	11 aug – 31 okt, Skåne/Blekinge till kl 11
	N Dalälven	21 aug – 15 sep
	Gotland	20 juli – 15 sep
Kanadagås	Norrland	25 aug – 31 dec
	Götaland/Svealand	11 aug – 31 dec, Skåne/Blekinge till 11
Gräsand/kricka/bläsand	Skåne/Blekinge/Gotland	21 aug – 31 dec
	Norrland	25 aug – 30 nov
	Övr Götaland, Svealand	21 aug – 30 nov
Alfågel/sjöorre/knipa/storskrake	Svealand/Götaland kustvatten	21 aug – 31 jan
	Svealand/Götaland inlandet	21 aug – 30 nov
	Norrland, kustvatten	25 aug – 31 jan
	Norrland, ej kust och fjällomr	25 aug – 30 nov
	Norrland, ovan odlingsgräns	Fredad
Vigg/ejder	Norrland kust	sep – jan
	Norrland inland	25 aug – 30 nov
	Svealand/Götaland kustvatten	sep – jan
	Svealand/Götaland inlandet	21 aug – 30 nov
Svärta/småskrake	Norrland kust	okt – dec
	Norrland inland	25 aug – 30 nov
	Svealand/Götaland kustvatten	okt – dec
	Svealand/Götaland inlandet	21 aug – 30 nov
Dal-/fjällripa	Värmland, Dalarna, X o Y län	25 aug – 15 nov
	Jämtland, norra Dalarna	25 aug – sista feb
	Landskapen Väster/Norrbotten	25 aug – 31 jan
	Landskapet Lappland	25 aug – 15 mars
	Södra Sverige	Fredad
Järpe/orre/tjäder	Skåne	1 – 15 sep, endast tjäder och orrtupp
	Götaland ej Skåne/Gotland	25 aug – 30 sep Fredad på Gotland
	Svealand/Norrland	25 aug – 15 nov
Orrtupp och Tjädertupp	Götaland utom Gotland	jan
	Svealand/Norrland	16 nov – 31 jan
Rapphöna	Söder om X och Y-län	16 sep – 31 okt
Fasan	Hela landet	okt – jan
Morkulla	Götaland/Svealand	21 aug – 30 nov
	Norrland	21 aug – 31 okt
Havs-/gråtrut/fiskmå	Hela landet	aug – mars
Ringduva	Skåne/Blekinge	sep – feb
	Övr Götaland, Srm, Uppland	16 aug – 31 dec
	Övr Sverige	aug – okt
Björktrast	Hela landet	aug – mars
Nötskrika	Hela landet	16 juli – 31 mars
Kråka/kaja/skata	Övre Norrland	16 juli – 30 apr
	S om X och Y län	1 juli – 15 apr
Råka	Skåne/Halland	aug – febr

Jaktlagen, jaktförordningen och jaktkungörelsen

Jakträtten är strikt knuten till markägande i Sverige, men det är ingen självklarhet i andra länder. Vi har en lång tradition med lagstiftning kring jakt, exempelvis har det funnits en jaktidsreglering till skydd för vissa skinnbärande djur åtminstone sedan sedan medeltiden.

I dag regleras jakten huvudsakligen genom *jaktlagen*, SFS 1987:259 (JL) *jaktförordningen*, SFS 1987:905 (JF), *samt jaktkungörelsen*, SNFS 1994:3 NV:58 (JK).

Jaktlagen innehåller övergripande bestämmelser och ”gäller viltvården, rätten till jakt och jaktens bedrivande samt frågor som har samband därmed”. Jaktförordningen är mer detaljerad och innehåller bland annat bestämmelser om under vilka tider olika arter får jagas. Jaktkungörelsen innehåller detaljbestämmelser utfärdade av Naturvårdsverket, bland annat för vilka jaktmetoder som är tillåtna.

Fastställande av jakttider

Jaktidsförordningen reglerar den tidsperiod då de jaktbara arterna får jagas. Hänsyn bör tas till spelperiod och yngelperiod, som ska ligga utanför tidsramen. Hänsyn ska även tas till ungarnas utveckling och deras beroende av föräldrarna. Regeringen beslutar om jakttider. Naturvårdsverket har givit ut Riktlinjer för jakttider (PM 2000-10-09) med 16 rangordnade generella riktlinjer. Här följer ett urval av dem:

- Jakttider ska bestämmas med utgångspunkt i att nyttjandet av viltet endast får ske på sådant sätt att viltet långsiktigt kan bevaras i livskraftiga bestånd i internationella, nationella, regionala och lokala perspektiv.
- När en jakttid bestäms ska, hänsyn tas till både nationell lagstiftning och de direktiv, konventioner och överenskommelser som Sverige förbundet sig att följa.
- Jakttider ska inte bestämmas så att de medför oacceptabelt stora risker för att jagade viltarter förväxlas med arter som är akut eller starkt hotade, sårbara eller missgynnade.
- Om det med betryggande säkerhet är vetenskapligt bevisat att jakt är en kritisk faktor för en viltart, ska jakttiden för den arten tas bort.

- Om vetenskapligt underlag saknas för att införa, ändra eller ta bort en jakttid ska försiktighetsprincipen vara vägledande.

SOF:s inställning till fågeljakt

Alla fågelarter som förekommer naturligt i Sverige ska vara fredade året runt, om de inte anses ”jaktbara”, alltså tål att jagas för konsumtion. Vilka arter som bedöms vara jaktbara ska följa EU:s Fågeldirektiv och internationella konventioner. Bedömningen om bestånden tål jakt ska grunda sig beståndsstorlek, jaktstatistik och möjliga hotbilder. Alla arter ska vara fredade under häckningsperioden.

Jakt är endast motiverad om bytet tillvaratas och nyttjas som en resurs och föreningen accepterar inte jakt som utövas som ”prickskytte”. Vi accepterar inte heller jakt där man på tveksamma biologiska grunder försöker reglera bestånd i viltvårdssyfte, som jakt på rovfåglar, kråk- och måsfåglar med motiveringen att de konkurrerar om det jaktbara viltet. Ett exempel är skyddsjakt på duvhök vid fasanuppfödning.

För att kunna göra en god bedömning av vilka arter som kan jagas behövs utförlig vetenskaplig grundforskning om beståndsstorlekar, reproduktionsframgång och överlevnad samt jaktstatistik för olika delar av Sverige.

Skyddsjakt

Skyddsjakt är ett område där SOF:s värderingar ofta bryts mot jakt- och markägarintressen. Skyddsjakten har blivit alltför omfattande i Sverige och strider i vissa fall mot EU:s Fågeldirektiv. Det kan inte ha varit tänkt att skyddsjakt ska användas för exempelvis massavskjutning av mellanskarv, eller att äggprickning tillåts i stor omfattning. Skyddsjakt måste användas mycket sparsamt och endast då alternativa metoder inte fungerar.

Vi anser att man måste räkna med eventuella ekonomiska förluster orsakade av den vilda fågelfaunan redan vid planeringen av en verksamhet. Om förlusterna inte är hållbara ska man i första hand vidta åtgärder för att utestänga eller skrämma iväg fåglarna. SOF stravar i första hand efter biologiska lösningar där beskattningen sköts av predatorer och andra naturliga processer. Inget tillstånd till skyddsjakt bör lämnas innan andra metoder har prövats.

Jakttider

En förenklad reglering av jakttider och jaktadministration kan leda till att jakttiderna samordnas mer på artnivå, vilket många gånger är olämpligt ur biologisk synvinkel. Det är till exempel stor skillnad på tidpunkt för kläckning inom gruppen sim- och dykänder. En del, som gräsand och knipa, kläcker tidigt medan andra, som snatterand och vigg, kläcker minst en månad senare.

Gällande jaktbestämmelser följer inte den grundläggande principen att alla fåglar ska vara fredade under sin häckningsperiod. Exempelvis jagas sent häckande ringduvor under häckningstid och skydds-jakt får bedrivas året runt på havstrut, gråtrut, fiskmå, råka, kråka, kaja, skata och stadsduva. Det finns inte tillräckliga skäl till att tillåta jakt på dessa fåglar under häckningstiden, utan i första hand ska alternativa metoder till skydds jakt tillämpas.

Jakt i och kring skyddade områden

Allmän jakt i IBA-områden och andra fågelskyddsområden är inte lämpligt, eftersom det motverkar syftet med skyddet. Andra rastande fågelarter kan störas, exempelvis stör andjakt rastande vadarfåglar. Jakten måste regleras så att det alltid finns jaktfria zoner i anslutning till områden där jakt bedrivs. Jaktfria zoner ska också införas omkring områden listade i våtmarkskonventionen för exempelvis rastande gäss och tranor. En särskilt fond bör sättas upp för att i första hand förebygga skador på grödor och täcka eventuella skador i sådana områden.

Jaktetik

Fågeljakten måste förändras i vissa avseenden för att vara tillfredsställande ur etisk synpunkt. Risken för skadeskjutning måste minimeras genom att lämplig typ av vapen används och att avståndet till fågeln är rätt när jägaren avlossar skottet. Jakt får bara tillåtas vid goda ljus- och siktförhållanden. Jägaren måste kunna artbestämma fågeln före skottet. SOF kan här bidra med artkunskap i jägarutbildningen.

Åtgärder

SOF ska arbeta med följande frågor för att nå de ut-satta målen:

1. Förvaltningen

Beslutsprocessen kring jaktfrågorna måste göras mer demokratiskt och ett framtida rådgivande organ måste representera alla berörda intressen. Organet bör knytas till Naturvårdsverket och råden måste grunda sig på biologisk fakta och aktuell jaktstatistik.

2. Jaktbara arter

EU:s Fågeldirektiv bilaga 2 ska vara vägledande när det gäller vilka arter som kan jagas.

SOF ska främja faktainsamling om de jaktbara arterna så att jaktstatistik och beståndsskattningar finns på regionnivå.

3. Fredad häckningsperiod

Samtliga fågelarter ska fredas under häckningspe-rioden.

SOF ska motarbeta avdödning av fågelarter som betraktas som skadliga ur jaktvårdsperspektiv.

4. Jakttider

Jakttider ska anpassas lokalt och jakt ska begrän-sas starkt under vintern.

Svärta avförs som jaktbar art, tjäderjakten upp-hör helt söder om Dalälven och ripjakten upp-hör den 31 januari.

5. Jakt med fällor och redskap

Användningen av fällor måste minskas och de fäl-lor som brukas ska vara säkrare. Det finns ett ökat intresse för jakt med fällor och redskap av olika slag. SOF är generellt emot fällor och redskap eftersom de ofta medför risk för onödigt lidande och för att andra arter än som avsetts drabbas.

6. Skadeskjutning och felbestämning

Hagelvapen ska förbjudas vid gås jakt och på sikt all fågeljakt.

Antalet skadeskjutningar undersöks hos fler jakt-bara arter än gäss.

SOF kan delta i utbildning av jägare i artkunskap. Jakt före soluppgång och efter solnedgång kan

inte accepteras, eftersom risken för felbestämningar och skadeskjutningar ökar vid dåliga ljusförhållanden.

7. Jakt inom naturreservat och IBA-område

Fågeljakt ska i princip inte tillåtas inom reservat som är avsatta till skydd för fågellivet. Om jakt ändå beviljas ska jaktfria zoner inrättas till skydd för rastande fåglar. Samma princip ska gälla alla IBA-områden och SOF ska driva frågan om jaktfria zoner i sådana områden. För de stora gås- och tranrastplatserna (områden som skyddas genom våtmarkskonventionen) ska jaktfria zoner även omfatta intilliggande födoplatser på åkrar.

8. Småviltjakt i fjällen

SOF ska driva de frågor som redovisas under avsnittet Fjäll: ett definierat högsta jakttryck per ytenhet, krav på att guide ska följa med jägare utan tidigare jakterfarenhet från området, lokalt skyddsvärda områden ska införas (t.ex. jaktfalksrevir) och naturreservat och nationalparker ska undantas från jakt.

Jaktstart på ripor skall senareläggas och anpassas till den som gäller i Norge.

9. Illegal jakt

Illegal jakt ska prioriteras högre hos åklagare och polis. SOF ska arbeta aktivt med att sprida information om den illegala jakt som bl a förekommer i fjällen.

10. Skydds jakt

Andra metoder än skydds jakt ska användas då fåglar åstadkommer dokumenterad skada. Inget tillstånd till skydds jakt beviljas innan alternativa metoder prövats. Istället för skydds jakt ska det finnas möjlighet att få ersättning för påvisad skada som det inte kan anses rimligt att näringsidkaren själv ska stå för.

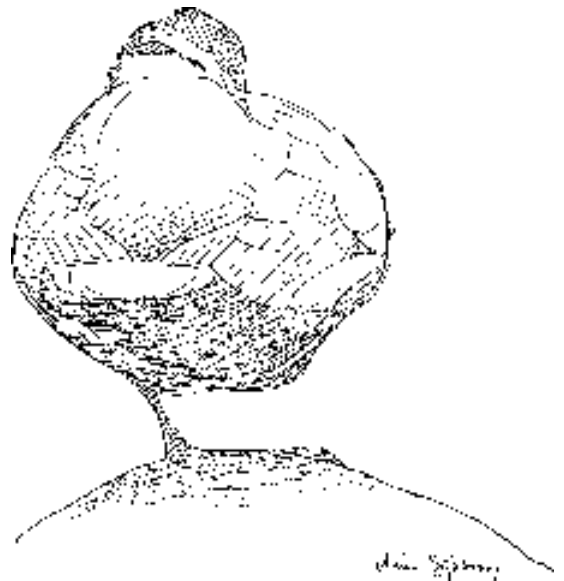
Tillstånd får inte ges till skydds jakt på rovfåglar. All form av giftnvändning i samband med skydds jakt förbjuds.

Sanitär olägenhet som orsakas av fåglar bör åtgärdas med andra metoder än jakt.

Myndighet som ger tillstånd till skydds jakt ska följa upp och utvärdera jaktens effekter. SOF:s regionalföreningar ska vara remissinstans i sådana ärenden om de begär det.

11. Samarbete med jägarorganisationer

SOF ska sträva efter att samarbeta med jägarorganisationerna i fågelskyddsfrågor där intressen sammanfaller. Det kan vara skydd av biotoper som är särskilt värdefulla för fågelfaunan, eller anläggning och skötsel av biotoper, som våtmarker, för att gynna fågellivet.

Skog

Omkring hälften av de 245 fågelarter som regelbundet häckar i Sverige finns i skogens många olika biotoper. Men skogen blir allt mer likformig och artfattig och trots att det inte på många hundra år funnits så mycket skog i Sverige som i dag har skogens växter och djur aldrig varit så utsatta som nu. Knappt var tredje skogslevande fågelart står på den svenska rödlistan.

Det svenska skogsbrukets framtid bestäms av internationella konjunkturner, förändringar i ägarförhållanden, konsumenttryck, utvecklingen i Ryssland och det gamla östblocket och i de skogsrika utvecklingsländerna, samt förhoppningsvis ökad global och lokal kunskap om natur- och miljöfrågor. Under de kommande åren kan vi vänta oss följande utveckling:

- Skogsbruket går allt mer mot en situation som liknar jordbruket, där tillförsel av näringsämnen och kalk används i stor skala för att bibehålla eller öka produktionen.
- Andra sätt att utnyttja skogen kommer antagligen att öka, som avverkning av ”skräpskog” för flisning då den svenska energihushållningen ställs om till icke fossila bränslen.
- Ökad kvävetillförsel till skogsmarken och klimatförändringar kan förändra skogstillväxten.
- Försurning och urlakning kommer att öka behovet av kalkning och gödsling och ha långsiktiga effekter på skogsmarken.

Det är i denna verklighet vi ska bedriva och utveckla ett fruktbart natur- och fågelskyddsarbete. Uppgiften kan tyckas övermäktig, men det ligger i hela samhällets intresse att skogen förvaltas som en gemensam naturresurs, där många värden förutom virkesproduktion måste vårdas och säkras för framtiden. Fågelskyddsarbetet är här en central pusselbit.

Mål

Alla fåglar knutna till skogen och skogslandskapet ska kunna fortleva under naturliga betingelser och i livskraftiga bestånd.

- Skogsarterna i Tabell 4 ska ha en positiv beståndsutveckling senast år 2010.
- För skogsarterna i Tabell 5 ska det finnas rutiner för övervakning av häckbestånden i drift senast år 2005.
- Alla prioriterade skogsarter (Tabell 6) ska år 2010 ha minst samma utbredning och/eller minst lika stora häckande bestånd som i dag.
- Det är speciellt viktigt att åstadkomma en god övervakning av våra skogslevande stannfåglar för att förebygga att de minskar och riskerar att hamna på rödlistan.

Habitatbeskrivning

I Sveriges finns omkring 27 miljoner hektar skogbärande mark, varav runt 23 miljoner hektar räknas som produktiv skogsmark. Den övriga skogen (s.k. impediment) består främst av håll- och blockmar-

Tabell 4. Skogsarter vars beståndsutveckling under häckningstid kan följas inom ramen för den svenska häckfågeltaxeringen:

Gråhäger, ormvråk, skogssnäppa, ringduva, gök, tornseglare, gröngöling, spillkråka, större hackspett, trädpiplärka, järnsparv, rödhake, näktergal, rödstjärt, koltrast, björktrast, taltrast, rödvingetrast, härmsångare, ärtsångare, trädgårdsångare, svarthätta, grönsångare, gransångare, lövsångare, kungsfågel, grå flugsnappare, svartvit flugsnappare, tofsmes, svartmes, blåmes, talgöxe, nötväcka, trädkrypare, nötskrika, korp och bofink.

Tabell 5. Skogsarter vars beståndsutveckling för närvarande inte kan följas inom ramen för den svenska häckfågeltaxeringen:

Duvhök, sparvhök, tornfalk, lärkfalk, trana, morkulla, gluttsnäppa, hökuggla, sparvuggla, kattuggla, pärluggla, trädlärka, dubbeltrast, halsbandsflugsnappare, stjärtnes, varfågel, lavskrika, bergfink, grönsiska, gråsiska, tallbit, bändelkorsnäbb, mindre korsnäbb, större korsnäbb, rosenfink, domherre, stenknäck, ortolansparv, videsparv och dvärgparv.

ker, fjällbarrskogar ovanför gränsen för fjällnära skog och skogbärande våtmarker. Varje år slutavverkas ca 200 000 hektar, varav ungefär fem procent lämnas som hänsynsytor (0,01–0,5 hektar stora). Dessutom lämnas mindre grupper eller enstaka träd.

I fortsättningen använder vi (om inte annat anges) begreppet skogsmark för mark som har en trädäck-

Skogsmarken delas ofta upp i tre regioner, från norr till söder:

- **Barrskogszonen (taigan):** barrskog med inslag av asp och björk, fjällnära barrskog, stor myrareal.
- **Övergångszonen:** blandskogar med tall, gran och lövträd, stor myrareal i västra Sverige.
- **Lövskogszonen:** naturligt stor del ädellövskog, liten myrareal.

ning större än tio procent. Där ingår även hyggen, nyplanteringar, skogbevuxna myrmarker och till viss del även impediment, exempelvis bergbranter, som räknas som skogsmark enligt skogsvårdslagen. Fjällbjörkskogen behandlas i kapitlet Fjällen, medan miljöer skapade av människan inte tas upp alls, exempelvis parker.

Tabell 6. Prioriterade arter i skogen.

Art	Biotop	Skötselbehov/skydd	Häckbestånd
Svart stork (RE)	Sumpskog	Grova träd, mer vatten i skog	0–1
Bivråk (VU)	Lövrisk produktiv skog	Insektsrika miljöer, mer vatten i skog	5 400–6 400
Havsörn (VU)	Skog nära vatten	Grova boträd, störningsfri boplats	200
Blå kärrhök (VU)	Gles skog vid myr	Mosaik av myr, öppen mark och skog?	850
Duvhök	Äldre skog	Småbrutet landskap, upphörd jakt	4 000–10 000
Fjällvråk (NT)	Äldre skog vid öppen mark?		–5 000
Kungsörn (NT)	Skog med grova träd	Grova boträd, störningsfri boplats	600
Fiskgjuse	Bredkroniga träd	Fiskrika vatten, störningsfri boplats	3 400–4 100
Pilgrimsfalk (VU)	Klippbranter	Störningsfri boplats, giftfri miljö	100
Järpe	Täta barrbestånd	Ingen gallring/röjning, 10% löv	100 000
Dalripa	Skog nära myr och sjö	Lägre jakttryck	100 000–400 000
Orre	Främst äldre tallskog	Spelplatser, luckighet, våtmarker	84 000–110 000
Skogsduva (VU)	Äldre (löv)skog	Hålträd, konkurrens, mosaiklandskap	5 000–10 000
Berguv (NT)	Klipp- och bergbranter	Ledningar, störningsfri boplats	500
Slaguggla (NT)	Skog- och myrmosaiker	Högstubbar, skyddzon boplats	2 700
Lappuggla (NT)	Skog intill öppen mark	Risbon, brutet landskap	200–500
Nattskärna (VU)	Gles tallskog	Luckighet, insektsrika gläntor	2 500–3 200
Göktyta (VU)	Löv- och blandskog	Glest stående lövträd, gläntor, bete	5 000–10 000
Gråspett	Lövblandad barrskog	Gläntor och bryn, grova träd, död ved	700–1 000
Vitryggig hackspett (CR)	Lövrisk skog (lövbrännor)	Döda och döende lövträd, reservat	–20
Mindre hackspett (VU)	Löv- och blandskog	Döda och döende (löv)träd, högstubbar	3 000–6 000
Tretåig hackspett (VU)	Produktiv, fuktig granskog	Döda och döende träd, reservat	5 000–7 500
Sidensvans (DD)	Gammal barrskog med löv	Närhet till vatten	10 000–50 000
Lundsångare (NT)	Gammal, tät skog	Höga träd, ingen gallring/röjning	50–100
Nordsångare (VU)	Barrskog med lövinslag	Skydd av fjällnära skog	10–100
Mindre flugsnappare (VU)	Äldre, tät skog	Självgallring, tät trädskikt	500
Entita	Fuktig löv- och blandskog	Hög lövandel, konkurrens, defragm.	100 000–250 000
Tallrita	Barr- och blandskog	Lövinslag, död ved, defragm.	1 000 000 – 2 000 000
Lappmes	Lågproduktiv barrskog	Lövinslag, hålträd, defrag.	25 000–100 000
Sommargylling (VU)	Skog med rik undervegetation	Mosaik av öppen mark och dungar	50
Nötkråka (NT)	Tät granskog, närhet till hassel	Ingen röjning, flerskiktning	5 000–15 000
Tallbit (DD)	Gles fjällnära granskog	Lövinslag, tätare partier, våtmark	3 000–15 000
Ortolansparv (VU)	Hyggen med frötallar	Större andel sparade naturvårdsträd	7 000
Dvärgsparv (NT)	Fuktig blandskog vid myr	Sparande av fjällnära sumpskog	100

Skogen och fåglarna

Skogen erbjuder skydd, föda och lämpliga boplatser för många fåglar. Men förekomsten av fågel beror på hur varierad skogen är, och en skog med flera träds­lag, träd av varierande ålder, döda och döende träd och skiftande markslag hyser en betydligt mer art- och individrik fågelfauna än en intensivt brukat skog. Ett sammanhängande område är också rikare än samma yta delad på flera mindre områden.

De senaste 50 årens skogsbruk har lett till att skogs­landskapet splittrats så att många livsmiljöer (habi­tat) i dag endast förekommer som små öar i landska­pet. Skogslevande fåglar som har små krav påverkas inte nämnvärt av fragmenteringen, exempelvis löv­ångare och bofink. Men ju mer specialiserad en art är och ju glesare dess geografiska utbredning, desto större påverkas den av landskapsutvecklingen. Först när mellan tio och trettio procent återstår av en viss livsmiljö märks effekten hos fåglarna som plötsligt minskar oproportionerligt mycket.

Många vanliga skogs­fåglar minskar i antal sedan minst tio år. Till den här gruppen hör bland andra gök, järnsparv, gransångare av rasen *abietinus*, entita, talltita och trädpiplärka. Situationen är sannolikt lika illa för många av de skogsarter som förekommer så gles­at att de inte kan följas av den svenska fågelöver­vakningen, bland andra duvhök, tjäder, järpe och nattskärra. Samma mönster finns även hos mer spe­cialiserade och därför än mer sårbara fåglar, som hackspettar, rovfåglar och ugglor. Mycket talar för att även flera specialiserade och exklusiva arter i de kärva norrländska barrskogarna har minskat kraftigt under senare tid, exempelvis lavskrika, tallbit, siden­svans, lappmes och tretåig hackspett. För lappmesen har uppsplittringen av sammanhängande områden medfört att häckningstätheten minskat även i kvar­lämnade partier.

Men det finns också skogsarter som ökat i antal och utbredning under de senaste 25 åren. Ingen av dem hör dock till gruppen sällsynta arter med stora krav på sin livsmiljö. Bland skogs­fåglar som ökar kan nämnas svarthätta, härmsångare och grönsångare, samt korp, nötväcka, koltrast och gärdsmyg.

Påverkan – hot – möjligheter

Skogsbruket är den aktivitet som har klart störst inverkan på skogens fåglar. För skogsbruket är en ”fin

Fågelskydd och naturvård i skogen handlar om:

- de förhållandevis få områden där skogsbruk inte bör bedrivas av naturvårdsskäl
- särskilt känsliga miljöer där skogsbruket måste vara starkt naturvårdsanpassat
- den dominerande skogsmarken där skogsbruket måste ta vissa generella hänsyn

skog” en väl gallrad barrskog med ett enhetligt och likåldrigt bestånd och en hög procent livskraftiga träd i ett väl dränerat område. En ”fin skog” för fågellivet och naturvärden är ogallrad och lövträdsrik, med ett olikåldrigt bestånd av många träds­lag, hög procent av döda och döende träd samt inslag av kärr och sur­dråg. Trots skillnaden i synsätt är det bara en förhål­landevis liten del av skogsmarken där ingen form av skogsbruk kan accepteras ur fågelskyddssynpunkt. Men skogsbruket måste regleras så att mycket känsliga områden undantas och andra viktiga miljöer sköts enligt särskilda krav. Dessutom måste allmän natur­vårdshänsyn tas i all brukad skog.

Områden som måste undantas från skogsbruk

En del skogsområden måste lämnas för fri utveck­ling om natur- och fågelvärdena ska kunna bibehållas, som exempelvis de flesta fjällnära skogar, barnna­turen skogar samt skogs- och myrmosaiker. Större områden kan skyddas genom naturreservat (alternativt nationalpark) enligt Miljöbalken. Mindre skogsområden (upp till fem hektar) med höga naturvärden kan med stöd av samma lagstiftning skyddas genom biotopskydd.

Naturvårdsverkets anslag för inköp av mark har höjts de senaste åren, men fortfarande är det långt kvar innan Sveriges delmål om skydd av ytterligare 900 000 hektar skogs­mark framförallt nedanför fjäl­kedjan är uppfyllt. Vid slutet av år 2002 är drygt 870 000 hektar skyddade som nationalparker, natur­reservat, biotopskyddsområden eller genom natur­vårdsavtal. Därtill omfattas för närvarande tio mil­joner hektar skogs­mark av FSC-certifieringen, vilket innebär att den biologiska mångfalden bör vara skyddad inom ytterligare minst 500 000 hektar skog (fem procent av FSC-mark).

I arealen skyddad skog räknas ofta frivilligt avsatta områden för exempelvis naturvårdsavtal. Det är väsentligt att de sparade områdena innehåller höga naturvärden och att inte brukarna avsätter mark för till exempel friluftsliv, eller därför att markerna är svåravverkade och/eller lågproduktiva.

Miljöer med särskilda skötselkrav

Dagens natur- och fågelvärden är i många fall ett resultat av mänsklig påverkan under lång tid. Flera skogstyper, särskilt i södra Sverige, präglas av människans aktiviteter. Brukandet i det gamla bondelandskapet liknade i mångt och mycket de naturliga störningarna och hjälpte till att bevara naturskogskvaliteter in i våra dagar. För att de ska kunna bevaras måste sådana miljöer skötas på ett sätt som liknar både de naturliga och de tidigare kulturbetingade störningarna.

De flesta ädellövskogar, sumpskogar, kust- och skärgårdsskogar samt betes- och brandpräglade skogar är exempel på skogsmiljöer där en kombination av åtgärder för skydd och skötsel behövs. Men åtgärder behövs också för att restaurera skadade områden och för att återskapa exempelvis sumpskog som dikats eller ädellövskog som omförts till granskog. Naturvårdsavtal, ensamt eller i kombination med beslut om reservat eller biotopskydd, är tills vidare det enda instrument som finns för att åstadkomma en naturvårdsinriktad skötsel.

Naturvårdshänsyn på normal skogsmark

Det är viktigt att naturvårdshänsyn tas vid alla åtgärder i skogen. Skogsbruket måste respektera både små miljöers värde och förekomsten av livsmiljöer för flora och fauna ur ett storskaligt landskapsperspektiv. Om arter minskar och försvinner måste det alltid vara varningssignaler och ge impulser till en omläggning av brukningsmetoderna. Även den brukade skogen måste ses ur en bredare ekologisk synvinkel än det traditionellt snäva produktionsinriktade synsättet.

All skogsmark är systematisk inventerad och skogsbruket ska följa vissa skötselåtgärder för skogsproduktion. På senare år har skogsvårdsstyrelserna gjort nyckelbiotopsinventeringar på privat skogsmark medan stor-skogsbruket har genomfört sådana på egen mark. Inventeringarna är tyvärr ofta otillfredsställande och många nyckelbiotoper har missats – i norra Sverige så många som fyra av fem. Hotade eller missgynnade få-

gelarter har inte kartlagts och därför inte heller använts för klassning och avgränsning av skyddsområden.

Certifiering av skogsbruk

Miljöcertifieringen är en viktig del i utvecklingen mot ett mer uthålligt skogsbruk. De stora skogsbolagen har anslutit sig till det världsomfattande systemet för skogscertifiering, FSC (Forest Stewardship Council). SOF stöder FSC och arbetar aktivt med den svenska FSC-standarden.

FSC-certifieringen innebär bland annat att skogsägaren åtar sig att skydda fem procent av sin produktiva skogsyta för biologisk mångfald. Det finns också krav på ökad naturvårdshänsyn som skyddszoner, hyggeshänsyn med exempelvis lämnade av evighets-träd, grova träd, hålträd, lövträd, stående och liggande död ved, krav på naturvårdsbränning, försiktiga markberedningsmetoder, och ingen användning av svärnedbrytbara och miljöskadliga kemikalier.

Under år 2000 bildades svenska Pan European Forest Certification (PEFC). PEFC drivs framför allt av skogsägareföreningarna tillsammans med köpsägarverken och skogsmaskinsföretagarna. SOF stöder inte PEFC eftersom standardnivån är oacceptabelt låg.

Planering på landskapsnivå

För att skapa ett fungerande samspel mellan skyddade områden och den brukade skogen måste naturvård planeras på landskapsnivå. En sådan planering ska åstadkomma en varierad landskapsmosaik både i större och mindre skala och efterlikna den åldersfördelning och de störningar som förekommer i naturskogen. Där är den naturliga lövinblandningen i barrskog omkring 30 procent medan andelen död ved utgör närmare 20 procent av den totala virkesvolymen. Ett viktigt syfte är att trygga spridningen från skyddade kärnområden till omgivande odlad skog, och utbytet mellan olika kärnområden via fungerande biotopkorridorer. På det sättet garanteras alltid tillgång på gammal skog, äldre träd och andra nyckelfaktorer för ett rikt fågelliv.

Åtgärder

SOF ska arbeta med följande för att uppnå målet att alla fåglar knutna till skogen och skogslandskapet ska kunna fortleva under naturliga betingelser och i livskraftiga bestånd:

1. Ytan av varje naturligt förekommande skogstyp utanför det fjällnära området ska uppgå till minst 20 procent av den ursprungliga.

- Antalet skogsreservat – i synnerhet på de mest produktiva markerna – ökas så att varje naturtyp finns representerad i sådan omfattning att de mest känsligaste arterna kan fortleva i livskraftiga bestånd. För att 20 procent av skogen ska kunna skyddas behövs i storleksordningen 50 miljarder kronor (räknat i 2003 års penningvärde).
- Betydligt större ytor skog med särskilda skötselkrav och naturtyper med skyddsvärda arter behöver omfattas av naturvårdsåtgärder.
- Möjligheten att köpa in hyggen eller brandfält på produktiv mark och avsätta dem för fri utveckling prövas för att nå högre kostnadseffektivitet för reservatsbildning.

2. Skogsbruket ska som alla andra sektorer bära sina egna miljökostnader.

- Skogsektorn måste bekosta och organisera ett stödsystem för områden med krav på särskilda skötselåtgärder. Stödsystemet ska gynna intresserade markägare samtidigt som passiva markägare är med och betalar.
- En skogsägare som ödelagt en värdefull miljö ska på liknande sätt som gäller för miljöbalken kunna åläggas att återställa och restaurera den förstörda miljön eller nyskapa motsvarande inom en annan del av skogsinnehavet.
- Återskapande av skogliga våtmarker ska ingå i den vardagliga skogsplaneringen.
- Särskilda åtgärder ska företas i våtmarksfattiga områden och områden där det gjorts tidigare omfattande dikningar.
- Den naturvårdshänsyn som kan krävas av en markägare ska relateras till hela fastigheten och inte som nu enbart till brukningsenhet.
- En naturvårdens skogsodlingsgräns måste upprättas för fjällnära skog. Tills dess bör Domänverkets gamla skogsodlingsgräns tillfälligt åter-

upprättas och storskaligt rationellt skogsbruk förbjudas ovan skogsodlingsgränsen. Andra intressen, som naturvård, turism, friluftsliv och rennaring bör vägas in utöver fågelskyddet.

- I fjällnära skog bör markanvändningsplaner upprättas för de områden som är av intresse ur flera synvinklar än skogsbrukets. Andra verksamheter bör också här bedömas som likvärdiga markanvändningsalternativ.
 - Virkestransporterna ska nyttja vintervägar och permanenta skogsväggbyggen minimeras.
 - Skogsnäringen och Skogsvårdsorganisationen måste ta ansvar för att kontinuerligt utvärdera skogsbrukets och naturvårdshänsynens effekter på fauna och flora.
- ### 3. Skogsbruket ska i ökad utsträckning efterlikna den naturliga dynamiken i skogslandskapet.
- Avverkningar måste i mycket större utsträckning anpassas för att minimera negativa följder för lokalklimat, vatten- och näringsbalans samt växt- och djurliv.
 - Planering av skyddszoner/övergångszoner mot känsliga miljöer (vattendrag, våtmarker, ängsmarker osv.) måste göras under barkmarksperiod. En tydlig avgränsning/snittsling både av övergångszoner och värdekärnor/naturvärdesträd är nödvändig för att hänsynen ska fungera.
 - Alternativa metoder till traditionell kalavverkning och gallring är nödvändiga för exempelvis olika typer av igenväxningsmarker efter bete och slåtter. En naturanpassad skogsskötsel med avsevärt större hänsyn till naturvärdena än vad som tas i dag måste eftersträvas. Kalavverkning kan aldrig accepteras i ädellövskog.
 - Blädningsbruket stimuleras genom föreskrifter i skogsvårdslagen och statliga bidrag. Klövvilt begränsas för att åstadkomma en lövgeneration på ett slutavverkat hygge genom att låta stammarna av stora rovdjur (inklusive kungsörn) öka så att de kan få en praktisk betydelse som predatorer på älg och rådjur.
 - Skogsmark ska inte gödslas. Undantag kan göras om gödningen ingår i ett kretslopp där aska och andra restprodukter från skogsbruket återförs till skogsmarken.

4. **Skogsbruket ska nyttja de naturliga reglermekanismerna i skogens ekosystem i stället för att slå ut dem.**
 - Skogsbruksmetoder måste bättre än i dag härma naturliga störningar, och utgå från tidigare markanvändning.
 - Skogens egna system för näringstillförsel måste användas och studeras.
 - Uttag av avverkningsrester får bara ske så att det inte utarmar skogsmarkens näringsförråd.
 - Dikning (inklusive skyddsdikning) ska som regel inte förekomma inom skogsbruket. Om skydds-diken trots allt måste anläggas ska de göras så vida och grunda att de är igenvuxna efter några år.
 - Dikning i samband med byggande av skogsbilväg måste beaktas innan tillstånd ges till vägbygge.
 - I skärgårdsmiljöer ska små holmar överhuvudtaget inte beröras av kalavverkningar eller gallring och de medelstora och stora öarna och holmarna bör ha en procentuell kalavverkningsgräns som inte får överskridas.
 - Stora kalavverkningar är olämpliga i skärgårdsmiljöer.
 - En extra bred skogsbård ska lämnas i strandzonen för att gynna exempelvis hackspettar och hålhäckande simfåglar.
5. **Skogsbruket ska i sin skötsel av produktions-skogen arbeta för att restaurera skogsmiljöer.**
 - Återskapa äldre grova träd, äldre lövträd, död ved och skogliga våtmarker.
 - I södra Sverige måste blandädellövskog på högproduktiv mark återskapas.
 - Föryngring ska ske så att mångformigheten och variationen i skogen bevaras, så att värdefulla egenskaper hos våra skogsträd finns kvar.
 - Större urval av plantor måste användas för att förhindra en genetisk utarmning av våra skogsbestånd.
 - Stora enhetliga monokulturer får inte förekomma.
 - Naturlig föryngring ska användas i största möjliga utsträckning.
 - Lövinslaget måste öka i våra skogar.
 - All vidare plantering av contortatall måste avbrytas.
6. **Skogsbruket ska inte ta i anspråk områden som tidigare undantagits från skogsproduktion.**
 - Byggnation av skogsbilvägar får inte ske i de få större obrutna skogsområdena.
 - Vid frivilliga avsättningar av skogsmark i naturvårdssyfte måste markens naturvärden dokumenteras i planmaterialet för fastigheten och helst vara tillgängliga för besökande allmänhet.
 - Ett kvalitetsmått måste utvecklas för att mäta de frivilliga avsättningarnas effekt på fågelfaunan.
7. **Skogsbruket ska planera sin verksamhet så att skogsbruksåtgärder kan minimeras under fåglarnas häckningstid.**
 - Markberedningsmetoderna måste bli mer hänsynsfulla och tidsbegränsas så att de inte utförs under markhäckande fåglars häckningstider.
8. **Svenskt skogsbruk ska inte medverka till eller utveckla metoder som utarmar fågelfaunan.**
 - Skogsbruk får inte bedrivas i naturskogar eller skogar med höga fågelvärden om det inte krävs för att utveckla och säkra värdena.
 - Flisning eller annat uttag av biobränslen får inte ske i områden med hotade eller hänsynskrävande skogsfåglar, exempelvis mindre hackspett.
 - Svenskt skogsbruk ska föregå med gott exempel i naturvård internationellt.
9. **Staten måste anslå medel för större reservat, restaureringsåtgärder samt forskning och utveckling, och skapa en organisation och regler som bättre klarar att säkra skogens biologiska mångfald.**
 - Skogsvårdslagen (SVL) måste underordnas miljöbalken.
 - SVL:s miljömål måste jämföras med produktionsmålet också i praktisk tillämpning.
 - SVL måste ge större möjligheter till regionalt anpassad naturvårdshänsyn. Införande av lokalt anpassade regler skulle göra föreskrifterna lättare att använda.
 - Bestämmelserna i SVL om skogs- och miljöredovisning måste kompletteras med en punkt för redovisning av frivilliga avsättningar för naturvårdssändamål för att ge naturvårdsobjekten i skogs- och miljöredovisning en högre juridisk status än i dag.
 - Skogsvårdsstyrelserna och länsstyrelserna samlas i en regional statlig förvaltning för att stärka miljömålsarbetet och underlätta arbetet med naturreservat och biotopskydd.

- Skogsvårdsstyrelserna måste skärpa sin övervakning av hur skogsbruket följer hänsynsreglerna genom regelbundna inventeringar.
- Fastighetsverkets och Sveaskogs affärsmässiga inriktning får inte vara så strikt att samhällets strävan att skydda och bevara statligt ägd mark försvåras.
- Allmänt ägd mark eller större bolags mark måste i större utsträckning kunna användas som inbytesmark vid reservatsbildning på icke statlig mark.
- Områden större än fem hektar ska kunna skyddas genom biotopskydd.

Odlingslandskap

Under nästan hela det svenska jordbrukets historia var skogen – utmarkerna – en nödvändig del av odlingsystemet. Från stenåldern och fram till början av 1900-talet gick den övergripande utvecklingen åt samma håll – åkermark och öppna fodermarker vidgades och skogen glesades ut, nyttjades och trängdes tillbaka. Under vissa perioder växte befolkningen och mer mark utnyttjades, medan andra perioder präglades av befolkningsminskning och återbeskogning. Det äldre odlingslandskapet hade ofta en mycket varierande markanvändning och olika brukningsätt på åker-, slätter, och betesmarker, vilket skapade både kulturvärden och lämpliga livsmiljöer för växter och djur. De senaste hundra åren har jordbruket mekaniserats och rationaliserats, vilket har lett till att många miljöer utarmats eller försvunnit, exempelvis öppna gräsmarker, hagmarker, vattendrag, småvatten och öppna diken. De flesta av odlingslandskapets fågelarter har minskat mycket under den här tiden, så att arter som var vanliga för bara några årtionden sedan i dag är försvunna från stora landskapsavsnitt. Det stora hotet mot arter och biotoper i dagens odlingslandskap, är den omfattande nedläggningen av jordbruk som nu pågår.

Under senare år har naturvärdena i odlingslandskapet lyfts fram och i dag finns utbredda kunskaper om vilka åtgärder som krävs för att bibehålla och återerövra förlorade värden. Jordbruket omfattas av ett miljöersättningsprogram som delvis finansieras av

Jordbruksmark i Sverige

I Sverige finns i början av 2000-talet knappt tre miljoner hektar jordbruksmark uppdelad på:

- ca 2,5 miljoner hektar åker
- ca 450 000 hektar betesmark
- ca 2 400 hektar ängsmark

EU. Insatser för att restaurera värdefulla naturbetesmarker och ängar har gjorts under senare år och en allt större del av den svenska åkermarken brukas på ekologiskt vis.

Mål

Fåglar knutna till jordbrukslandskapet ska fortleva i uthålliga, livskraftiga bestånd genom att:

- De många olika miljöerna i jordbrukslandskapet bevaras och utvecklas och de marginella jordbruksmarkerna finns kvar och brukas.
- Användningen av kemiska bekämpningsmedel inom jordbruket skärs ned till minsta möjliga nivå.
- Genmodifierade grödor används inte.
- Arealen öppen naturlig betes- och ängsmark bibehålls och biologiskt rika igenväxande betes- och ängsmarker restaureras. All naturlig betes- och ängsmark sköts på traditionellt sätt.
- Arealen hävdad våtmark fördubblas inom de närmaste fem åren.
- Arealen småbiotoper i helåkersbygder ökar.
- Levande jordbruk ska finnas i hela Sverige
- Nedläggningen av mindre jordbruk i marginalbygderna upphör.
- I naturliga fodermarker som får statlig ersättning skall bättre hänsyn tas till fåglarnas behov.
- EU:s jordbrukspolitik omarbetas så att ersättning för natur- och miljöhänsyn prioriteras framför produktionsstöd.

Habitatbeskrivning

Odlingslandskapets miljöer är oerhört mångskiftande och skiljer sig mellan olika delar av landet. Miljöernas karaktär har också förändrats mycket över tiden. I dagens odlingslandskap har framför allt åkermark och betesmark stor betydelse. Det finns betesmarker av många typer, från kultiverade till mer na-

turliga, till exempel biologiskt rika strandängar, alvarmarker, ljunghedar, hagmarker och betade kärr. Endast en mindre del av skogsmarken betas tillräckligt för att kunna kallas skogsbete. Andra miljöer i odlingslandskapet som är viktiga för fågellivet är ängsmark, alléer, solitärträd, gårdsmiljöer, brukningsvägar, dammar, mägergravar och läplanteringar. Odlingslandskapet hyser dessutom rikligt med lämningar från äldre tiders brukande, exempelvis husgrunder, odlingsrösen, gravlämningar, hägnadssystem och fornåkrar. Det som finns kvar av det äldre odlingslandskapet präglas av småskalighet och hyser en mängd olika miljöer på en liten yta. I ett sådant mångformigt landskap är det lätt för många växter och djur att sprida sig.

Odlingslandskapet och fåglarna

Trots att odlingslandskapet till ytan inte alls är lika omfattande som skogen, hyser det en mycket rik fågelfauna. Omkring en fjärdedel av Sveriges 245 häckfågelarter har sin tyngdpunkt här.

Odlingslandskapets utseende spelar en stor roll för fågellivet. Ofta är det mosaiken av olika marktyper och inslaget av många småbiotoper som skapar den variation som gör att många fågelarter hittar livsrum här. De trädklädda betesmarkerna och halvöppna områden med bärande buskar är viktiga för många fåglar och gränslandet mellan skog och odlingsmark

hyser fler fågelarter än någon annan naturmiljö i Sverige.

Utmejslandet av odlingslandskapet ur det forna skogslandskapet har medfört enorma förändringar på ekosystemen. För många fågelarter har förändringarna gjort att deras livsmiljöer begränsats, medan andra har kunnat vandra in eller bli fler. Många arter finns endast i odlingslandskapet och är därför helt beroende av att människan håller miljöerna i ett sådant skick att de kan överleva.

Under hela 1900-talet har många fågelarters bestånd förändrats och under de senaste 10–15 åren har flera fågelarter minskat kraftigt i antal. Dels har ovanliga fåglar blivit ännu mer ovanliga, som sydlig kärrensäppa och kornsparv, dels har mycket vanliga fåglar blivit mindre vanliga, exempelvis stare, sånglärka, ladasvala, hussvala, ortolansparv, törnskata och fasan. Där emellan (inte så vanliga arter som minskar) hittar vi steglits, raphöna och storspov. Det kanske mest oroväckande är att så många mycket vanliga arter minskar i antal. Men det finns också några arter som ökar i antal, exempelvis rosenfink.

Påverkan och hot

De stora minskningarna i fågelbeståndet är en viktig signal om att det sker förändringar i odlingslandskapet som inte gynnar den fågelfauna vi varit vana vid. Dagens ensartade åkrar, kemiska bekämpningsme-

Tabell 7. Prioriterade arter i jordbrukslandskapet.

Art	Biotop	Skötselbehov/skydd	Antal par Sverige
Ängshök	Öppna gräsmarker, hedar	Beteshävd, stora öppna områden	55–75
Tornfalk	Öppna gräsmarker, åkrar	Bete, extensivt åkerbruk	Ca 3 000
Rapphöna	Öppna gräsmarker	Bete, extensivt åkerbruk	7 500
Kornknarr	Myrar, åkrar	Slätter, bete, extensivt åkerbruk	500–1 000
Skärfläcka	Strandängar	Bete	Ca 1 000
Mindre strandpipare	Grusiga hedar	Bete	Ca 1 000
Tofsvipa	Öppna gräsmarker, åkrar	Bete	Ca 50 000
Rödspov	Öppna gräsmarker	Bete	Ca 200
Storspov	Öppna gräsmarker, åkrar, våtmarker	Bete, sen slätter på vallodlingar	Ca 12 000
Rödbena	Strandängar	Bete	Ca 200
Roskarl	Steniga strandmarker	Bete	Ca 12 000
Dubbelbeckasin	Mader, fuktiga gräsmarker	Slätter och bete	Minst 1 000
Sydlig kärrsnäppa	Strandängar	Välbetade strandmarker	300
Brushane	Öppna gräsmarker och stora myrar	Bete	Ca 1 000– 1 500
Skrattmås	Öppna vatten, öppna gräsmarker	Beteshävd, giftfria födosöksområden	Drygt 80 000
Gök	Hagmarker	Bete	Mer än 10 000
Jorduggla	Öppna marker	Igenväxning	Enstaka
Härfågel	Torra gräsmarker i småskaligt landskap	Bete	Ca 100
Göktyta	Hagmarker	Bete	Ca 10 000
Sånglärka	Öppna marker	Igenväxning	Mer än 700 000
Ladusvala	Bebyggelse i småskaligt odlingslandskap	Bibehållen småskalighet	Ca 60 000
Hussvala	Bebyggelse i småskaligt odlingslandskap	Bibehållen småskalighet	Ca 50 000
Gulärka	Mader och strandängar	Slätter och bete	Ca 170 000
Ängspiplärka	Öppna gräsmarker	Bete	Ca 50 000
Stenskivätta	Stenbundna öppna gräsmarker	Bete	Ca 26 000
Törnsångare	Halvöppna buskmarker	Bete	Ca 100 000
Törnskata	Skogsbyn och öppna buskmarker	Bete	26 000– 34 000
Kornsparv	Småskaligt odlingslandskap	Bete, extensivt åkerbruk	10–20
Ortolansparv	Småskaligt odlingslandskap	Bete, extensivt åkerbruk	Knappt 7 000
Hämpling	Småskaligt odlingslandskap	Bete	Ca 25 000
Stare	Trädgårdar, bebyggelse	Beteshävd, giftfria födosöksområden	Ca 200 000

del och omfattande gödsling påverkar den biologiska mångfalden negativt. När landskapen rensas på sin mosaik försvinner småbiotoper och fåglar förlorar platser för häckning, födosök och skydd.

Hävden och skötseln av marken och småbiotoperna är mycket viktiga för många fåglar, både de som kräver en kortsnaggad gräsvål och de som vill lägga boet i tuvor eller buskar. Om inte ängen slås, betesmarken betas eller åkern skördas växer marken snart igen.

Nedläggning av jordbruksmark är det största hotet mot odlingslandskapets biologiska mångfald! Till följd av olönsamhet läggs jordbruksföretag ned. Det är mindre produktiva marker som får stryka på foten först. Hit hör även ängar och naturbetesmarker (ej kultiverade betesmarker) som ofta hyser en mångfald arter från ett flertal organismgrupper, även fåglar.

I landets marginalbygder är risken för nedläggning överhängande och landskapet hotas av igenväxning. Där försvinner förstas också fågelarter som hör till det öppna landskapet.

Många av jordbrukslandskapets småbiotoper har tagits bort i och med att jordbruket på många håll, särskilt i slättbygderna, har gjorts om till stordrift. Småbiotoper kan vara öppna diken, lövridåer, stenmurar, terrasskanter och kantzoner till åkrar. En del av dessa miljöer är skyddade enligt lagen om biotopskydd men de åtnjuter i praktiken ett svagt skydd. Ett dike kan till exempel läggas igen om det endast är vattenförande under en begränsad del av året, trots att ett sådant dike kan hysa en rik biologisk mångfald.

Under senare årtionden tas allt fler och tidigare vallskördar ut från åkermarken. Det gör att gräs och örter sällan hinner gå i blom och inga frön bildas. Det utarmar florans men ger även mindre mat till fåglarna. De fåglar som häckar i eller nära åkern kan råka ut för tragiska olyckor när slättertiden sammanfaller med att ungarna har lämnat boet men ännu inte kan flyga, t ex är det inte alls ovanligt att storspovens ungar blir överkörda och dödas eller skadas vid skörd.

Kemikalieanvändningen är ett hot mot jordbrukslandskapets fåglar. Det är av stor vikt att nya metoder tas fram för t. ex. ogräsbekämpning. Användningen av vissa avmaskningsmedel (avermectiner) inom djurhållningen kan påverka fågelfaunan negativt.

De genmodifierade grödorna kan på sikt hota ett flertal av odlingslandskapets fåglar. Genmodifierade grödor tål större doser bekämpningsmedel och kan leda till en ökad användning av gifter i jordbruket.

Miljöstöd

Den bästa naturvårdaren i odlingslandskapet är jordbrukaren med sina betesdjur. Att betala jordbrukaren för att han/hon skyddar och vårdar de mest värdefulla naturbetesmarkerna och våtmarkerna i jordbrukslandskapet är en självklarhet. Statlig ersättning för hävd är nödvändig när naturvårdsinsatserna måste ske på bekostnad av produktionen. I Sverige finns så kallade miljöstöd som är en del av EU:s jordbrukspolitik. Det är en ekonomisk ersättning som jordbrukaren kan få om han/hon:

- slår ängsmark
- låter djuren beta på naturliga betesmarker
- bevarar och vårdar småbiotoper som öppna diken, alléer, brukningsvägar, stenrosen, stenmurar och överloppsbyggnader
- lämnar sprutningsfria zoner längs vattendrag
- odlar ekologiskt
- har ekologisk djurhållning
- restaurerar eller anlägger våtmarker
- återställer naturbetesmarker eller ängsmarker

Länsstyrelserna har fått stor frihet att sätta en regional prägel på den del av ersättningsprogrammet som rör biologisk mångfald, exempelvis genom åtgärdsplaner som ska upprättas för att få högsta ersättning för skötsel av naturbetesmarker. I bedömningen för åtgärdsplanerna ska hänsyn tas till alla organismer. Bedömningen är mycket viktig för skötselns effekter och tjänstemännens naturvårdskompetens blir ofta avgörande.

Alla tecken tyder på att miljöstödsprogrammet till jordbruket kommer att bestå, men hur är osäkert inför den kommande utvidgningen av EU. Det kommer säkert att ske en omarbetning inför varje ny programperiod. För att stödet i möjligaste mån ska hamna där det gör den bästa naturvårdsnyttan är det mycket viktigt att SOF tillsammans med andra naturvårdsorganisationer deltar i utformningen av kommande program.

Åtgärder

SOF skall arbeta med följande för att uppnå målet att alla fåglar knutna odlingslandskapet ska kunna fortleva under naturliga betingelser och i livskraftiga bestånd:

1. Sektorsansvar

- Jordbruksverket skall på ett aktivt sätt ta sitt sektorsansvar för fågelskydd i odlingslandskapet. Landskapsplanering är ett angeläget område för att förhindra fragmentering och för att främja regionalt sällsynta och hotade fågelarter knutna till odlingslandskapet.
- Jordbruksverket skall grundligt utreda kemikalieanvändningens effekter på odlingslandskapets djur och växter.

2. Miljöersättningsprogrammet

- Ersättning skall införas till senarelagd slåtter av vall.
- Vid tillämpningen av miljöersättningsprogrammet skall stor hänsyn tas till fågelfaunan. Länsstyrelserna är ansvariga för tillämpningen och nödvändiga kunskaper måste finnas hos berörda handläggare/kontrollanter. SOF skall vara beredd att ställa upp med sin kompetens både centralt och regionalt.
- En högre ersättningsnivå för betesmark skall införas för områden som kräver speciell skötsel, t ex strandängar som hyser rödspov, kärrensäppa, skärfläcka.
- SOF skall kräva att beredas plats i kommande utredningar om jordbrukets miljöersättningsprogram.

3. Utbildning

- Jordbruksverket tar fram ett gediget faktamaterial (jfr. Skogsstyrelsens skrifter om skyddsvärda fågelarter/biotoper i skog). Detta används i första hand för utbildning inom den egna organisationen, men även vid kurser för lantbrukare m.fl. SOF är beredd att ställa sin kompetens till verkets förfogande.

4. Biotopskydd

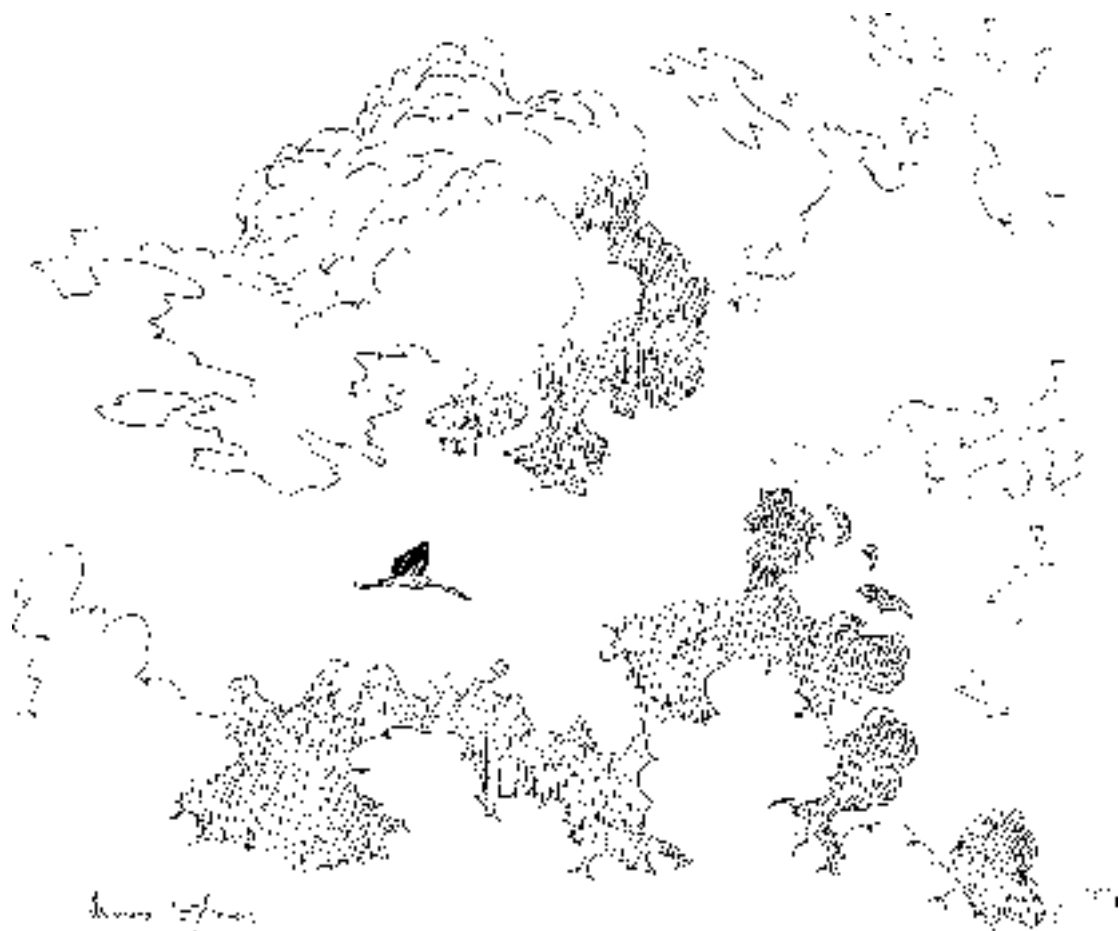
- Biotopskyddet av vattendrag skall omfatta alla vattendrag, även de som är vattenförande under endast del av året.

5. EU:s jordbrukspolitik

- SOF skall stöda BirdLife International i dess arbete för en förändring av EU:s jordbrukspolitik, så att mer resurser avsätts för natur- och miljöarbete på bekostnad av produktionsstöden.

Lokala föreningar och enstaka fågelskådare kan tillsammans med jordbrukare/markägare arbeta med följande:

- Att vårda skogsbryn. Närmast åkern bör det finnas en remsa med gräs och örter, därefter ett parti med buskage och småträd innan de större träden tar vid. En fin miljö för fasaner, raphöns och törnskator.
- Att vallskörd genomförs så att eventuella fågelungar inte drivs in mot mitten, utan att fåglarna har en chans att ta sin tillflykt till diken och kantzoner.
- Att småbiotoper, som är viktiga refuger för fåglar och andra organismer i odlingslandskapet, inte växer igen, utan röjs varsamt.
- Att gamla träd, som tidigare stått fritt, friställs. Det kan gynna t ex hackspettar. Tänk dock på att om enstaka träd lämnas på t.ex. strandängar, som tidigare varit helt öppna, så får rovfåglar en bra utsiktsplats, vilket kan förändra hela artsammansättningen på stranden.
- Att bärbuskar och träd, som hagtorn, rönn, vildapel och vilda körsbär, får finnas kvar och gynnas för att ge föda åt många fåglar.
- Att uppmuntra lantbrukaren till att, där det är möjligt, lämna en zon utmed åkerkanten som inte besprutas eller gödslas. Raphöna, gulsparv, sånglärka är exempel på fåglar som lever av både frön och insekter som de hittar i åkerkanten.
- Att bevara olika typer av vatten för att gynna fågellivet, såsom öppna diken, dammar, mörkelgravar och andra blöta marker. Diken bör rensas på senhösten så att inte djurlivet störs under vår och sommar. Små solbelysta vattenytor gynnar fågellivet, varför träd och buskar på sydsidan kan tas bort men sparas mot norr, vilket ger skydd utan att skugga.
- Tänk på att även gårdens byggnader är viktiga för många fåglar! Ladusvalan är beroende av att kunna flyga ut och in genom små fönster eller öppningar under taknocken. Andra arter vid gården är stare, sädesärta och tornseglare och tornuggla.

Våtmarker, myrar och sjöar

Sjöar och våtmarker var mycket värdefulla miljöer redan för de första människorna som kom till Sverige efter istiden. Våtmarkernas växter och djur gav ett drägligt uppehälle och här bedrev man också boskapskötsel. Ännu i början av 1900-talet var slätter och bete på sjöstränder och våtmarker viktigt i jordbruket.

Under 1800-talet reglerades många sjöar och samtidigt började man dika ut våtmarker för att omvandla dem till åkermark. Därför har våtmarksarealen i södra Sverige minskat drastiskt de senaste 200 åren, särskilt de rikaste våtmarkerna som öppna kärr och alkärr. I dag återstår bara fem procent av den ursprungliga ytan av dem. I norra Sverige finns fler orörda våtmarker, med undantag för kustlandet. Under 1900-talet ökade utnyttjandet av våra myrar för torvtäkt.

SOF har tagit initiativ till och stöttat en rad olika våtmarksprojekt runt om i landet under de senaste 20 åren och många regionalföreningar och fågelklubbar är i dag engagerade i våtmarksrestaureringar. Exempel på sådana områden är Vattenriket i Kristianstad, Hornborgasjön, Kvismaren, Tysslingen, Angarn, Hjälstaviken och Asköviken. Under 1990-talet har också en rad mindre områden återställts. I takt med

att samhället har kommit till insikt om nyttan av våtmarkerna har det blivit allt lättare att få pengar för våtmarksrestaurering. Bland annat har våtmarkers förmåga att dämpa kraftiga vattenflöden och deras funktion som kvävefallor tidvis fått stor uppmärksamhet i samhällsdebatten.

För att främja ett fortsatt rikt fågelliv måste sjöar och myrar skyddas från exploatering och bevaras för framtiden. Innan ett område exploateras ska motkrav ställas på ersättningsområden, exempelvis anläggning av nya våtmarker i samband med vägbyggen. Arbetet med att skydda, återställa och skapa nya våtmarker kräver mer resurser. Det behövs också mer forskning kring kostnadseffektiva skötselmetoder av våtmarker.

Mål

- Antalet Ramsarområden utökas med samtliga IBA-områden som uppfyller Ramsarkriterierna. Det gäller såväl sjöar, myrar och våtmarker.
- Samtliga Ramsarområden får ett lagstadgat skydd genom att pekats ut som Natura 2000-områden.
- Arealen hävdad våtmark fördubblas inom de närmaste fem åren.
- Minst 10 000 hektar våtmarker restaureras under de kommande fem åren.
- Exploatörer som berör våtmarker i sin verksamhet ska bära sitt eget ansvar för fågelskydd och naturvård. Det kan gälla även myndigheter.
- Ökad forskning kring skötsel av olika typer av våtmarker.
- En nationell övervakning av våtmarker med avseende på fåglar, fisk, insekter och växter upprättas.
- Allmänheten informeras utförligt om våtmarkers funktion och vikt.

Svenska våtmarker, myrar och sjöar

I Sverige finns:

60 000 km² myrmarker
38 000 km² sjöar
26 000 km² sumpskogar
7 000 km² övriga våtmarker

Av övriga våtmarker finns hälften i fjällen. Grunda slättsjöar står för en procent av den totala ytan våtmark.

Habitatbeskrivning

Våtmark är mark som regelbundet översvämmas eller ständigt är fuktig, samt sjöar och havsområden med ett djup av maximalt sex meter (enligt Ramsarkonventionen). Det betyder att i stort sett alla kustområden och alla vattendrag och grundare sjöar i Sverige räknas som våtmarker. Med våtmarker menar vi i den här skriften grunda miljöer med en växtlighet av vitmossa, gräs, starr eller andra örter över vattenytan. Vissa våtmarker står bara under vatten några dagar under ett år, medan andra ständigt är vattendränkta. Kustområden behandlas i kapitlet Kust och hav, medan sumpskogar tas upp i kapitlet Skog.

Det finns många olika typer av våtmarker. Våra vanligaste våtmarker är sjöar och myrar (nära 99 procent av den totala ytan). Våtmarker är betydligt ovanligare i odlingsbygderna eftersom många våtmarker torrlades under det senaste seklet. Totalt har omkring en miljon hektar våtmarker omvandlats till åker. Under de senaste decennierna har samhället börjat inse nyttan av våtmarkerna och deras roll i att dämpa vattenflöden, upprätthålla biologisk mångfald och ta upp kväve och andra närsalter.

Våtmarkerna och fåglarna

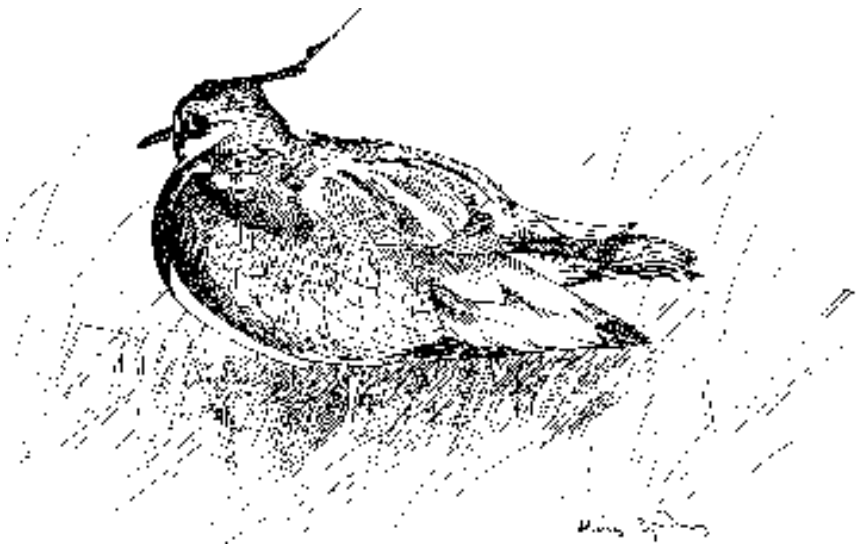
Myrar och högmossar

Stora, öppna och våta myrar hyser ofta ett rikt fågellev. På högmossar och myrar häckar ungefär 45 våt-

marksarter. Minst tio av dem är mycket beroende av högmossar eller myrar, där halva det totala beståndet häckar. Alla dessa arter finns i huvudsak i norra Sverige. Arterna är: smålom, sädgås, blå kärnhök, myrsnäppa, brushane, dvärgbeckasin, svartsnäppa, gluttsnäppa, grönbena och gulärta. Alla utom gluttsnäppa, grönbena, gulärta och brushane är sällsynta i Sverige med färre än 5 000 par. En intensiv exploatering av norra Sveriges myrar skulle hota dessa arters framtid. Det har visat sig, bland annat i Härjedalen, att torvindustrin är mycket intresserad av att bryta stora, öppna och våta myrar.

På sydsvenska högmossar är fyra arter speciellt skyddsvärda – smålom, ljungpipare, storspov och gulärta. Alla kräver stora, öppna högmossar och smålommen behöver dessutom myrgölar. Storspoven, som är akut hotad i södra Sveriges jordbruksbygder, har ett restbestånd på de sydsvenska högmossarna. Därför är det mycket viktigt att högmossar större än 50 hektar undantas från exploatering.

Myrarna och kanske främst deras kantzoner är också viktiga födosöksplatser för tjäder och orre och i norr söker dalripan föda där under vintern. I dag finns mycket kunskap om faunans sammansättning på olika typer av torvmarker, främst myrar, tack vare omfattande inventeringar. Det gör att vi kan avgöra vilka myrar i landet som är mest värdefulla ur fågel-skyddssynpunkt och som bör bevaras.

Tabell 8. Prioriterade arter i våtmarker.

Art	Biotop	Skötselbehov/Skydd	Antal par
Smålom	Myrar med gölar	Skydd	1 300
Storlom	Klarvattensjöar med öar	Skydd av sjöar med mer än 10 par	6 500
Smådopping	Vegetationsrika våtmarker	Fiskfria områden	360
Gråhakedopping	Näringsrika dammar och sjöar		400
Svarthakedopping	Småvatten	Fiskfria vatten	1 200
Svarthalsad dopping	Grunda våtmarker	Fiskfria vatten	110
Rördrom	Bladvass	Gynna bladvass	400
Svart stork	Sumpskogar, fiskfria vattendrag		0–1
Vit stork	Våtmarker	Anlägga våtmarker	3
Sädgås	Myrar i norra Sverige	Myrslätter	1 000
Snatterand	Våtmarker	Mosaik vass/vatten	800
Stjärtand	Norrland näringsfattiga sjöar/våtmarker/strandängar		1 800
Årta	Våtmarker blå bården	Bete	500
Skedand	Våtmarker blå bården	Bete	1 900
Brundand	Vegetationsrika sjöar/eutrofa miljöer/måskolonier		1 500
Salskrake	Tjärnar, älvsel i norrland		300
Brun kärrhök	Vassrika slättsjöar	Häckningsplatser	1 400
Blå kärrhök	Myrområden	Skydd	850
Fiskgjuse	Sjöar, myrar m.m.	Skydd	3 800
Småfl sumphöna	Våtmarker, starrzonen	Översvämningsmarker	120
Ljungpipare	Fjällhed, myrar i södra Sverige	Hindrad igenväxning i södra Sverige	70 000
Tofsvipa	Åker, äng, våtmark/ små våtmarker ungdular		40 000
Kärnsnäppa	Fjällen, strandängar	Hårt bete på strandängar	50 000
Myrsnäppa	Flarkmyrar i Norrland	Skydd	3 700
Brushane	Strandängar, våta myrar i fjällen	Bete	57 000
Dubbelbeckasin	Översilningsmyrar	Skydd	1 000
Rödspov	Hävdad våtmark	Minskad jakt i Europa/Afrika	250
Storspov	Äng, myr	Ängsmarker	20 000
Svartsnäppa	Stora myrar i Lappland	Skydd	7 000
Rödbena	Strandängar, våtmarker	Bete	15 000
Dvärgmåså	Vegetationsrika sjöar	Gott om insekter	500
Svarttärna	Vegetationsrika sjöar	Gott om insekter	200
Jorduggla	Myrar, strandängar	Skydd	3 500
Kungsfiskare	Vattendrag, lummiga stränder		300
Gulärta, sydlig ras	Strandängar	Bete	10 000

Näringsfattiga sjöar

Näringsfattiga sjöar finns i hela Sverige och står för en betydande del av våra våtmarker. De är bland de viktigaste fågelbiotoperna, internationellt sett. Men de näringsfattiga sjöarna är speciellt utsatta för försurning. Det har lett till att många vatten fått så låga pH-värden att fiskbestånden dött ut, vilket i sin tur har drabbat fiskätande fågelarter, som storlom, stor-skrake och fiskgjuse. Samtidigt har det givit en tillfälligt fördel för arter som är känsliga för konkurrens från fisk, som knipa, gräsand och troligen skogsnäppa. (Undersökningar har visat att fiskfaunan i en sjö kan konkurrera ut vissa fåglar.)

Rik växtlighet ger många fåglar livsrum

Våtmarkerna hör till våra mest produktiva naturtyper. Det ringa vattendjupet och tillförseln av närsalter ger upphov till en rik växtproduktion som i sin tur utgör grunden för ett rikt djurliv. Olika växtzoner avlöser varandra från land till öppet vatten. Varje fågelart har sin speciella zon som uppfyller dess krav på föda och boplats, exempelvis tofsvipan – strandängen, enkelbeck-asinen – tuvmarkerna, ärta och skedand – den blå bården, svarthakedoppingen – grunda områden med lite fisk, trastsångaren – vassen. Våtmarkerna ger också föda och skydd för änder och gäss under sommarens ruggningsperiod, en kritisk period i häckningscykeln. Flockar med icke köns mogna tranor söker sig gärna till våtmarker. En rik våtmark med gott om groddjur minskar skadorna på åkrar i områden där tranor samlas.

Under vår och höst är våtmarkerna viktiga rastplatser för änder, vadare och gäss. Det är därför viktigt att det finns ett nätverk av våtmarker där fågelsträck passerar och angeläget att återskapa fler våtmarker i de syd- och mellansvenska slättbygderna.

En del våtmarksfåglar, exempelvis svarttärna och svarthalsad dopping, är knutna till tillfälliga vattensamlingar med rik vegetation där det finns gott om insekter men lite fisk. En sådan livsmiljö kan skapas genom medveten skötsel och kan också gynna andra fåglar än denna exklusiva och krävande grupp.

Att bedöma en våtmarks värde

Det räcker inte med en inventering vid ett tillfälle för att bedöma en våtmarks värde, eftersom fågelbeståndet kan växla beroende på lokalens tillstånd och årstid. Lokalens förutsättningar (vattenregim, läge,

topografi, hävd osv.) med hänsyn till möjlig skötsel och dess potentiella värde bör också bedömas. Vissa typer av biotoper, som fröproducerande starrmader, är särskilt sällsynta. En våtmarks fröbank är en viktig födokälla under tidig vår för våra simänder.

Påverkan och hot

Jordbruket har under århundraden påverkat många våtmarker med exempelvis dikning, men i dag då läggs stora arealer jordbruksmark ned kan man få anläggningsstöd för att återskapa våtmarker på åkermark. Nu är det största hotet för våra våtmarker istället utebliven skötsel, som leder till förbuskning och igenväxning av öppna marker. Särskilt två typer av våtmarksbiotoper är allvarligt hotade:

- grunda, fiskfria vatten
- fröproducerade starrmader med naturligt vattenflöde

Under det senaste årtiondet har man gjort stora insatser för exempelvis hårt betade strandängar som nu inte är lika hotade.

Ett annat hot är gamla vattendomar som tillåter dikesrensningar. Dagens effektiva maskiner kan ödelägga en våtmark på kort tid med stöd av en kanske 100 år gammal vattendom. De gamla vattendomarna kan också hota många sjöar med alltför små skillnader i vattennivå. Här kan en utdikning påskynda igenväxning och att strandzoner med fröproducerande starr missgynnas så att den blå bården mellan strand och vass, som är viktig för många fåglar, växer igen.

Många våtmarker ligger på mark som är fattig på kväve och fosfor. Genom tillskottet av dessa ämnen från luftföroreningar hotas arter som är beroende av näringsfattiga miljöer.

Storskaliga satsningar på turism (exempelvis kanotleder) kan ödelägga häckningsplatser för fiskgjuse, storlom, måsar och tärnor. Många kommuner ger i dag också dispenser från strandskyddet, vilket på sikt kan hota häckningsmiljöerna för arter som storlom, fisktärna och fiskgjuse.

Blysåken som fastnar i botten vid fritidsfiske är ett problem som inte uppmärksammats så mycket i Sverige. Blyförgiftning av lommar har upptäckts i USA.

Storskalig torvtäkt är ett hot mot fågelrika myrar i norr och få områden är skyddade mot torvbrytning.

Åtgärder

SOF ska arbeta med följande för att uppnå målen:

1. Fler Ramsarområden

Se till att komplettera IBA-databasen så att alla viktiga områden inventeras och dokumenteras med avseende på häckande och rastande fåglar. Här spelar regionalföreningarna en stor roll. Inventeringen ska följas av en IBA-klassning. SOF driver tillsammans med andra naturskyddsorganisationer frågan om att ta upp IBA-områden som Ramsar-områden.

2. Natura 2000-områden

Samtliga Ramsarområden pekas ut som Natura 2000-områden, så att alla sjöar, våtmarker, myrar och högmossar som är viktiga för fågelfaunan skyddas mot exploatering och bevaras med lämplig skötsel.

3. En fördubbling av ytan hävdade våtmarker

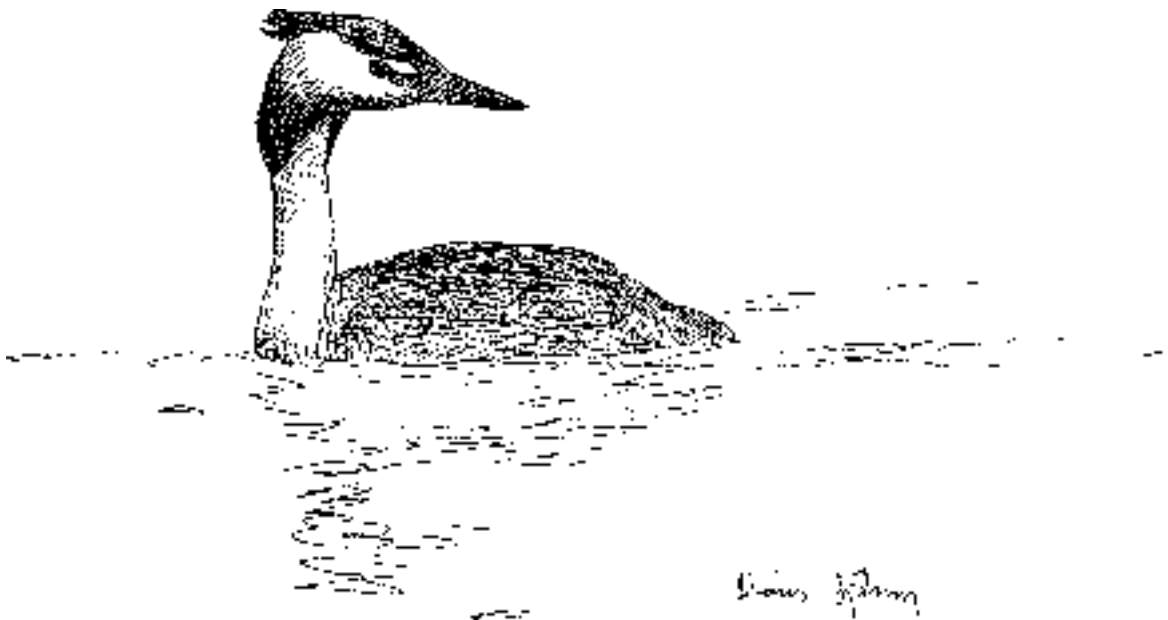
Mer resurser måste satsas på skötsel av befintliga våtmarker så att viktiga livsmiljöer bevaras och ger mer föda till våtmarksfåglar. Det behövs därför en modern skötselplan för varje skyddat område. Planen ska rekommendera en skötsel som

uppfyller syftet med reservatet. Dagen EU-stöd för anläggning och skötsel av våtmarker ger stora möjligheter till fågelskydd om de används på rätt sätt.

4. Minst 10 000 hektar nya våtmarker

Ökad nederbörd som följd av växthuseffekten kan väntas underlätta nya planer på att anlägga våtmarker i särskilt översvämningskänsliga områden. Samma sak gäller för kvävefallor som ska minska kväveutsläppen i stora sjöar och hav. Samtidigt finns det typer av våtmarker som med rätt skötsel skulle bli bra häckningsplatser för våtmarksfåglar, exempelvis golfdammar och regnvattensdammar intill vägar. SOF har en viktig uppgift att fylla när det gäller att sprida kunskaper om våtmarker.

EU:s stöd för våtmarker möjliggör exempelvis nyanläggning av våtmarker i södra Sveriges jordbruksbygd, där behoven är störst. För att åstadkomma ett rikstäckande nät av våtmarker för både häckande och rastande våtmarksfåglar behövs nya områden på strategiska platser längs flyttstråken så att de kan användas som rastplatser. En landsomfattande plan behövs för att prioritera rätt områden.

5. Sektorsansvar för våtmarker

Exploaterer måste ta ansvar för våtmarker i sin verksamhet. Det kan gälla både myndigheter och företag som Vägverket, Banverket, kommuner, skogsbolag osv.

6. Ökad information och forskning om våtmarker

Det behövs mer kunskap och information om våtmarker både på expertnivå och för allmänheten. Det kan ske genom att:

- Ett svenskt "våtmarkscentrum" som samlar all kunskap om våtmarker upprättas.
- Alla större kommuner har en våtmark i sin närhet som kan användas som studiebesöksobjekt för exempelvis skolor.
- Tvärvetenskapliga arbeten mellan limnologer och biologer inrättas.
- Mer forskning för att utveckla kostnadseffektiva skötselmetoder för specifika arter i våtmarker.
- SOF startar ett landsomfattande system för övervakning av fåglar i IBA-våtmarker. Det behövs också insamling av förekomst av fisk, groddjur och insekter samt växtkarteringar i sådana områden.

7. Blyanvändning, strandskydd m.m.

Dispens från strandskyddet är på sikt ett hot mot fågellivet och ska motarbetas.

SOF startar en diskussion om och en kampanj mot blyänken vid fiske. Första steget är faktainsamling och en utredning om problemets storlek.

Inplantering av fisk i fiskfria vatten ska motarbetas eftersom det radikalt förändrar näringsunderlaget för vissa våtmarksfåglar.

Fjäll

Det skandinaviska fjällområdet hör till Europas mest orörda naturområden. Renskötsel bedrivs i så gott som hela den svenska fjällkedjan, men den påverkar landskapsbildningen litet. Fjällens ekosystem är känsligt på grund av sin förhållandevis kort historia (det var här inlandsisen försvann sist), mycket varierande klimat och få arter.

De många glest förekommande fågelarterna och frånvaron av större koncentrationer av häckande fåglar i fjällen gör att områdesskydd som nationalparker och naturreservat är ett otillräckligt instrument för att bevara hotade arter här. Istället är allmänna hänsyn och skydd av många små områden viktiga verktyg för fågelskydd. Exempel på små skyddsvärda områden är vissa våtmarker, klippbranter, spelplatser, ruggningslokaler och bra revir för vissa arter. I dag har vi inte tillräckliga kunskaper om beståndsutveckling, beståndsreglerande faktorer och aktuella hot för flera av de rödlistade arterna för att kunna vidta passande skyddsåtgärder. Några arter (fjällgås, fjälluggla och myrspov) är så fåtaliga att alla kända lokaler kan behöva skydd i någon form.

Mål

- Fjällens fågelliv bevaras genom att fjällområdets ekosystem behåller sin karaktär av lågmålt kulturlandskap och relativ orördhet.
- Fjällen ska fortsätta att vara viktiga för friluftsliv och naturupplevelser för många människor.
- Allt nyttjande av fjällområdet ska ske så att den biologiska mångfalden och den orörda karaktären bevaras.
- Ingen ytterligare storskalig exploatering av markområdena bör tillåtas.
- Jakt och fiske ska regleras utifrån biologiska förutsättningar så att deras påverkan på ekosystemet är minimal.
- Kunskaperna om fjällfågelbeståndens utveckling och ekologiska krav förbättras väsentligt.

Habitatbeskrivning

Med fjällen menas i den här skriften kalfjäll och anslutande fjällbjörkskog. Fjällen är en förhållandevis orörd miljö. Den trädlösa fjällheden täcks på lägre nivåer av mossa, lavar, gräs och örter samt lågvuxet ris. I skyddade lägen och vid övergången till fjällbjörkskogen finns också mer högvuxen vide. På högre nivåer saknas sammanhängande växttäckning och marken täcks av lavklädda stenblock. Allmänt sett är livsförutsättningarna på kalfjället magra, med låg medeltemperatur och kort växtsäsong. Men en hög nederbörd och långa, ljusa dygn under sommarmånaderna ger ändå en viss produktivitet.

Miljön och de ekologiska förutsättningar styrs främst av höjden över havet, men också av marktyp, fuktighet, sluttningens grad och inte minst vilket väderstreck den vetter mot. Sydvända klippbranter är en speciell miljö. Där smälter snön tidigt och växtligheten kan vara rik. Sådana miljöer ger skyddade häckningsplatser för flera fågelarter.

Fjällen och fåglarna

De speciella förhållanden som råder i fjällen har påverkat fågelfaunans sammansättning. Arterna i fjällen är få och tätheten låg, men många arter är fjällspecialister och återfinns inte någon annanstans. Många fjällarter har också låg konkurrensförmåga i andra miljöer och kan därför endast finnas i livsrum där konkurrensen om exempelvis boplatser inte är så hög. Speciellt vinterförhållandena är mycket kärva och antalet fågelarter som övervintrar i fjällen kan räknas på ena handens fingrar.

Klippbranter och våtmarksområden är viktiga fågellivsmiljöer i fjällmiljön. På vindutsatta krön med tunt eller inget snötäcke söker ripor föda vintertid och snöspår tidigt på våren. Många fågelarter är tydligt begränsade till vissa zoner, exempelvis snöspår till blockterrängen, fjällpipare och bergglärka till torra höglättar, lappspår och lungpipare till lägre

fjällhedsnivå och blåhaken till övergångszonen mellan fjällhed och björkskog. I fjällbjörkskogen, vårt lands största sammanhängande rena lövskogsmiljö, finns stora bestånd av många tättingar som gråsiska, lövsångare, bergfink och björktrast, men här saknas specifika arter. En utpräglad lövskogsart som finns här är mindre hackspett.

Prioriterade arter

Arter som är viktiga för fjällens *biologiska mångfald*:

Fjällripa och dalripa. Riporna utgör tillsammans med smågnagarna grunden i fjällens ekosystem. De

tillhör de få stannfåglarna och är främst växtätare. Riporna är viktiga bytesdjur för flera djurarter. De är av helt avgörande betydelse för jaktfalken och spelar även stor roll för blå kärnhök och kungsörn. Antalet varierar mycket och styrs till stor del av fjällpredatorer som kråkfåglar, räv och hermelin. Vädret är viktigt under perioden efter ungarnas kläckning.

Jakten inverkas också på antalet ripor och på lång sikt kan klimatförändringar påverka beståndsutvecklingen.

Korp. Korpen spelar en viktig roll som bobyggare för andra arter, främst jaktfalken. Nästan alla jakt-

Tabell 9. Prioriterade arter i fjällen (arterna är prioriterade bl.a. för att de är rödlistade).

Art	Skötselbehov/Hot	Antal par
Fjällgås	Största hot troligen jakt på övervintringsplatser.	Fem häckningar 2000 (av utplanterade par)
Bergand	Delvis oljeutsläpp på övervintringslokaler. I övrigt okänt.	Drygt 1 000 par i fjällen.
Alfågel	Kunskapsbrist	Ca 1 800 par häckar i fjällen
Svärta	Osäkert	Ca 2 600
Fjällvråk	Gynnas av gnagartillgång.	5 000–10 000 par under gnagarår på 1980-talet
Kungsörn	Störning och illegal jakt.	Ca 500 par häckar i landet.
Jaktfalk	Skyddade häckplatser. God rip- och gnagartillgång.	55–138 par
Mosnäppa	Uteblivna gnagartoppar kan innebära ökad bopredation. I övrigt kunskapsbrist.	Ca 6 500
Dubbelbeckasin	Inga kända hot	Ca 2 000 individer.
Myrspov	Tänkbara hot är störningar och äggsamlare.	Ca 30 par i Lappland.
Fjälluggla	Beroende av god tillgång på lämmel och sork.	Ingen förökning mellan 1982 och 2000
Hökuggla	Uteblivna gnagartoppar största hotet.	1 200–3 000 par goda gnagarår.
Jorduggla	Uteblivna gnagartoppar största hotet.	2 400–4 200 par 1997.
Berglärka	Okända skäl till beståndsminskning.	Ca 500 par (grov uppskattning).
Rödstrupig piplärka	Okända hot.	300–900 par.
Vinterhämling	Okända hot.	10–100 par i landet.

falkhäckningar sker i gamla korpbon, som snabbt slits ut och ständigt måste förnyas.

Karaktärsarter med betydelse för fjällupplevelsen: Alfågel, ljungpipare, fjällabb, fjällvråk, blåhake, lappsparrv och snösparv.

Påverkan och hot

Jakt och fiske

Småviltjakten påverkar fjällens fågelliv och ekosystem mycket, lokalt är det kanske den fritidsaktivitet som har störst påverkan. I fjällområdet är småviltjakt liktydigt med ripjakt. Genom en lagändring 1993 utvidgades ripjakten betydligt och i dag säljs ett stort antal jaktkort utan egentlig möjlighet till kontroll av jakttryck och jaktens effekter. De nya reglerna genomfördes trots starka invändningar från Naturvårdsverket, de ideella naturvårdsorganisationerna och samerna. Beslutet om den fria småviltjakten i fjällen är på många sätt ett olustigt exempel på hur viktiga beslut kan fattas utan att hänsyn tas till viktiga intressegrupper och faktakunskap. Det förekommer också illegal jakt på kungsörn i en oroande omfattning.

Fritidsfisket är också stort i fjällen, men det påverkar fåglarna mindre. Fågellivet kan störas lokalt, exempelvis inom landets enda område med häckande fjällgås. Tidigare planterades fisk ut i naturligt fiskfria vatten och kan ha påverkat förekomsten av föda för änder, främst alfågel.

Renskötsel

Alla renar i de svenska fjällen är tamrenar och renskötsel bedrivs i praktiskt taget hela fjällområdet. Renen är en naturligt förekommande art i fjällen och inom renskötseln använder man inga konstlade metoder för att öka produktionen på betesmarkerna. Renen är också fjällens enda större växtätande däggdjur av ekologisk betydelse. Hur renbetet påverkar vegetation och ekosystem är en omdiskuterad fråga, men åtminstone tidvis har antalet renar lokalt varit så högt att det funnits misstankar om överbetning och, framför allt, trampskador på växttäcknet. Problemet har emellertid uppmärksamrats och i dag är renantalet bättre kontrollerat. Om och i så fall hur renbetet påverkar fågellivet är däremot dåligt undersökt, men renstängsel medför en krockrisk för bland annat ripor.

Som andra areella näringar har renskötseln ett lönsamhetsproblem och trycket är högt på rensköterna att effektivisera verksamheten. Det har lett till konflikter med naturvården, exempelvis för hög rentäthet, användning av motorcykel vid rendrivning och jakt på rovdjur. För fågelskyddet spelar rovfågelfrågan en stor roll. Kungsörnen tar i vissa fall nyfödda renkalvar och därför har krav på skydds jakt av kungsörn framförts.

Inom samebyarna pågår dock i dag ett aktivt arbete för mer miljövänliga arbetsmetoder, som att använda häst i stället för motorcykel. Samebyarna strävar också att vidga grunden för sin näringsverksamhet genom att utveckla alternativa inkomstkällor, exempelvis turism.

Sommarturism

Det öppna fjällandskapet är oerhört viktigt för friluftsliv och rekreation. Sommartid dominerar vandringsturism, vanligen efter markerade leder med övernattning i stugor. Sådana besökare påverkar är sannolikt fågellivet lite.

Klippklättring och stora orienteringstävlingar är andra sommaraktiviteter som trots sin relativt lilla omfattning kan ha stor betydelse för fågelskyddet.

Ekoturism och fågelskådresor står för en liten del av besökarna i fjällen. Den starkaste drivkraften för fågelskådarturisterna är möjligheten att se nya arter. Men även om flera fjällarter knappast kan ses någon annanstans kan långa avstånd, begränsade transportmöjligheter, nyckfullt väder och ett utspritt fågelliv bidra till att fågelskådresor hittills inte blivit så populära i fjällen. Ekoturism och fågelskådresor kan störa häckande fåglar och öka markslitage, men de kan på lång sikt medföra betydande positiva effekter genom att skapa en opinion för fågelskydd och även ge positiva effekter på lokal företagsamhet.

Vinterturism

Vintertid dominerar skoteråkning och skidturism i fjällen. Vinterturismen pågår till omkring första maj. Skoteråkning är helt oreglerad inom stora områden och har gjort fjällvärlden tillgänglig på ett helt annat sätt än tidigare med klar risk för störning av tidigt häckande arter som jaktfalk och kungsörn. Klippbranter med sydläge är viktiga häckningslokaler för dessa arter och samtidigt populära utflyktsmål för

både skoter- och skidåkare. Utförsåkningen tar totalt sett ganska små områden i anspråk och har hittills inte ansetts medföra något problem för fågel- skyddet.

Annat utnyttjande

Fjällen utnyttjas också för vindkraftverk, gruvdrift och vattenkraftutbyggnad. I dag pågår brytning endast i et fåtal gruvor och det är inte aktuellt med en utbyggnad av vare sig gruvdrift eller vattenkraft i fjällen. Däremot byggs vindkraften ut. Vindsnurrorna påverkar främst landskapsbilden, men det finns en risk att flygande fåglar krockar med dem. Kraftledningarna i fjällområden är en dödsorsak för ripor och troligen också rovfåglar.

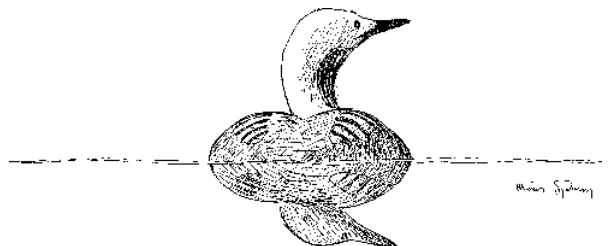
Åtgärder

För att alla fågelarter i fjällen ska kunna fortleva i livskraftiga bestånd ska SOF arbeta med följande:

- Generella hänsyn och skydd av många små områden, som vissa våtmarker, klippbranter, spelplatser, ruggningslokaler och produktiva revir för vissa arter.
- Mer forskning kring beståndsutveckling, beståndsreglerande faktorer och aktuella hot för exempelvis flera av de rödlistade arterna, samt om vilka revir och områden som är mest produktiva och i vilken utsträckning fjällens fågelfauna beror av invandring utifrån.
- Utvidgad forskning om skyddsåtgärders effekt.
- Alla kända lokaler för fjällgås, fjälluggla och myrspov ska övervakas och vid behov skyddas i någon form.
- Påkörda och dödade renar avlägsnas snabbt från banvallar och vägkanter för att minska risken för att kungsörn och andra större rovfåglar blir påkörda.
- Ekoturism ska stimuleras och allmän information om hänsynsregler och rekommendationer ska finnas på alla turistbyråer och turistanläggningar.
- Ekoguidar ska vara utbildade biologer och ha goda kunskaper i ornitologi och fågelskydd.
- Ingen storskalig exploatering av vindkraftverksker.
- Jaktstarten för småviltjakten senareläggs till 15

september och avslutas senast 31/1.

- För alla jaktområden ska ett högsta jakttryck och en ”bag limit” (max antal nedlagda byten per dag och jägare) definieras säsongsvis.
- Endast ripor får jaga inom ramen för den allmänna jakten.
- Jägare som saknar kunskaper om svensk jaktlagstiftning och svenska villebråd ska jaga med guide.
- Lokalt skyddsvärda områden undantas från jakt, exempelvis högproduktiva jaktfalkrevir (hela fjällområdet är jaktområde för jaktfalk).
- Naturreservat och nationalparker som avsatts för att bevara ett opåverkat ekosystem upplåts inte för allmän jakt.
- Skoteråkning koncentreras i ökad utsträckning till bestämda leder. Vid leddragning ska hänsyn tas till fågelskydd, framför allt ska kända och möjliga häckningsplatser för rovfåglar undvikas. Alla korpbon i klippbranter ska ses som tänkbara häckningsplatser för jaktfalk.
- Fisk får inte planteras in i fiskfria vattensystem.
- Spångade leder, fågeltorn, gömslen och fågelskyddsområden bör övervägas i områden med många besökare.
- Hänsyn till fågelskydd ska tas vid upplåtelse av fiske och vid fiskevård.
- Hänsyn till fågellivet ska tas vid större orienteringstävlingar och klippklättring.
- I miljökonsekvensbeskrivningar för vindkraftverk, vägdragningar, skidbackar och annan exploatering i fjällen ska det alltid finnas ett särskilt avsnitt om effekter på fågellivet, grundat på faktiska undersökningar på platsen.
- Nya anläggningar ska i första hand läggas in anslutning till tidigare exploaterade områden och planeras med stor återhållsamhet.
- Befintliga telefonledningar bör avlägsnas och ersättas av ett mobilt nät.

Kust och hav

Sverige har en av de längsta kuststräckorna av Europas länder. Kusten består till stora delar av skärgårdar med tusentals småöar. Många viktiga grundbanor ligger också inom Sveriges ekonomiska zon. Det här gör att vi har ett särskilt ansvar att förvalta dessa unika naturmiljöer.

Det kommersiella fisket påverkar fågelbestånden till havs och längs kusterna på flera sätt, exempelvis genom att fåglar fastnar och drunknar i fiskeredskap (s.k. bifångst) eller genom att tillgången på föda minskar då en del fiskarter överfiskas. Årligen dödas flera tiotusen fåglar bara i Sverige då de av misstag fastnar i fiskeredskap. SOF anser att bifångster av fågel ome-

delbart ska motverkas bland annat med hjälp av ändrade fiskemetoder och årstidsanpassat fiske i viktiga fågelområden.

Mål

- Inga kaptener på fartyg som medvetet släpper ut olja i svenska farvatten ska gå ostraffade. Inom fem år ska effektiva rutiner för kontroll, rättsliga åtal och utdömning av straff finnas för oljeutsläpp.
- Arealen väl hävdade havsstrandängar ska ha fördubblats inom tio år.
- Samtliga länsstyrelser med kust ska ha gjort en komplett översyn av områden som skyddas som fågelskyddsområde och naturreservat inom fem år.
- Kraftigt ökade resurser till övervakning av både häckande, rastande och övervintrande fåglar ska vara på plats inom fem år i hela landet.
- Samtliga IBA-områden längs kusten ska vara utpekade som SPA-områden enligt Fågeldirektivet inom två år.
- Samtliga arter som i dag klart minskar och som hotar att försvinna helt ska inom tio år ha stabiliserats och deras bestånd vara återställda så att de inte är akut hotade. Det här gäller särskilt arter i rödlistkategorierna Akut hotad och Starkt hotad (sydlig kärnsnäppa, svartbent strandpipare, skräntärna, tretåig mås, silltrut och fältpip-lärka).
- Fisket ska ske på ett för fiskbestånden, miljö och övriga organismer (inklusive fåglarna) långsiktigt skonsamt sätt. Skonsamt innebär att fisket bedrivs med minsta möjliga påverkan på för fåglarna viktiga födoarter och att metoder utvecklas för att reducera bifångst av fåglar i fiskeredskap.
- I de fall fiskätande fåglar attraheras till redskap, och riskerar att drunkna däri, bör i första hand icke letala metoder tillgripas för att mota bort fåglarna från redskapen.

Habitatbeskrivning

I den här skriften delas hav och kustområden in i fyra huvudgrupper som i sin tur hyser många olika livsmiljöer (habitat). Alla områden som behandlas inom kapitlet påverkas av havet, och utsätts för sälta, is, vindar osv.

Kustvåtmarker: grunda stränder, strandängar, laguner, estuarier (bäck-/ålvmyningar) samt sandstränder och kustnära dynsandområden.

Skärgård: samtliga skärgårdsområden inklusive sund och djupare vikar.

Klippöar och klippkust: öar med lodräta klippor som ger häckningsplats för kolonier med alkor och måsfåglar.

Öppet hav/grundområden: större områden som inte räknas som kustnära eller skärgård, med djupare botten, samt grundområden som exempelvis IBA-områdena Hoburgs bankar och Lilla Middelgrund.

Kusten, havet och fåglarna

Kustvätmarkerna är några av Sveriges mest produktiva naturmiljöer. Många vadare, änder, gäss, svanar och doppingar utnyttjar kusternas våtmarker under flyttning, häckning och övervintring. Vilka arter som utnyttjar miljöerna varierar år från år beroende på vattenstånd och på att miljöerna ofta förändras under åren. Stormar och isverkan kan ganska snabbt förändra en lokal till att bli både mer eller mindre attraktiv för olika fåglar. Många kustlevande arter är beroende av öppna marker i närheten av vattnet.

Sandstränder och sanddynområden skiljer sig från andra kustvätmarker och är de sista utposterna för den rödlistade fältpiplärkan.

Sveriges skärgårdar har mycket stor betydelse för

häckande änder, framför allt dykänderna. Men även vadare som rödbena, roska och strandkata, havsörn, tärnor och måsar utnyttjar den här miljön. Under vinterhalvåret är flera skärgårdar viktiga övervintringsområden för exempelvis vigg, storskrake och sångsvan.

Kunskapen om grundområdenas ekologiska betydelse är delvis ny. Över en miljon alfåglar (25% av världens totala bestånd) utnyttjar Hoburgs bankar söder om Gotland.

Klippkuster är ovanliga i Sverige. Stora och Lilla Karlsö utanför Gotlands kust är våra mest kända klippöar. Där häcker 8 000 – 9 000 sillgrisslor och 4 000 tordmular varje år. På de få klipporna längs västkusten häckar ofta pilgrimsfalk och berguv.

Tabell 10. Prioriterade arter i kust- och havsområden.

Art	Kust- våtmarker	Skärgård	Klipp- öar	Art	Kust- våtmarker	Skärgård	Klipp- öar
Skäggdopping	2			<u>Svartbent strandpipare</u>	1		
<u>Svarthakedopping</u>	2			Tofsvipa	2		
Storskarv		1		<u>Kärrensäppa</u>	1		
Gråhäger		2		<u>Brushane</u>	1		
Knölsvan	2	2		Enkelbeckasin	2		
Grågås	2	2		<u>Rödspov</u>	1		
<i>Vitkindad gås</i>	1	1		Storspov	1	2	
Gravand	1	2		Rödbena	1	2	
<u>Snatterand</u>	1			Roskarl		1	
<u>Stjärtand</u>	1	2		Labb		1	1
<u>Skedand</u>	1			Skrattmå	2	2	
Vigg		1		Fiskmå	2	1	
<u>Bergand</u>		1		Silltrut		1	1
Ejder		1		<u>Skräntärna</u>		1	
<u>Svärta</u>		1		<u>Kentsk tärna</u>	1	1	
Knipa	2			<i>Fisktärna</i>	1	1	
Småskrake		1		<i>Silvertärna</i>	1	1	
Storskrake		1		<u>Småtärna</u>	1		
<u>Havsörn</u>		1		Sillgrissla		1	1
<i>Brun kärrhök</i>	2			Tordmule		1	1
<u>Pilgrimsfalk</u>			1	Tobisgrissla		1	1
<u>Kornknarr</u>	2			<u>Berguv</u>		1	1
Strandskata	2	1	2	Trädlärka		1	
<u>Skärfläcka</u>	1			Fältpiplärka	1		
Mindre strandpipare	1			Skärpiplärka		1	2
Större strandpipare	1			<i>Höksångare</i>		1	

Prioriterade arter

Tabellen ovan listar de arter som SOF prioriterar för fågelskydd längs kusten.

- 1 = 50% av artens svenska häckfågelbestånd häckar i miljön. Eller: miljön är av medelhög betydelse (>20%) för art som återfinns på den nationella rödlistan eller i EU:s Fågeldirektiv bilaga 1 (PRIO-art).
- 2 = habitatet är av medelhög betydelse för arten. Eller: arten är PRIO-art och miljön är av viss betydelse (>10%) för häckning. Understruken arter är rödlistade. Kursiverade arter är inte rödlistade men finns i EU:s Fågeldirektivs bilaga 1.

Följande arter ska prioriteras under övervintringen (endast arter som uppfyllt IBA-kriterium som övervintrare i något av IBA-områdena):

Havsområden och grundbankar: alfågel, tordmule, sillgrissla, tretåig mås, tobisgrissla.

Kustvåtmarker: vigg, bläsand, sädgås, havsörn, salskrake, knipa, sångsvan, knölsvan, bergand.

Skärgård: storskrake, vigg, fiskmå, havsörn.

Påverkan och hot

Bifångst

Fåglar fångas oavsiktligt då de trasslar in sig i nät, blir inestängda i ryssjor eller tar krokförsedda be-

ten. De fåglar som fångar sitt byte genom att simma ikapp det är särskilt utsatta för bifångst, exempelvis grisslor, skarvar, doppingar och lommar, men även fåglar som inte lever av fisk kan fastna i redskapen och drunkna.

Kunskaper om omfattningen av bifångst av sjö- och havsfåglar i svenska vatten är bristfällig men sannolikt drunknar tiotusentals fåglar årligen. En nyligen utförd studie uppskattade att minst 9 000 sillgrisslor dör varje år i Östersjön i samband med drivgarnsfiske efter lax. (Det totala beståndet är ca 45 000 individer.) Men fisket i Östersjön drabbar även andra arter – i Finland antas bifångst vara en av de faktorer som mest påverkar antalet tordmule, medan alfågel är den mest drabbade arten i Gdanskbukten.

Trots att bifångst ensam inte hotar många fågelarter, är den i kombination med oljespill, miljögifter och förändringar i livsmiljöer ett stort problem för de flesta bestånd och orsakar dessutom onödigt lidande. För några arter som fortplantar sig långsamt, som grisslor och lommar, kan den extra dödligheten på längre sikt ge minskade bestånd. Som exempel kan nämnas att ett ökat fiske efter torsk i Östersjön under senare år har lett till att flera sillgrisslor dödats i fiskegarn.

Fiskrester och överfiske

Fisket kan påverka födotillgången både positivt och negativt. Till exempel slängs ekonomiskt oviktiga arter, småfisk och rensavfall ofta överbord och gynnar en del havsfåglar. Men överfiske av fiskarter som är viktiga för fåglar leder till att bestånd av havsfåglar med specialiserad diet minskar.

Konkurrens

I vissa fall anser fiskare att fiskätande fåglar konkurrerar med fisket, vilket ibland leder till att fåglar dödas eller att deras bon och ägg förstörs.

Fritidsbåtar och andra vattenfarkoster

Trots att användningen av fritidsbåtar har ökat under senare år har ingenting gjorts från myndigheterna för att begränsa deras inverkan på fågellivet. Vattenskotrar har på nytt blivit ett problem efter ett domslut som tillåter att de används. Sommargäster har ofta dåliga kunskaper om vilka områden som är

fågelskyddsområden och vad det innebär. Många fåglar häckar dessutom på oskyddade öar och skär.

Olja/maskinrumsavfall och fartygsolyckor

Världshaven tar varje år emot drygt fyra miljoner ton olja genom rensning av tankar till havs. Östersjön får ständigt tillskott av mindre oljeutsläpp från fartyg som pumpar sina tankar rena ute till havs.

Enligt kustbevakningen inträffar varje år ett tjugotal fartygsolyckor som leder till utsläpp av olja längs Sveriges kuster. Flera av dessa olyckor sker medan fartygen ligger i hamn. Att beräkna mängden löskommen olja är svårt och oljespillet i sådana fall anges ofta vara obetydligt eller ringa men kan ändå få konsekvenser för fågelfaunan i känsliga områden. Risken är också stor att äldre så kallade ”enskrovsfartyg” går på grund i svenska farvatten. Exempelvis skulle enskrovsstankern Prestige som förläste utanför spanska Atlantkusten i november 2002 lika gärna kunna ha spillt sin olja längs Blekinges kust. Beredskapen för oljehaverier har ökat under de senaste åren men fortfarande finns väsentliga brister. Sverge har under många år undgått att drabbas av allvarliga haverier, men det beror bara på ren tur.

Exploatering

Ofta är kustområdena mycket attraktiva för både fritidshus och permanent bebyggelse. Vindkraften står än så länge för en liten del av energiproduktionen, men under senare år har intresset ökat för alternativa energikällor. I dag finns planer på omfattande vindkraftsparker till havs. Nya hamnar och utbyggnad av befintliga hamnar är ett problem.

Övergödning

Statistik visar att algbloomningar har ökat kraftigt under de senaste 25 åren. De beror på att stora mängder kväve når havsområdena från framför allt jord- och skogsbruket, men också från luftföroreningar. Övergödningen och den påföljande algutväxten gynnar en del arter, exempelvis storskarv, ejder, grågås, gräsand och gråtrut. Men andra arter missgynnas, som skäggdopping, svärta, sjöorre och bergand.

Muddring och sandsugning

Ofta är vissa miljöer särskilt attraktiva för fåglar på grund av rätt vattendjup och bottensediment som

ger riklig föda. Muddring, sandsugning och andra åtgärder där viktiga bottenmiljöer störs ger därför negativa följder för fåglarna.

Införsel av främmande arter

Den amerikanska minken har blivit ett stort problem för häckande sjöfåglar. Undersökningar från Stockholms skärgård visar att minkarna kan kolonisera öar som ligger långt ut i ytterskärgården. Öar som invaderats av mink kan bli helt tömda på häckande sjöfåglar inom ett år. Dessutom misslyckas häckningen ofta hos fåglar som ändå försöker.

Upphörande hävd

Minskande och upphörande bete och slätter är ett hot särskilt mot havsstrandängar. Tidigare betades dessa miljöer av nötkreatur i betydligt större omfattning, men på många håll har de vuxit igen relativt snabbt efter att betet upphört.

Plantering av träd och buskar

Plantering av träd och buskar är särskilt ett problem i kustnära sanddynsområden och ett allvarligt hot mot den rödlistade fältpiplärkan.

Åtgärder

SOF ska arbeta med följande frågor för att nå målen:

1. Kustvåtmarker

- En utökning av Ramsarområden i framför allt skärgårdsområden.
- Förbättrat skydd av kuststrandängar genom naturreservat och fågelskyddsområden.
- Restaurering av lämpliga kustvåtmarker.
- Särskilt gynnsamma stöd för betesdrift på värdefulla eller restaurerade havsstrandängar.

2. Skärgårdar, klippöar och klippkuster

- Fritidsbåttrafiken begränsas i känsliga områden under häckningstid.
- Strandskyddet stärks så att det blir betydligt svårare att få dispens. I exempelvis Stockholms skärgård har strandskyddet upphört att fungera som det var tänkt.
- Fiskefria zoner upprättas runt viktiga fågelkolonier.
- Ökade resurser ges för minkbekämpning.

3. Uthavsområden och grundbankar

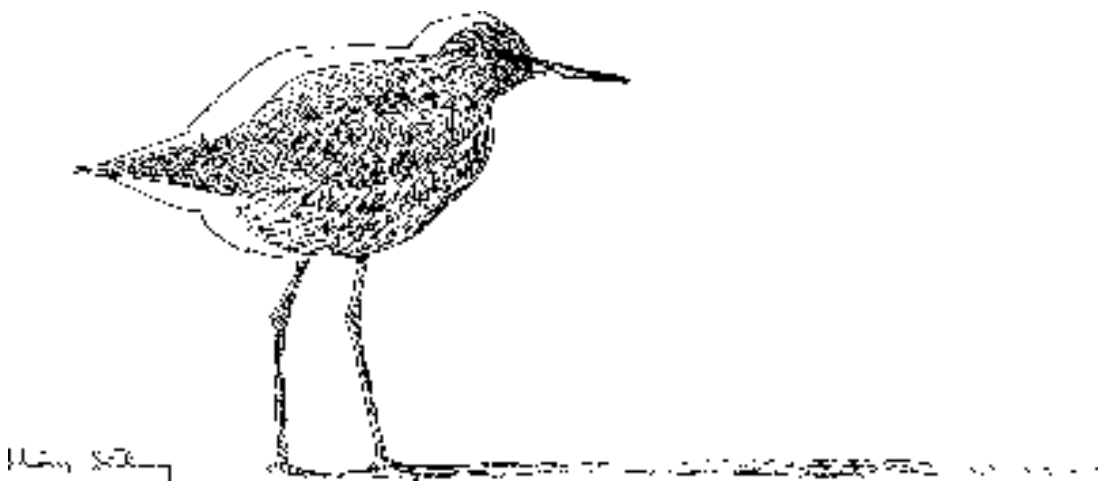
- Lagstiftningen skärps för utsläpp av maskinavfall. Genom internationellt samarbete bör gemensamma regler med straffsanktioner upprättas även på internationellt vatten.
- Kontrollen av de viktigaste fartygslederna förbättras väsentligt för oljeutsläpp, med hjälp av modern teknik som satelliter och optisk övervakning.
- Beredskapen höjs för fartygshaverier.
- Sveriges regering bör verka för ett tidigare lagd förbud mot enskroviga båtar.

4. Allmänt

- Större försiktighet ska användas vid anläggning av vindkraftsanläggningar, mobilmaster och andra byggen i känsliga områden.
- Fågelskyddsområden med tillträdesförbud ska kontrolleras hårdare.
- Ökad information om Natura 2000 till allmänhet, jord- och skogsbruk samt industri.

5. Fiske och bifångster

- För att fåglar inte ska utsättas för bifångster eller andra effekter som fisket medför ska SOF verka för att metoder som kan motverka bifångster ska användas. Eftersom problemen ofta är knutna till tidsperioder eller vissa områden kan fisket anpassas efter årstid, plats, tid på dygnet osv. Då många fiskätande fåglar jagar med hjälp av synen kan väl synliga fiskeredskap minska antalet fåglar som fångas och drunknar.

Internationella frågor

En åttondel av världens omkring 9 800 fågelarter är utrotningshotade och riskerar att försvinna inom 100 år. År 2002 bedömdes 182 arter vara akut hotade med 50 procents risk för utrotning inom tio år, eller tre fågelgenerationer. Utrotningstakten har ökat stadigt under det senaste århundradet. Av de 1 186 globalt hotade fågelarterna är i stort sett alla i den situationen på grund av mänskliga aktiviteter, främst jord- och skogsbruk samt jakt och fångst.

Flest hotade arter finns i Sydamerika följt av Asien, Afrika och Stilla havsregionen (inklusive Australien och Nya Zeeland). Nordamerika intar en mellanställning medan Mellanöstern, Europa och Antarktis hyser jämförelsevis få hotade arter.

Enligt internationella hotlistor över fåglar hör följande arter till de allra mest hotade: Christmasfågelfalk på Julöarna, ugglepapegoja (kakapo) på Nya Zeeland, örongam och eremitibis i Afrika samt snötrana i Asien och Europa. De kritiskt hotade arterna i Europa är snötrana, tofsgravand och smalnäbbad spov. Andra hotade och sårbara arter i Europa är exempelvis kopparand, rödhalsad gås, kejsarörn, stort-rapp och vattensångare.

Av Sveriges häckande fåglar finns fyra högt på den internationella hotlistan: fjällgås, kornknarr, havsörn och dubbelbeckasin.

Mål

- Alla världens fåglar kan fortleva i livskraftiga bestånd.
- Fågelskyddsarbetet prioriteras enligt rödlistor och för arter, platser och miljöer som kan vara av särskild betydelse för den nordeuropeiska och svenska fågelfaunan.
- Fågelfaunan ska ses och nyttjas som en resurs som visar på väl fungerande ekosystem.
- SOF utgör en aktiv och kraftfull del av BirdLife International.

BirdLife International

SOF är den svenska länken inom den världsomspännande partnerskapsorganisationen BirdLife International. BirdLife finns representerat i drygt 100 länder eller motsvarande geografiska områden och består av nationella fågelskyddsorganisationer, som tillsammans organiserar närmare 2,6 miljoner medlemmar. I BirdLifes fågelskyddsarbete sammanlänkas skyddet av fåglarna, deras livsmiljöer och den biologiska mångfalden med ett mänskligt utnyttjande av naturresurser på ett långsiktigt uthålligt sätt.

BirdLife styrs av ett världsråd som väljs vart fjärde år när partnerskapet möts. Organisationens sekretariat ligger i Cambridge i Storbritannien och separata styrelser finns i sex världsregioner.

Fyrtio organisationer är knutna till BirdLife International i Europa och representerar sammantaget 1,7 miljoner medlemmar. Verksamheten i Europa följer ett program som fastslagits av partnerorganisationerna tillsammans. Den dagliga verksamheten bedrivs från ett kansli i Wageningen i Nederländerna. Ett mindre BirdLife-kansli i Bryssel arbetar med fågelskyddsfrågor inom EU. Den nationella fågelskyddsorganisationen i varje land (SOF i Sverige) utser en IBA-koordinator.

SOF var representerat i det europeiska BirdLifes styrelse under åren 1999–2003.

Internationella hotlistor

BirdLife Internationals klassning av världens fågelarter står för fågeldelen i den Internationella Naturvårdsunionens (IUCN) så kallade rödlista över hotade djurarter. Av Europas 514 fågelarter bedöms 195 vara hotade eller inte skyddas tillräckligt. Här arbetar BirdLife med fyra kategorier av hotade arter, eller SPEC. *Kategori 1* gäller globalt hotade fåglar. *Kategori 2* avser arter vars bestånd i huvudsak finns inom Europa och som inte har tillräckligt skydd. *Kategori 3* är arter vars bestånd i huvudsak finns utanför Europa och som inte skydd-

das tillräckligt. Kategori 4 är arter vars huvudsakliga bestånd finns i Europa och är väl skyddade.

Inom EU listas hotade och missgynnade arter i bilagor till Fågeldirektivet.

Skyddade fågelområden

BirdLife International arbetar med så kallade IBA-områden – Important Bird Areas – som spelar en viktig roll när det gäller att identifiera skyddsvärda platser. (Läs mer om IBA i kapitlet Artskydd.)

Fågelskyddsområden, naturreservat, nationalparker och andra skyddsformer utgör grunden i den myndighetsutövade naturvården. Många arter får på det viset ett tillfredsställande skydd, men det finns också ett betydande antal arter, många gånger akut hotade, som inte kan skyddas med normalt reservatsbildande eller allmänt hållna biotopskydd.

Fågelskyddsarbete inom EU

Inom naturvård och fågelskydd har Sverige sedan inträdet i EU varit tvunget att följa EU:s direktiv och anpassa den nationella lagstiftningen därefter. Då det gäller fågelskydd styr Fågeldirektivet (se kapitlet Styrmedel) och Habitatdirektivet arbetet tydligast. Men gemensamma regler för jordbrukssektorn, fiske, transporter osv påverkar troligen fågelfaunan mer än exempelvis Fågeldirektivet.

EU arbetar med så kallade handlingsplaner för hotade arter. I de 53 planer som fanns år 2002 beskrivs exempelvis de skyddsinsatser som krävs för att medverka till en gynnsam utveckling för en viss art.

Östersjön

Sveriges långa kust mot Östersjön, de stora öarna Gotland och Öland, tusentals öar i skärgårdarna och

värdefulla bankar och grundområden till havs gör att fågelskyddsfrågor med anknytning till Östersjön är av särskild vikt för Sverige och SOF.

Baltic Sea Project

Under år 1999 avslutades det europeiska IBA-projektet som hade listat 3 619 viktiga områden för fågelskydd runt om i Europa. Som en fortsättning bedrevs i Östersjön 1998–2000 ett delprojekt som fokuserade på hav och kust, där ytterligare nio IBA-områden längs kuster och till havs identifierades. Resultatet publicerades i boken *Important Bird Areas in the Baltic Sea*, där 35 värdefulla svenska hav- och kustområden ingår.

Alförrädare

Under år 2001 finansierade SOF delar av en baltisk studie av alförrädare i Östersjön. Främst kring ön Ösel i Estland finns vintertid regelbundet mellan 1 000 och 2 000 individer – den största ansamlingen alförrädare i Östersjön. Alförrädaren listas globalt som hotad och det behövs breda kunskaper kring artens förekomst för att kunna planera effektiva skyddsinsatser. I Östersjön kan oljeutsläpp vara ett allvarligt hot, men även en exploatering av kustmiljön på Ösel (bland annat ett stort färjeläge) har bedömts som riskfyllt för alförrädarna.

Skogsfrågor

I Europa bedöms fåglarna i jordbruksområden och skog vara mest utsatta. Medan fågelarter knutna till jordbrukslandskapet följs aktivt i BirdLife (bland annat i en arbetsgrupp) har bevakningen av Nord-europas skogsarter varit bristfällig. I flera länder exploateras skogen omfattande och snabbt, inte minst i Östeuropas nya ekonomier. Den snabba utvecklingen har påtagligt ökat hotbilden för skogslevande fågelarter.

Under åren 2001–2002 började SOF tillsammans med skandinaviska, finska och baltiska BirdLife-organisationer ett aktivare skyddsarbete för skogslevande fåglar. På sikt ska en arbetsgrupp tillsammans med personal inom BirdLife utveckla och påskynda fågelskyddet för de utpräglade skogslevande arterna.

Projekt Lettland

Inom det europeiska BirdLife International bedrivs

en rad så kallade *supporting-supported partner*-projekt. Genom dem överförs erfarenhet, ekonomiskt stöd, rådgivning osv från organisationer som fungerar jämförelsevis väl (*supporting partner*) till föreningar som ännu bygger upp sin verksamhet (*supported partner*).

SOF inledde 1994 ett projekt som *supporting partner* för fågelskyddsföreningar i de tre då just frigjorda länderna Estland, Lettland och Litauen. Stödprojektet kom från 1995–96 att koncentreras till Lettland, medan de andra två ländernas fågelskyddsföreningar knöts till andra stödjande BirdLife-organisationer.

SOF:s Lettlandsprojekt bistod under slutet av 1990-talet framför allt med resurser till ett aktivt kansli för Lettlands Ornitologiska Förening, LOB. Dels bistod SOF med medel för ett par tjänstemän, dels stöttades medlemsfrämjande aktiviteter, som värvning och tidskriftspublicering. Några konkreta fågelskyddsinsatser stöttades också, framför allt IBA-arbete, men också exempelvis studier av blåkråka.

Från årsskiftet 1999/2000 inriktade SOF sitt stödprojekt mot att bygga upp regionala föreningar av den modell som fungerat väl i Sverige. Denna del av projektet delfinansieras av Sida. Samtidigt fasades stödet till de centrala kanslifunktionerna ut. I början av år 2001 upptogs LOB som fullvärdig partner inom BirdLife International.

Merparten av de medel som används i SOF:s Projekt Lettland (f.d. Projekt Baltikum) insamlas från privata givare. Projektgruppen publicerar regelbundet information från projektet i nyhetsbrevet *Lettlandsnytt*.

Övrig SOF-verksamhet

Kungsörn

Under slutet av 1990- och början av 2000-talet märkte man inom kungsörnsprojekten i norra Svealand och Norrland att kungsörnens fortplantningsförmåga ofta var låg eller – inom vissa områden – obefintlig. Orsaken är främst förföljelse. Eftersom kungsörnsbeståndet i norra Skandinavien kan ses som ett enda startade SOF dels ett utbyte av information om kungsörn över landsgränserna, dels en diskussion kring en likformig lagstiftning för att skydda de här fåglarna.

AviFauna

SOF:s reseverksamhet bedrivs genom AviFauna. Vid internationella resor finns ett mindre fågelskyddsbidrag inlagt i resekostnaden. Summan av bidragen delas årligen ut till ett eller flera fågelskyddsprojekt i de länder där Avifauna arrangerar resor.

Malta

Från mitten av 1980-talet har SOF uppmärksammat den synnerligen omfattande fågeljakt som bedrivs på Malta. I samband med flyttfågelarrangemanget *Bivräkens Dag* som genomförs i Falsterbo i slutet av augusti varje år har SOF gjort insamlingar för skydd av flyttfåglar. Insamlade medel har vid flera tillfällen skickats till BirdLife Malta för att medverka till ett förstärkt skydd för alla de flyttfåglar som passerar öriket.

Åtgärder

För att uppnå målen ska SOF arbeta med följande:

- De internationella aktionsplaner som berör svenska arter ska sättas i verket nationellt, regionalt och lokalt.
- Utvecklingen hos alla svenska fågelarter på de internationella hotlistorna ska följas i antagna övervakningsprogram.
- Ett internationellt perspektiv anläggs på fågelskyddsfrågor som gäller arter vars livscykel omfattar också andra länder och världsdelar.
- Ett solidariskt perspektiv anläggs för fågelskyddsfrågor i resursfattiga delar av världen.
- Insamling av pengar för internationellt fågelskydd och verksamhet.
- Medverka aktivt i BirdLife International (både ekonomiskt och med innehåll).
- En kommitté för ”internationella frågor” inrättas inom SOF. Kommittén föreslår en årlig verksamhetsplan som fastställs av SOF:s styrelse. SOF:s roll inom EU bör särskilt beaktas. Den internationella kommittén bildar sedan nödvändiga projektgrupper, exempelvis för Projekt Lettland.

Handel med fåglar

Handeln med djur och växter omsätter nästan 20 miljarder USA-dollar per år i världen. Flera miljoner vildfångade fåglar säljs varje år på den internationella marknaden. En stor del av handeln är laglig, men ca en fjärdedel rör utrotningshotade växter och djur. 1973 kom flera länder överens om att handel inte får vara orsak till att växter och djur utrotas och överenskommelsen heter CITES, Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna. Konventionen har sedan på olika sätt implementerats i ländernas lagstiftningar.

I Sverige stärktes lagstiftningen som rör handel med djur och växter 1999. Nu regleras försäljning av levande djur till zooaffärer, tillstånd till uppstoppning av djur samt förevisning av vilda djur i djurparker på ett tillfredsställande sätt. En nyhet är att bevisskyldigheten ligger på den som säljer ett djur, han eller hon måste kunna visa att djuret är lagligt inköpt.

Men det räcker inte med lagstiftning, handeln måste övervakas också. 1976 bildades ett nätverk, TRAFFIC, med syfte att kartlägga handeln med djur och växter och att för att se till att CITES-konventionen följs. Nätverket finansieras bl a av WWF (Världsnaturfonden) och IUCN (Internationella naturvårdsunionen). Sommaren 2002 öppnade TRAFFIC ett kontor i Sverige som ska ha Norden som arbetsfält. Den öppna marknaden i EU innebär att djur och växter kan transporteras fritt inom EU, därför måste alla delar av EU ha en god kontroll av handeln.

Om Du misstänker illegal handel med fåglar – rapportera till WWF, TRAFFIC eller SOF!

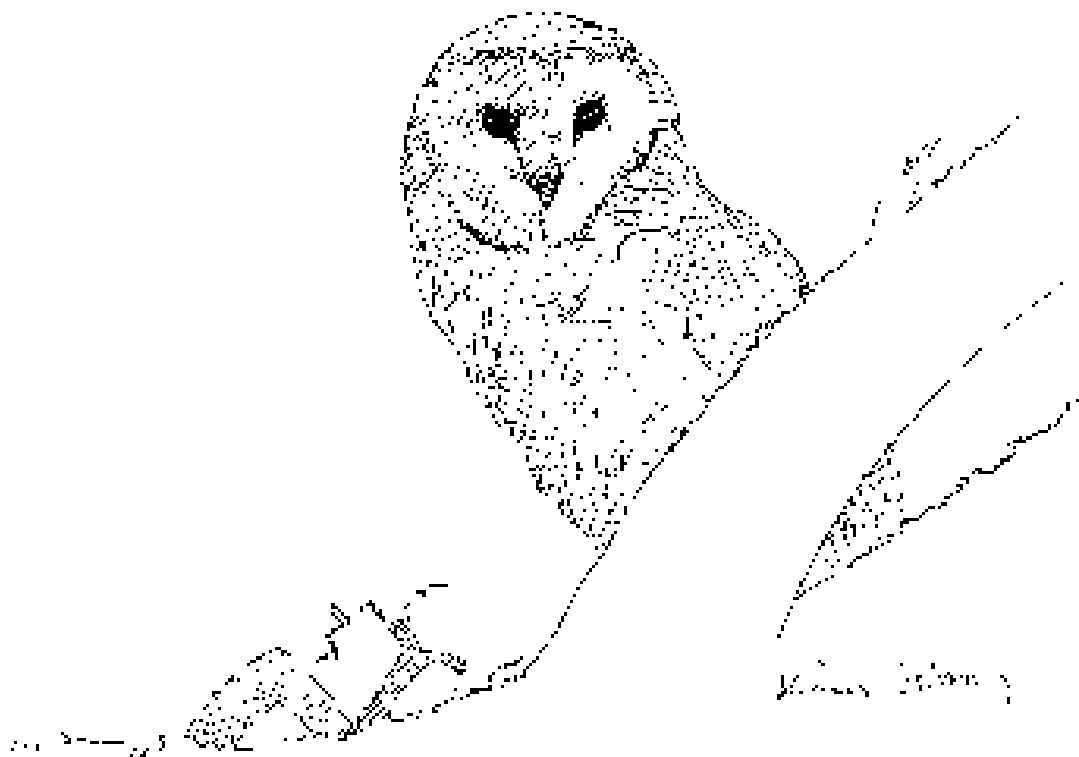
Mål

- Ingen handel med levande viltfångade fåglar ska förekomma.
- All handel med döda och preparerade fåglar insamlade efter den 1/1 1999 ska ske under kontroll.
- Alla äggsamlingar hos privatpersoner ska registreras hos berörd länsstyrelse.
- All reglering som berör fredning, handel och förvaring av fåglar bör samlas i artskyddsförordningen.

Åtgärder

För att nå målen ska SOF:

- Verka för att alla berörda länsstyrelser arbetar med tillsynen av de verksamheter som hanterar levande och döda fåglar.
- Verka för att illegal handel med och hantering av fåglar anmäls till polis eller miljöåklagare.
- Verka för att den svenska lagstiftningen förbättras när så behövs och i de delar som fortfarande inte är bra.
- Verka för ett fortsatt internationellt samarbete för att stoppa illegal handel med vilda fåglar.

Miljökonsekvensbeskrivningar

Miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) kan komma att bli ett av de viktigaste verktygen för naturvårdsarbete inom miljöbalken (se kapitlet om Styrmedel). I en MKB ska verksamheten beskrivas samt vilken påverkan verksamheten kan komma att få på miljön. En MKB kan beskrivas dels som en process och dels som det dokument som sedan ska ligga som underlag för beslut. Som dokument är en MKB offentlig handling som man kan begära att få ta del av. Länsstyrelserna är den myndighet som beslutar om en verksamhet kommer att ha betydande miljöpåverkan vilket då leder till ett utförligt MKB-förfarande.

MKB är tänkta att leda till bättre förutsättningar för miljö och natur vid projekt som kan antas ha *betydande inverkan* på människor samt på djur och växter. En MKB ska därför också ta hänsyn till fågelskydd och väga vikten av detta med andra avväganden i ett beslut. Ett annat syfte med MKB är att få till stånd en mer demokratisk beslutsprocess där allmänhet och intresseorganisationer kan yttra sig. För en MKB råder omvänd bevisbörda vilket innebär att det ankommer projektören att visa på att konsekvenserna minimeras eller undviks. Samtidigt ska en MKB visa på de positiva konsekvenser ett projekt kan ha

för miljön. MKB ska upprättas för i stort sett alla projekt som innebär ingrepp i natur och miljö, utom för konventionellt skogs- och jordbruk.

Det är viktigt att se till att miljöbalken och MKB inte blir en ny kostym för en dålig naturvård som

När ska en utförlig MKB göras? (SOU 1998:905)

”En MKB ska ingå i en ansökan om tillstånd enligt 9, 11 och 12 kap. eller enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av balken, även vid tillåtlighetsprövning enligt 17 kap. (6 kap. 1§), samt i en ansökan om tillstånd enligt 7 kap. 28 a §.” Detta innebär att all verksamhet som bedöms ha en ”betydande miljöpåverkan” omfattas. Beslut om betydande miljöpåverkan görs av länsstyrelsen, högre instans, eller är förutbestämt för vissa verksamheter, och kan inte överklagas. Här ingår projekt som innebär miljöfarlig verksamhet: bland annat utsläpp och föroreningar av olika slag i luft, vatten och mark eller som på annat sätt kan inverka på dessa, anläggningar som medför oangelägenheter som buller osv., olika former av produktion, användande och förvaring av farliga ämnen. Olika verksamheter i vatten som t.ex. fiskodling, muddringsarbeten och uppförande av hamnar omfattas också liksom täkter på land av olika slag samt jordbruksverksamhet av olika form. I princip omfattas även de flesta större industriella projekt såsom nya tågbanor och bilvägar, byggandet av t.ex. flygplatser och därtill kopplade anläggningar. Stora anläggningar för produktion av el som vattenkraft, gas och olja, kärnkraft samt vindkraft kräver regeringsbeslut men t.ex. vindkraft med installerad effekt mellan 1- 10 MW endast behöver länsstyrelsebeslut.

Syfte med MKB (MB 6 kap. § 3)

”Syftet med en MKB är att identifiera och beskriva de *direkta* och *indirekta* effekter som en planerad verksamhet eller åtgärd kan medföra dels på människor, djur, växter, mark, vatten, luft, klimat, landskap och kulturmiljö, dels på hushållningen med mark, vatten och den fysiska miljön i övrigt, dels på annan hushållning med material, råvaror och energi. Vidare är syftet att möjliggöra en samlad bedömning av dessa effekter på människor hälsa och miljö.”

redan förpassat Sverige bland medelmåttorna när det gäller naturvårdshänsyn och fågelskydd. Som intresseförening har SOF och lokalföreningarna rätt att yttra sig i projekt som kan inverka på fågelfaunan (direkt eller indirekt). En förening med över 2 000 medlemmar, som SOF centralt, kan begära att bli remissinstans i fall som rör föreningens intressen.

Brister i miljökonsekvensbeskrivningar

Erfarenheterna av olika MKB har nu börjat utvärderas och många anser att kvaliteten ofta är dålig, även om undantag finns. Naturvårdsfrågor i svenska MKB saknar oftast ett grundligt tillvägagångssätt som baseras på vetenskapligt utprövad metodik och analys. De följer därmed inte god internationell standard där naturvårdsrelaterade MKB ofta innebär omfattande fältstudier, observationer och analyser – före, under uppbyggnad och efter ett projekt färdigställt. Den praxis som svenska MKB använder, med avsaknad av fältstudier och god dokumentation sker därmed på bekostnad av bl.a. fågelskyddet.

Naturvårdsverket har visat på flera av MKB:s brister (utredning 2001:5150). Bland annat begränsas omfattningen av MKB på grund av brist på tid och resurser, vilket naturligtvis kan påverka möjligheterna till ett genomtänkt fågelskydd. SOF:s erfarenheter av projekt som rör riksintressen visar på exempel där MKB har utförts på bristfälliga och därmed oacceptabla sätt.

Kvaliteten på MKB måste höjas

I brist på regelverk och acceptabel praxis för hur naturvärden ska behandlas i en MKB och vad en sådan bör innehålla kan SOF verka för att höja målet för och kvaliteten på MKB. På så vis kan MKB bli ett gott verktyg för att stärka naturvärden och fågelskyddet. Det finns också en hel del att lära från hur naturvårdsrelaterade MKB utförs i andra länder, där MKB oftare är ett tydligare verktyg för att bevara eller minska kostnaderna för naturvärden vid exploatering.

Vem utför en miljökonsekvensbeskrivning?

I många fall görs huvuddelen av en MKB av verksamhetsutövaren själv, speciellt i ”mindre” projekt. Vid större projekt utför konsultfirmor ofta MKB. De flesta konsulter som tar fram en MKB är inte biologer, saknar ekologisk utbildning eller motsvarande

och har definitivt inte acceptabel ornitologisk kunskap och artkännedom. Både konsulter och utövare saknar dessutom ofta den opartiskhet som borde vara självklar. En verksamhetsutövare har uppenbara egensyften med ett projekt medan konsulter kan hamna i beroendeställning. En utövare kan även undvika att ta med ofördelaktiga konsult- eller delrapporter och därmed avsiktligt påverka en hel MKB-process.

Andra som utför MKB är statliga myndigheter och experter knutna till universitet. Här finns oftare den kunskap, kompetens och det kontaktnät som behövs. Men de flesta som utför MKB färgas av en ålderdomlig föreställning om att konsekvenserna bara ska beskrivas från skrivbordet.

Det behövs mer kunskap

Det mesta som tas upp i en MKB grundas på gammal kunskap som inte alltid är relevant och framför allt inte tillräckligt komplett för att duga som beslutsunderlag vid omfattande projekt. Ett av delmålen för en MKB är att skaffa fram kunskap för att undvika eller minimera effekter på miljö och natur. Det som ofta glöms bort, eller försvinner i de sammanfattande delarna av ett MKB-dokument, är att miljöbalken också påkallar att omständigheter ska *förmildras* och projekt *anpassas* för att nå en acceptabel naturvårdshänsyn (2 kap. 3§). Det kan gälla små justeringar som räddar mindre men viktiga biotoper för fåglar eller andra arter inom ett område. Tyvärr saknas den kunskap om fåglar och ekologi som kan bidra till att naturvårdsanpassa ett projekt. Inom många projekt behövs även längre förstudier innan beslut kan fattas. Två säsongers studier är ett bra riktmärke för större projekt. Studier bör också utföras i referensområden så att det går att bedöma om projektet får konsekvenser i det exploaterade området. Sådana platsstudier ger marginella extrakostnader och tar lite längre tid, men leder till att naturvärden förstärks och att en mängd konflikter undviks helt eller delvis. De ger också större förutsättningar för lyckade projekt.

I Naturvårdsverkets allmänna råd om MKB (NFS 2001:9) står också att en verksamhetsutövare ska förmedla och tillvarata kunskap i anslutning till ett projekt. Men kunskap förmedlas troligen mycket sällan eller aldrig. Det betyder att ”ny” kunskap nästan aldrig tas tillvara för att finnas tillgänglig för framtida projekt.

Statlig dubbelroll

Länsstyrelserna spelar en central roll i de flesta MKB, men de har tyvärr en dubbelroll som ofta leder förbi miljöbalkens mål. Länsstyrelserna beslutar dels om ifall en MKB ska godkännas som dokument (och därmed oftast som projekt), och dels fungerar de som kontrollerande organ. Dessutom ska Länsstyrelsen alltför ofta uppfylla politiska önskemål vilket gör att dess roll lätt blir ohållbar. I många fall saknas också kompetens på många områden inom länsstyrelser och miljödomstolar så att ren okunskap gör att man inte kräver vettiga naturvårdsanpassningar av projekt och att en del orimliga projekt släpps igenom.

Mätbara gränsvärden för naturvård

Miljö kvalitetsnormer ägnas ett helt kapitel inom miljöbalken (5 kap.). Men hur mäter vi kostnader för naturen och vad är acceptabla intrång? Vad vi än företar oss påverkar det naturen. Med detta som utgångspunkt, vad är då en "ingen", "liten", "påtaglig" eller bara "mindre" inverkan på någon växt eller djurart? Dessa begrepp är vanliga i MKB-texter.

Enligt miljöbalken ska även hänsyn tas till jämförbar inverkan på en naturmiljö eller en art ur ett större perspektiv (6 kap. 3§ – SOU 1998:905, NFS 2001:9). Tyvärr saknas ännu tydliga naturvårdsmål – mål som kan vara att behålla ett livskraftigt bestånd av en art, en viss mängd eller yta av en biotop. Trots att det går att beräkna "kostnader" för naturen med vetenskapliga metoder sker det bara undantagsvis idag.

Det finns redan "gränsvärden" för fåglar som används internationellt. BirdLife använder t.ex. en enprocentsgräns. Ett område bedöms som skyddsvärt om där finns en procent av ett bestånd, sett på regional, nationell eller europeisk nivå. Detta gäller häckningsplatser såväl som rastplatser eller viktiga sträckleder som bara används tillfälligt. Användande av detta "gränsvärde" kan ge en början till ett svenskt normsystem. Rödlistering av arter (se kapitlet om Artskydd) kan också användas som kvalitetsnorm för bevarande och som varningsflagga vid projektering. Rödlisterkategorierna grundas på befintlig kunskap om olika arters beståndsstorlek och utveckling. Närvaro av rödlistade arter, eller en viss gräns av en beståndsandel av arter, borde automatiskt leda till mer utförliga undersökningar innan ett projekt kan påbörjas, likt de arkeologiskt utgrävningar som görs före många byggprojekt.

Tyvärr har varken rödlisteringen och biodiversitetsbevarande låg eller ingen laglig uppbackning. Det har däremot de arter som finns upptagna i Fågeldirektivet (Annex 1) och därför bör vi söka lagligt skydd inom Natura 2000!

Helhetssyn saknas

En stor svaghet med MKB är att de oftast behandlar ett enda projekt. Förordningen om MKB (SOU 1998:905) anger att beslut om upprättande av MKB för ett enskilt projekt också ska relateras till andra projekt. Detta görs sällan. Därigenom kan ett lokalt projekt ge acceptabla följder, medan summan av många liknande projekt kan leda till förödande totalresultat.

Åtgärder

SOF ska arbeta med följande för att uppnå riktig och fungerande naturvårdshänsyn enligt miljöbalken:

1. Tydligare mål för naturvården

Miljöbalken måste få tydligare naturvårdsmål med klarare tolkningsmöjligheter. Först med en acceptabel och väl inarbetad praxis kan naturvårdsfrågorna behandlas mer opartiskt.

2. Förvaltning

En oberoende och enhetlig MKB-myndighet bör skapas som garant för kvalitet under eget utförande och som granskningsinstans av externt utförda MKB. Med utbildad personal skulle MKB-arbetet få en högre dignitet och kunna agera parallellt med forskningsfronten i naturvårdsfrågor.

3. Samarbete med forskning

Ett nära samarbete med forskning är nödvändigt. Behovet av skydd och stöd för fågelfaunan varierar över tid och behovet ser olika ut beroende på var i landet ett projekt genomförs. Här spelar SOF en naturlig roll och har de myndighetskontakter som krävs för att föra upp problemen på det politiska bordet. Dessutom har SOF ett nära samarbete med forskningsinstanser så att vi hela tiden kan hålla våra naturvårdssträvanden vid frontlinjen – grundade på lokala, regionala, nationella och internationella förutsättningar och krav. Uppföljningsstudier måste också påbörjas i stor skala, samt effektiviseras och samordnas.

Lokalföreningar och enskilda fågelskådare kan dra sitt strå till stacken

1. Inventering och analys

En lokalförening kan ta hand om fågelinventering och analys i en MKB – kontakta SOF för hjälp med upplägg. Kom ihåg att du som ornitolog också kan ses som part i ett mål. Det material du ska ta fram ska därför vara objektiv fakta, oavsett vad du tycker om ett projekt.

2. Information och underlag

Se till att rimlig information blir offentlig, och peka på brister i befintligt beslutsunderlag och kräv att det kompletteras. Kräv anpassade projekt, i tid och rum, och föreslå kompensationsåtgärder när det är motiverat.

3. Publicera och följ upp resultat

Publicera dina resultat i en regional tidskrift – inventera före och efter ett projekt. Vad hände? Blev det någon konsekvens för fågellivet? En konsekvens är att det påvisats att en population eller art kan komma eller har påverkats (*negativt*). Till skillnad är en effekt ett resultat där individer får vika undan ett område som direkt påverkats men som har lyckats hitta livsrum på annat ställe utan direkta konsekvenser för populationen.

4. Delta som konsult i MKB

Du har fackkunskapen, eller kan skaffa den genom eget arbete och kontakter. Ta betalt för ditt jobb.

5. Använd rödlistor, enprocentsnormen och Fågeldirektivet

Använd BirdLifes enprocentsnorm och rödlistade arter som mätbara gränsvärden på effekter som projekt kan innebära. Använd Fågeldirektivet, som till stor del täcker in våra rödlistade arter, som en legal kraft. Skaffa hjälp med att beräkna olika kostnader för fågellivet.

6. Utnyttja kunskaper inom SOF

Inom SOF finns mycket samlad kunskap om naturvård och andra frågor kring fågelskydd. Utnyttja ditt kontaktnät – och kontakta de inom SOF som kan hjälpa dig med fågelskyddsfrågor.

7. Var realistisk

Se till att dina krav och synpunkter grundas på faktisk kunskap och ekologisk vetenskap och att de är realistiska. Det är viktigt att ge hänvisningar till andra studier eller visa på avsaknad tidigare relevant sådan.

Lästips

Tyvärr finns inga bra skrifter om MKB som direkt berör naturvård eller fågelskyddsfrågor. Allmän information om MKB kan man hitta på Internet eller bibliotek, liksom en del befintliga dokument som läggs ut på hemsidor. Miljöbalken (SOU 1998:808) och förordningen om Miljökonsekvensbeskrivningar (SOU 1998:905) kan man hitta via regeringens eller Naturvårdsverkets hemsidor. Naturvårdsverkets allmänna råd om miljökonsekvensbeskrivningar [till 6 kap. miljöbalken samt förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar]; NFS 2001:9 finns att hitta på Naturvårdsverkets hemsidor.

En av de bästa beskrivningar om MKB som finns, och som borde gälla mer generellt, är framtagen för att bedöma intrång i Natura 2000-områden och heter: "Metodik för bedömningar enligt art. 6.3 – 6.4 i Habitatdirektivet (Direktiv 92/42/EEG). Bedömning av planer och projekt som på ett betydande sätt kan påverka Natura 2000-områden." Denna skrift kan också hämtas från Naturvårdsverkets hemsidor.

De EU-direktiv som ska ligga till grund för MKB är Direktiv 85/337/EEC och 97/11/EC. Dessa kan hämtas från Naturvårdsverkets hemsida <http://www.naturvardsverket.se> eller direkt från EU:s hemsida http://europa.eu.int/comm/environment/index_sv.htm.

Information om Fågeldirektivet och Natura 2000 kan du hitta på SOF:s eller naturvårdsverkets hemsidor.

Referenser

- Ahlén, I. & Nilsson, S. G. 1982. Samband mellan fågelfauna och biotopareal på öar med naturskog i Mälaren och Hjälmaren. *Vår Fågelvärld* 41: 161–184.
- Alexandersson, H., Ekstam, U. & Forshed, N. 1986. *Stränder vid fågelsjöar*.
- Andersson, Å. m.fl. 1996. *Viltvatten*. Svenska Jägarförbundet.
- Gustafsson, L. & Ahlén, I. (red.) 1996. *Växter och djur*. I: Sveriges Nationalatlas. SNA förlag, Stockholm.
- Gärdenfors, U. (red.) 2000. *Rödlistade arter i Sverige 2000*. Art-Databanken, SLU, Uppsala.
- Heath, M. & Evans, M.I. (red.) 2000. *Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation*. Två volymer. BirdLife International, Cambridge.
- Kamp, K., Nettleship, D. N., Evans, P. G. H. 1994. Thick-billed Murres of Greenland. In: *Seabirds on Islands. Threats, Case studies and Action plans* (Ed. by D. N. Nettleship Burger, J., Gochfeld, M.), pp. 133–154.
- Lindell, L. & Wirdheim, A. 2001. Killing fields, fågeljakten i Syd-europa ökar. *Vår Fågelvärld* 60 (5): 6–11.
- Länsstyrelsen i Norrbottens län. 1999. *Storspoven kallar – fåglar i ladornas landskap*. Skrift inom kampanjen Markernas mångfald.
- Löfgren, R. & Andersson, L. (red.) 2000. *Sydsvenska lövskogar och andra lövbärande marker*. Naturvårdsverket, rapport 5081.
- Löfroth, M. 2001. Våtmarkernas situation och långsiktiga förändringar. *Kungl. Skogs- o. Lantbr. Akad. Tidskrift*. 140:5.
- Melvin, E. D., Parrish, J. K. & Conquest, L. L., 1999. Novel tools to reduce Seabird bycatch in coastal gillnet fisheries. *Conservation Biology*. 6:1386–1397.
- Miljöbalken. SFS 1998:808.
- Miljövårdsberedningen. 1997. *Skydd av skogsmark. Behov och kostnader*. SOU 1997:97.
- Naturvårdsverket. 1991. *Naturvårdsplan för Sverige*.
- Naturvårdsverket. 1994. *Biologisk mångfald i Sverige – en landstudie*. Monitor 14.
- Naturvårdsverket. 1997. *Skogsreservat i Sverige*. Rapport 4707.
- Naturvårdsverket & Skogsstyrelsen. 1998. *Den nya skogspolitikens effekter på biologisk mångfald. Utvärdering*. Rapport 4844.
- Olsson, R. 1992. *Levande skog*. 3:e uppl. Naturskyddsföreningen.
- Pehrsson, O. 1979. *Skötsel av våtmarker för fröproduktion – en viktig födoresurs för sjöfågel*. SNV 1244.
- SCB & Naturvårdsverket. 2000. *Naturmiljön i siffror*.
- Skogsstyrelsen. 1999. *Skogsvårdslagen*. Handbok.
- Skogsstyrelsen. 1999. *Levande skogar – Miljökvalitetsmål 8*.
- SOF. 2002. *Sveriges fåglar*. 3:e uppl. Stockholm.
- SOF:s jordbruksgrupp & Daniel Dagerås. 1995. *Fåglar i odlingslandskapet*. Sveriges ornitologiska förening.
- Skov, H., Vaitkus, G., Flensted, K.N., Grishanov, G., Kalamees, A., Kondratyev, A., Leivo, M., Luigujõe, L., Mayr, C., Rasmussen, J.F., Raudonikis, L., Scheller, W., Sidlo, P.O., Stipnicce, A., Struwe-Juhl, B. & Welander, B. 2000. *Inventory of coastal and marine Important Bird Areas in the Baltic Sea*. BirdLife International, Cambridge.
- Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier*. Prop. 2000/01:130
- Svensson, R. & Glimskär, A. 1993. *Våtmarkernas värde för flora och fauna. Skötsel, restaurering och nyskapande*. En kunskapsöversikt. SNV Rapport 4175.
- Svensson, R. & Glimskär, A. 1994. *Småvatten och våtmarker i odlingslandskapet*.
- Svensson, S., Svensson, M. & Tjernberg, M. 1999. *Svensk Fågelatlas* Vår Fågelvärld, Supplement 31.
- Svensson, S. & Lindström, Å. 2002. *Övervakning av fåglarnas beståndsutveckling*. Årsrapport för 2001. Ekologiska Institutionen, Lunds Universitet. 50 sid.
- Tjernberg, M. 2000. *Fåglar på den nya rödlistan*. VF 59 (4): 26–27.
- Vader, W., 1990. Why has the Common Guillemot *Uria aalge* decreased in Norway? *Pelagicus*. 5:17–22.
- WWF:s hemsida. Februari 2003. www.wwf.se
- Österblom, H., Fransson, T. & Olsson, O., 2002. Bycatches of Common Guillemot *Uria aalge* in the Baltic Sea gillnet fishery. *Biological Conservation*. 105: 309–319.